

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
ФІЛАЛАГІЧНЫ ФАКУЛЬТЭТ

Т. І. ШАМЯКІНА – ВУЧОНЫ, ЛІТАРАТАР, ПЕДАГОГ

ДА 75-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ

**Матэрыялы
рэспубліканскага навукова-практычнага семінара**

Мінск, 12 кастрычніка 2023 г.

Навуковае электроннае выданне

МІНСК, БДУ, 2024

ISBN 978-985-881-585-1

© БДУ, 2024

УДК 82.09(476)(092)Шамякина Т.И.(06)
ББК 83(4Беи)д.Шамякина Т.И.я431

Навуковы рэдактар
доктар філалагічных навук прафесар *Т. І. Шамякіна*

Рэдакцыйная калегія:
кандыдат філалагічных навук дацэнт *С. А. Важнік* (гал. рэд.);
доктар філалагічных навук прафесар *В. У. Праскаловіч*;
доктар філалагічных навук прафесар *В. С. Новак*;
кандыдат філалагічных навук дацэнт *Т. А. Марозава*;
кандыдат філалагічных навук дацэнт *С. В. Шамякіна*

Рэцэнзенты:
доктар філалагічных навук прафесар *В. П. Рагойша*;
доктар філалагічных навук прафесар *І. Ф. Штэйнер*

Т. І. Шамякіна – вучоны, літаратар, педагог: да 75-годдзя з дня нараджэння [Электронны рэсурс] : матэрыялы рэсп. навук.-практ. семінара, Мінск, 12 кастр. 2023 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: С. А. Важнік (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2024. – 1 электрон. апт. дыск (CD-ROM). – ISBN 978-985-881-585-1.

Выданне прысвечана 75-годдзю з дня нараджэння (08.10.1948) Таццяны Іванаўны Шамякінай, доктара філалагічных навук, прафесара кафедры тэарэтычнага і славянскага літаратуразнаўства БДУ, выдатнага вучонага, літаратара, педагога. Паказаны месца і роля Т. І. Шамякінай у развіцці літаратуразнаўства і культуры Беларусі, яе ўнёсак у падрыхтоўку спецыялістаў-філолагаў і кадраў вышэйшай кваліфікацыі.

Мінімальныя сістэмныя патрабаванні:

PC, Pentium 4 або вышэй;
RAM 1 Гб; Windows XP/7/10; Adobe Acrobat

Арыгінал-макет падрыхтаваны ў праграме Microsoft Word

У аўтарскай рэдакцыі

Адказы за выпуск *Т. А. Марозава*

Падпісана да выкарыстання 26.04.2024. Аб'ём 1,6 МБ

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.
Упраўленне рэдакцыйна-выдавецкай работы.
Пр. Незалежнасці, 4, 220030, Мінск.
Тэлефон: (017) 259-70-70.
e-mail: urir@bsu.by
<http://elib/bzu.by/>

АРГАНІЗАЦЫЙНЫ КАМІТЭТ СЕМІНАРА

Старшыня: *Важнік Сяргей Аляксандравіч*, дэкан філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат філалагічных навук дацэнт.

Намеснік старшыні: *Марозава Таццяна Анатольеўна*, загадчык кафедры тэарэтычнага і славянскага літаратуразнаўства філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат філалагічных навук дацэнт.

Члены аргкамітэта:

Новак Валянціна Станіславаўна, прафесар кафедры рускай і сусветнай літаратуры Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны, доктар філалагічных навук прафесар;

Максімовіч Валерый Аляксандравіч, кіраўнік аддзела філасофіі і эстэтыкі Інстытута філасофіі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, доктар філалагічных навук прафесар;

Шамякіна Марыя Вячаславаўна, член Саюза пісьменнікаў Беларусі, кандыдат філалагічных навук;

Шамякіна Славяна Вячаславаўна, дацэнт кафедры тэарэтычнага і славянскага літаратуразнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат філалагічных навук дацэнт;

Дзянісенка Вера Сяргееўна, загадчык Вучэбна-навуковай лабараторыі беларускага фальклору кафедры тэарэтычнага і славянскага літаратуразнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта;

Сцельмашук Анастасія Уладзіміраўна, спецыяліст кафедры тэарэтычнага і славянскага літаратуразнаўства філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	7
СЛОВА ЮБІЛЯРА.....	9
<i>Шамякіна Т. І. Казкі беларускіх пісьменнікаў: прыгажосць і сэнсы.....</i>	<i>9</i>
РАЗДЗЕЛ 1. РЭЦЭПЦЫЯ НАВУКОВА-ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЫ ПРАФЕСАРА	
Т. І. ШАМЯКІНАЙ.....	17
<i>Праскаловіч В. У. Навуковы ўклад прафесара Т. І. Шамякінай у распрацоўку вучэбна-метадычнага комплексу па беларускай літаратуры для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі.....</i>	<i>17</i>
<i>Гарадніцкі Я. А. Архетыповыя вобразы і першапаянцы ў міфалагічнай карціне свету Таццяны Шамякінай.....</i>	<i>23</i>
<i>Новак В. С. Пра вопыт прафесара Т. І. Шамякінай як выкладчыка дысцыпліны «Славянская міфалогія» ў Беларускай дзяржаўнай універсітэце</i>	<i>27</i>
<i>Курылёнак А. У. Роля Т. І. Шамякінай у развіцці ўстаноў сярэдняй адукацыі Рэспублікі Беларусь</i>	<i>33</i>
<i>Дылеўская В. Ю. Выкарыстанне навуковых і публіцыстычных работ прафесара Т. І. Шамякінай на практычных занятках па «Методыцы выкладання славянскіх літаратур».....</i>	<i>35</i>
<i>Рубанік Т. В. Риторический медальон Татьяны Ивановны Шамякиной глазами студентов.....</i>	<i>38</i>
<i>Акушэвіч А. А. Роля прафесара Т. І. Шамякінай у падрыхтоўцы настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры.....</i>	<i>44</i>
<i>Чечко Т. Н. Педагогика и психология литературного текста в работах Т. И. Шамякиной</i>	<i>48</i>
<i>Латцёнак І. Б. Перакладазнаўчы аспект у навукова-творчай стратэгіі Т. І. Шамякінай .</i>	<i>52</i>
<i>Шаўлякова-Барзенка І. Л. Паэтыка аўтэнтычнай культуры ў кампаратыўных даследаваннях Т. І. Шамякінай: Беларускі пераклад кітайскага тэксту</i>	<i>60</i>
<i>Шамякіна М. В. Фантастыка в публикациях Татьяны Шамякиной.....</i>	<i>67</i>
<i>Шамякіна С. В. Собственное мифотворчество Т. И. Шамякиной</i>	<i>72</i>
<i>Шаладонава Ж. С. Ландшафтазнаўчыя аспекты даследаванняў Т. І. Шамякінай: гуманітарны кантэкст.....</i>	<i>78</i>
<i>Запрудскі І. М. Здабыткі беларускага прыгожага пісьменства ХІХ ст. у ацэнках Т. І. Шамякінай.....</i>	<i>83</i>
<i>Шамякіна А. І. Наватарства ў доследах Таццяны Шамякінай па творчасці Якуба Коласа.....</i>	<i>87</i>
<i>Альшевская А. С. Т. И. Шамякина: белорусская исследовательница о китайском традиционном календаре.....</i>	<i>94</i>

РАЗДЕЛ 2. ЛІТАРАТУРАЗНАЎЧЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ.....	99
<i>Шур В. В.</i> Иван Шамякін – класік літаратуры: прататыпы і вобразы, загаломкі ў творах пісьменніка	99
<i>Вострыкава А. У.</i> Час і прастора ў раманах сучаснай чэшскай пісьменніцы Ганы Андраникавай «Гук сонечнага гадзінніка».....	109
ЗНАКАМІТЫЯ ВЫДАННІ ПРАФЕСАРА Т. І. ШАМЯКІНАЙ.....	118

ПРАДМОВА

Шаноўныя чытачы! Перад вамі – матэрыялы Рэспубліканскага навукова-практычнага семінара «Т. І. Шамякіна – вучоны, літаратар, педагог», які адбыўся на філалагічным факультэце БДУ 12 кастрычніка 2023 года і быў прысвечаны 75-годдзю з дня нараджэння выдатнага беларускага вучонага, педагога, літаратара Таццяны Іванаўны Шамякінай. Асоба Таццяны Іванаўны – унікальная. Кола яе навуковых і пісьменніцкіх інтарэсаў надзвычай шырокае: ад гісторыі беларускай літаратуры, тэорыі літаратуры, славянскай міфалогіі да фалькларыстыкі, псіхалогіі літаратурнай творчасці, гісторыі і тэорыі сусветнай культуры. Яна з’яўляецца аўтарам больш за 500 навуковых публікацый. Падрыхтавала 6 кандыдатаў навук і 1 доктара навук.

Высокі аўтарытэт Т. І. Шамякінай засведчаны яе ўдзелам у шэрагу рэспубліканскіх і міжнародных навуковых арганізацый. Так, з 2006 па 2015 гг. яна з’яўлялася членам спецыялізаванага Экспертнага савета ВАК, з 2010 г. па 2015 г. – старшынёй спецыялізаванага Савета па абароне кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый па педагогіцы і метадцы выкладання мовы і літаратуры пры філалагічным факультэце БДУ. Член рэдакцыйных саветаў 10 навуковых і навукова-метадычных часопісаў і зборнікаў. Акадэмік Міжнароднай Славянскай акадэміі навукі, адукацыі, культуры і мастацтваў.

Таццяна Іванаўна ўзнагароджана Граматамі Міністэрства адукацыі БССР і Рэспублікі Беларусь, ВАК Беларусі, рэктарата БДУ, дэкана філалагічнага факультэта БДУ. Мае званне «Выдатнік адукацыі». Узнагароджана дзяржаўным медалём Францыска Скарыны (2007 г.). З’яўляецца лаўрэатам Рэспубліканскай літаратурнай прэміі за лепшы літаратурны твор (2010 г.). Мае Грамату Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь (2017). У 2023 годзе атрымала Медаль Максіма Багдановіча ад Саюза пісьменнікаў Беларусі і Ганаровую грамату ад рэктарата БДУ.

Многія з названых аспектаў дзейнасці Таццяны Іванаўны Шамякінай сталі асновай навуковых артыкулаў аўтараў матэрыялаў семінара. Сярод іх – настаўнікі школ, выкладчыкі і студэнты Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны, Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя М. Танка, Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна, навуковыя супрацоўнікі і маладыя даследчыкі з Інстытута літаратуразнаўства імя Я. Купалы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

Зборнік матэрыялаў семінара адначасова традыцыйны і наватарскі. Традыцыйны – таму што змяшчае навуковыя артыкулы, аснову якіх склалі агучаныя на секцыйных пасяджэннях даклады семінара. Наватарскі – па структуры: яго пачынае «Слова юбіляра» – артыкул Таццяны Іванаўны Шамякінай пра казкі беларускіх пісьменнікаў.

Раздзел 1 «Рэцэпцыя навукова-творчай спадчыны прафесара Т. І. Шамякінай» прысвечаны разгляду такіх актуальных момантаў дзейнасці Таццяны Іванаўны, як яе роля ў распрацоўцы вучэбна-метадычнага комплексу для устаноў агульнай сярэдняй адукацыі і вышэйшай школы, напрацоўкі ў галіне перакладазнаўства, літаратуразнаўства, міфалогіі, тэорыі і гісторыі культуры. Сярод адзначанага – міфалагічная карціна свету Таццяны Іванаўны, яе рытарычны медальён вачамі студэнтаў, педагогіка і псіхалогія літаратурнага тэксту ў яе працах, перакладазнаўчы аспект у навукова-творчай стратэгіі Таццяны Іванаўны, паэтыка аўтэнтычнай культуры ў яе кампаратыўных даследаваннях, фантастыка ў яе публікацыях і ўласная міфатворчасць, наватарства ў доследах Таццяны Іванаўны па творчасці Якуба Коласа.

Шмагранная дзейнасць Таццяны Іванаўны натхніла аўтараў раздзела 2 «Літаратуразнаўчыя даследаванні» на такія навуковыя росшукі, як прататыпы, вобразы і загалоўкі ў творах класіка беларускай літаратуры Івана Шамякіна і хранатоп у рамане чэшскай пісьменніцы Ганны Андраннікавай.

Над падрыхтоўкай зборніка да друку працавалі: юбіляр, яна ж – навуковы рэдактар выдання, прафесар кафедры тэарэтычнага і славянскага літаратуразнаўства, доктар філалагічных навук прафесар Т. І. Шамякіна; складальнік – загадчык кафедры тэарэтычнага і славянскага літаратуразнаўства, кандыдат філалагічных навук дацэнт Т. А. Марозава; карэктурна – спецыяліст па арганізацыі вучэбнага працэсу кафедры тэарэтычнага і славянскага літаратуразнаўства В. М. Уласевіч; стварэнне арыгінал-макета – спецыяліст аддзела інфармацыйнага забеспячэння вучэбна-выхаваўчага працэсу цэнтра адукацыйных і інфармацыйных тэхналогій філалагічнага факультэта І. Ю. Падчыненка.

*Т. А. Марозава,
загадчык кафедры тэарэтычнага і
славянскага літаратуразнаўства БДУ,
кандыдат філалагічных навук дацэнт*

СЛОВА ЮБІЛЯРА

КАЗКІ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ: ПРЫГАЖОСЦЬ І СЭНСЫ

Т. І. Шамякіна

*Доктар філалагічных навук прафесар,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр-т Незалежнасці, 4,
220030, Мінск, Рэспубліка Беларусь, shamyakina@tut.by*

У артыкуле разглядаюцца казкі беларускіх пісьменнікаў з пункту гледжання іх тэматыкі, сюжэтыкі, фальклорнага ўплыву, а таксама выяўлення нацыянальнага ідэалу прыгажосці.

Ключавыя словы: казка; беларускія пісьменнікі; прыгажосць; фальклор; сэнсы; вобразы; цуд; сакральнасць; прырода; чытачы.

У гаворцы пра казкі беларускіх пісьменнікаў важным з’яўляецца вызначэнне ў іх меры вымыслу, таму што фантазія, уяўленне ў такога роду творах адыгрывае галоўную ролю.

Пры гэтым казкі падзяляюцца на два асноўныя тыпы: створаныя паводле фальклорных узораў і арыгінальныя па сюжэтах.

Фальклорная аснова выразная ў казачных навелах з кнігі Я. Баршчэўскага «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апаਵяданнях». Прычым у кожнай навеле розная ступень камбінавання індывідуальна-аўтарскага і міфалагічнага матэрыялу. І хоць кніга даследавана неаднаразова і з розных бакоў, але менавіта з гэтага пункту гледжання творы не разглядаліся. У шмат якіх казках Баршчэўскага вобразы традыцыйна-фальклорныя (цмок, ваўкалак, чорт), але нярэдка трансфармаваныя адпаведна аўтарскай задумы. У іншых – выдуманая персанажы, як, напрыклад, Белая Сарока – сутнасць жудасная, інфернальная, прызначэнне якой – рабіць зло праз маніпуляцыю святдомасцю слухачоў і сузіральнікаў яе знешняй прыгажосці.

Ступень камбінавання фантастычнага і рэалістычнага элементаў у навелах Баршчэўскага самая розная, і ў гэтым сэнсе кніга з’яўляецца ўзорнай для наступных пакаленняў беларускіх пісьменнікаў, хоць і стваралася яна на польскай мове.

Амаль праз век, у пачатку XX ст., беларускія класікі, як да іх Я. Баршчэўскі, шырока абапіраліся на ўсё яшчэ захаваную міфалагічную святдомасць суайчыннікаў і адпаведна – на народную казку.

Казка Якуба Коласа «Гарошак» створана па канону агульнаславянскай, і ў тым ліку беларускай «Пакацігарошак». Сюжэт коласавага твора пазначаны цудамі: дзяўчына трапляе да змея, робіцца яго жонкай, яе браты не могуць сястру вызваліць, але вызваляе малодшы брат, народжаны з гарошыны – самы смелы і дужы [15].

Чым прыцягнуў класіка гэты сюжэт? Чаму ён распрацоўваў менавіта такога кшталту тэму?

У пэўным сэнсе цікаўнасць Коласа зразумелая – яго заўсёды прыцягваў раслінны свет, занатаваны ў шмат якіх навелах з цыклу «Казкі жыцця». Але тыя творы – для дарослых, тут жа маецца на ўвазе, хутчэй за ўсё, дзіцячая аўдыторыя.

Казкі для дарослых – у сваіх лепшых узорах, як коласавыя, – гэта, па сутнасці, прыпавесці, што прымушаюць чытача глыбей задумацца пра жыццё. А казкі для дзяцей прызваны нязмушана закласці ў свядомасць малых рознага роду мадэлі стасункаў індывідуумаў у сацыюме, прычым грамада можа выступаць як свет жывёльных ці нават раслінны. Мішкі, зайчыкі, вожыкі, дрэвы прывучаюць бачыць ў Іншым чалавека, бо так дзеці неасэнсавана праецыруюць на жывёл, птушак і расліны гэтае цэнтральнае клішэ ўспрыняцця. Прычым кожнае дзіця верыць у неверагоднае, бо для яго гэта – рэальнасць (дзякуючы асаблівай функцыі дзіцячага мыслення – трансдукцыі). Тое, што для дарослых цуд, для дзяцей – *такое* жыццё. І праз гэтую праекцыю яны пазнаюць свет. Але, як і дарослая літаратура, дзіцячая тым мацней дзейнічае на чытача, чым больш яна мастацкая, чым больш выразна выяўляе сваю эстэтычную прыроду.

Творы павінны захопліваць загадкавымі персанажамі, незвычайнымі сітуацыямі. Рознага роду аўтарскія прыёмы, стыль, сама атмасфера сакральнасці – і ёсць таямніца мастацкасці, прыгажосці твораў.

Каб герой запаў у памяць, а значыць, садзейнічаў выхаванню тых ці іншых якасцей у чытачоў, ён павінен быць яркім, арыгінальным і абкружаным своеасаблівым антуражам. На гэта і скіраваны намаганні пісьменнікаў.

Як у народнай казцы, так і ў коласавай некалькі выключна таямнічых момантаў: сам вобраз цмока (хто гэта?), магчымасць жанчыны стаць яго жонкай, нараджэнне чалавека ад гарошыны, прычым чалавека, надзеленага выключнай сілай і пасталеўшага не за гады, а за дні. Цуды ствараюць атмасферу сакральнасці, але ўяўленні, пакладзеныя ў аснову сюжэта, па сутнасці, расшыфроўцы не паддаюцца. Магчыма, змей-цмок – прэварацень-ваўкалак. З’ява гэта рэальная. Прэварацень – псіхічна хворы на лікантропію чалавек. Хвароба вельмі рэдкая, яе вывучаў З. Фрэйд, але тым не менш у эпоху Сярэднявечча яна сустракалася ў Еўропе паўсюдна з-за атручвання наркотыкам, што аказваўся

ў спарынні, якою было пашкодзана зерне на палях у вільготныя гады. Лікантроп, які ўяўляў сябе звычайна ваўком, у момант прыступу пераставаў быць падобным да чалавека, змяняўся нават фізічна, рабіўся надзвычай агрэсіўным, выклікаў страх, жудасць. У міфалагічнай свядомасці воўк і змей аказваліся неяк у сувязі. Так, прапродак сербскага народа называўся Змей Вогнены Вук (Воўк). Беларускі князь Усяслаў Чарадзея Полацкі, паводле легенды, – прэварацень, нарадзіўся ад Вогненага Змея. У сучаснай статыстыцы менавіта змяя на першым месцы па ненавісных для людзей з’явах, што выклікаюць найбольшы страх. Магчыма, і ў старажытнасці самае жудаснае і непрыемнае называлі «змеем», хоць сам хворы ўяўляў сябе ваўком.

Усё ж прыведзенае вышэй тлумачэнне персанажа не можа ў поўнай меры задаволіць – з’ява, безумоўна, больш складаная.

Нараджэнне героя ад нейкай расліны, часцей ад гароху ці бобу, – часты ў сусветнай міфалогіі матыў, што сведчыць пра адчуванне чалавекам сваёй адзінасутнасці з прыродай. Гарох вырошчвалі яшчэ шумеры – адна з першых цывілізацый на Зямлі. Антычны філосаф Піфагор лічыў, што душа чалавека мае выгляд бобу. Жалезныя (!) бабы ядуць і героі згаданай коласавай казкі. Гарох, ад якога нарадзіўся галоўны герой, – прыродная моц, што дае сілы і чалавеку, робіць яго волатам. «Прарослая гарошына атаясамліваецца з зачаццем дзіцяці», – сцвярджае энцыклапедыя «Беларуская міфалогія» [2, с. 115]. Шматлікія слоўнікі па славянскай міфалогіі падрабязна апісваюць выкарыстанне гароху ў народнай культуры, прычым нязменна адзначаюць, што рытуалы, у якіх ўжываецца гарох як сакральная ежа, абавязкова звязаны са шлюбам і дзетанараджэннем [19, с. 213–214]. Але ніхто не тлумачыць, чаму менавіта гарох. Тут, на нашу думку, неабходна ўлічваць біялагічныя асаблівасці расліны. Яна вельмі хутка расце, імкліва цягнецца ўверх, дае багаты ўраджай, надзвычай карысная.

Звернем таксама ўвагу на тое, што Колас у казцы пастаянна згадвае розныя рэчывы: салому, па якой сястра шукае братаў (значыць, яны сяляне); косткі, з якіх пабудаваны палац змея (значыць, ён людаед); жалезны язык змея, жалезныя бабы, жалезная булава, жалезныя сталы, выкладзены меддзю ток. Фіксаванне аўтарам увагі на розныя матэрыялы не можа быць выпадковасцю. Або гэта напамін пра сувязь розных элементаў у прыродзе (а Колас любіў, імкнучыся да гармоніі, усё звязваць у агульнае сеціва), або памяць пра пачатак жалезнага веку ў гісторыі чалавецтва, калі, магчыма, з’явілася народная казка. Акрамя таго, вырабы з любога матэрыялу, нават з саломы, – прыкмета цывілізацыі, а сама творчасць майстроў – магічнае дзеянне, як яно разумелася продкамі. Нездарма ў міфалогіі беларусаў кавалі – чараўнікі.

У казках Змітрака Бядулі таксама згадваецца шмат рэчаў, як і ў народных казках, але рэчы гэтыя ў асноўным залатыя і срэбраныя. На думку пісьменніка, рэчы з высакародных металаў – больш прыгожыя. Праўда, каваль у З. Бядулі – хохлік (казка «Скарб»). Ды і іншыя хохлікі ў казцы – усе майстры [3, с. 23]. Таму і багатыя. Казка выразна дыдактычная, сцвярджае ідэю: багацце можна здабыць толькі працай.

У казцы З. Бядулі «Іванка-прасцячок» выкарыстаны некаторыя матывы з казак і былін пра Іллю Мурамца. Але не толькі фізічную моц і здароўе даруюць незвычайныя старыя-волхвы герою, а розум, вылоданне прыгожым словам, сілу. І не жывой вадой варожаць, як у народных творах, а музыкай – гусямі-самагудамі. Сам Іванка таксама зрабіў дудку-весьялушку, хадзіў па свету і казаў людзям праўду пра несправядлівасць у грамадстве, а потым і змагацца пачаў супраць царскага войска і разбойнікаў. Пазней, у духу якраз народнай творчасці, Іванка ўступае ў двубой з Бабай Ягой, цмокам, вызваляе з ледзянога палаца царэўну Волю, цара Сонца, царыцу Месяц і дванаццаць царэвічаў Зарніц-Агнявіц [4]. Пісьменнік выкарыстаў тут своеасаблівы прыём – рэверс: волат з рэвалюцыянера-барацьбіта набывае рысы міфалагічнага персанажа – культурнага героя, надзеленага касмічнымі функцыямі – ён вяртае лета на зямлю.

У дадзенай казцы звяртае на сябе ўвагу трансфармацыя аўтарам некаторых звыклых фальклорных матываў і розная ступень іх камбінавання, адрозная ад народнай казкі. Так, Бабу Ягу свіст Іванкі адносіць за горы, доли, моры і лясы. Цмок кідае ў яго камянямі (у фальклоры – паліць агнём), але герой разбівае яму галаву. А галоўная функцыя Кашчэя Несмяротнага – марозіць свет. Хоць жыве Кашчэй у палацы з каменя-алатыру. Што меў на ўвазе аўтар? Алатыр у міфалогіі – камень вогненны, а Кашчэй жа – увасабленне холаду, цемры, смерці. Але ў тым і асаблівасць міфалагічнага мыслення, што анталагічна міфалагічныя персанажы спалучаюць у сабе розныя стыхіі і з’явы прыроды.

Стваральная, аздараўляльная сіла музыкі, увагуле мастацтва, хвалявала ўсіх беларускіх класікаў («Курган» Янкі Купалы, «Сымон Музыка» Якуба Коласа, «Салавей» Змітрака Бядулі). Гэта і фундаментальная тэма *прыгажосці* ў беларускай літаратуры, сцвярджэнне прыўкраснага ў жыцці. Можна сказаць, асобны накірунак у літаратуры, у поле дзеяння якога трапляе і аўтарская казка. Традыцыйны класікаў на гэтай творчай платформе – паказ людзей мастацтва – працягвалі наступныя пакаленні беларускіх пісьменнікаў («Казка пра Музыку» Максіма Танка, «Пра цуда-мастака і Блакітную Вежу» Раісы Баравіковай і інш.).

Пры гэтым ступень уласнага вымыслу ў маладзейшых пакаленняў большая, чым у класікаў. Гэта заканамерна: нацыя з сялянскай, у якой пераважаў вясковы фальклор, стала гарадскай з вялікай доляй інтэлігенцыі, якая добра ведае старажытную і сучасную сусветную літаратуру, тэатр, кіно, своеасабліва кантамінуе эстэтычную інфармацыю ў сваіх творах.

Так, у казцы Р. Баравіковай мастак умеў маляваць карціну ў паветры – рабіў ментальную праекцыю, фактычна галаграму. Але ствараў толькі тую карціну, якая ўвасабляла для яго прыгажосць роднага: «Ён уявіў, як пад самым акном хаціны шумеў клён, ды такі прыгожы, як ніводнае дрэва ў свеце, трошкі далей цвіў вішнёвы садок, ля нізенькага плота сядзеў каток-мурлыка, і зусім блізенька ад катка маці мыла посуд... і дзіва! Гэты малюнак, які мастак уявіў да дробязі, пачаў ажываць...» [1, с. 66].

Казкі беларускіх пісьменнікаў ствараюцца, перш за ўсё, для дзяцей. І галоўнай мэтай аўтараў з'яўляецца далучэнне маленькіх чытачоў да прыгажосці – прыгажосці свету і прыгажосці чалавека, а значыць, і творчай моцы чалавечай душы (хоць яна можа быць выяўлена праз персанажаў у жывёльным целе: тут працуе важнейшы закон мыслення – адухаўленне прыроды). У казцы Р. Баравіковай творчыя сілы чалавека дэманструюцца арыгінальна і вытанчана. Мастак не проста бачыць і стварае наяве родную прыгажосць, але са зброяй у руках і змагаецца за яе. Так і выходзіць у маладога пакалення патрыятызм, гатоўнасць абараняць айчыну – з пачуцця любові, замілавання да роднага.

Часам пісьменнікі прама ўказваюць на прыгажосць зямлі, прыгажосць радзімы, як Уладзімір Караткевіч у казцы «Чортаў скарб»: «У нейкім прыгожым краі, трошкі бліжэй да Сонца і трошкі далей ад Месяца, у краі, багатым залатымі нівамі, празрыстымі рэкамі, сінімі азёрамі ды цёмнымі пушчамі... Словам, у тым краі, дзе мы з табой жывём...» [10, с. 157].

Галоўным прыёмам паказу прыгажосці з'яўляецца *апісанне прыроды*. У народных казках прыродаапісанняў або няма зусім, або надзвычай мала – увага скіравана на функцыі персанажаў, на дзеянне. У класікаў пейзаж ужо з'яўляецца і адыгрывае найважнейшую ролю, напрыклад, у Якуба Коласа (ён – эталон): «А ў лясочку так добранька!.. Мушкі гудуць, адна за адной ганяюцца, крыльцамі звоняць, як бы смяюцца. А там дроздзік пасвіствае, хлопчыка Піліпку падражнівае...» (казка «Зайчыкі» [14, с. 9]). Прычым апісанне прыродных з'яў падаецца з пункту гледжання маленькага героя, які сам у лесе складае сваю казку пра нешчаслівага зайчыка.

Звычайна ў казках беларускіх пісьменнікаў не апісваюцца вялікія абшары зямлі, прастора з разнастайнымі ландшафтамі, бо дзіцяці акінуць іх вокам нават у сваім уяўленні цяжка. Увага звяртаецца на канкрэтныя

аб'екты, напрыклад, на дрэвы – з іх пачынаецца прывучэнне да назіральнасці, фіксавання дэталей. У бліскучай казачнай навеле Алены Васілевіч «Калінавая рукавічка» праз гісторыю стасункаў паміж сабою дрэў разгортваецца быццё жывога, нязмушана выклікаюцца асацыяцыі найперш з чалавечым існаваннем. Так, старая мудрая яліна перажывае пажар у лесе, як беларуская жанчына – вайну. Таму яліна, шмат зведаўшая, цэніць прыгажосць маладой каліны, абараняе яе ад зайздроснікаў – іншых дрэў, хоць не бачыць для яе перспектывы ў родным лесе. Уласна, тут кожнаму персанажу даецца кароткая, але выразная характарыстыка. Напрыклад, працаўніцы-вавёрыцы: «Рамантавала сваю хату. Высцілала яе цёплым мохам. Заканачвала ўсе дзірачкі. Потым з ранку да вечара насіла ў свой свіран смачныя лясныя арэхі. Не прысядала ні на хваліну...» [5, с. 86].

Адзін з герояў казкі – вецер. Ён спакушае маладую каліну ляцець разам з ім у чужы край. Каліна адмаўляецца, бо не можа жыць без роднага лесу. Яна спадзяецца, што прынясе карысць суайчыннікам-людзям. І сапраўды, яе ягады збірае хлопчык на лекі для сваёй маці.

Патрыётка і старая груша ў казцы Георгія Марчука. Нашэптваючы сваю жыццёвую гісторыю хлопчыку, яна прама гаворыць: «Нашаму чалавеку вельмі цяжка без радзімы, душа не вытрымлівае, гіне чалавек без бацькаўшчыны» [16, с. 240]. Між тым сама груша адзічэла, бо расла адна – так склалася: яна карысталася дабром – сонейкам, сокамі зямлі, але не адорвала дабром іншых, таму і дэградавала.

Казка вучыць маленькага чытача бачыць свет, найперш прыроду, а дарослага чытача – па-новаму разумець прыроду. Так, надзвычай важная ідэя закладаецца ў тэксты – ідэя актыўнасці асяроддзя. Яно вучыць, дае веды і разам з тым выклікае прагу прыгажосці – жыць у прыгажосці, ствараць яе.

Дыдактычная функцыя казкі выяўляецца толькі праз эстэтычную функцыю. Іван Галубовіч у казцы «Добрая каза» выкарыстоўвае традыцыйна казачны сюжэт падарожжа, прычым маляўніча апісвае розныя ландшафты, што і адрознівае аўтарскую казку ад народнай. У сваёй вандроўцы каза аддзячыла негасціннаму барсуку за зло – дабром [6]. А ў казцы таго ж аўтара «Зайчык і яго сябры» за дабро героя-зайчыка яму аддзячылі ўсе іншыя персанажы, якім ён дапамагаў [7].

На прыкладах з жывёльнага царства сцвярджаецца прыгажосць добрых учынкаў. Часам ідэя аўтараў больш глыбокія. Скажам, у казцы У. Караткевіча «Жабкі і чарапахы» праводзіцца ідэя пра адноснасць разумення прыгожага рознымі істотамі. Неразумныя маленькія жабкі прыгожым лічылі толькі тое, што звязана з імі самімі. Але мудрая чарапахы вывела іншую формулу: «Жывыя – усе прыгожыя» [12, с. 176].

Па меры набыцця чытацкага вопыту ў маленькіх чытачоў фарміруецца ўяўленне пра розныя аспекты прыгажосці. Яна тое, што прыносіць і карысць. У. Караткевіч у казцы «Кацёл з каменьчыкамі» апавядае, як у беларусаў з'явілася бульба [11]. Дараваная народу страва – таксама ўзнагарода за дабро.

У яго ж казцы «Вясна ўвосень» прыродныя аб'екты і жывыя істоты адорваюць хворага хлопчыка прыгажосцю ў яе розных формах: «І пайшло па доме шэсце. Вожык нёс на іголках залатое кляновае лісце. Снегіры неслі ў дзюбах пукі празрыстай чырвонай каліны. Грыбы на палянцы высыпалі ў кола...» [13, с. 179]. Прырода лечыць.

У казках беларускіх сучасных пісьменнікаў дзейнічаюць не толькі жывёлы, птушкі, часам расліны, што ўвогуле характэрна і для фальклору, але таксама іншыя прыродныя аб'екты – традыцыя ідзе ад «Казак жыцця» Я. Коласа. у казцы Аляксея Дударова «Сінявочка» эталон прыгажосці – крынічка, якая, тым не менш, выклікае зайздрасць і зло з боку Сажалкі [8]: дыхатамія «дабро – зло» ўвогуле характарызуе казку як жанр. У казцы таго ж А. Дударова «Пухнацік» галоўны герой – воблака. Нават яно робіць дабро: стаіць над чалавекам, даючы яму ў спякоту цень, каб той выпайся [9].

Прынцып калакагацыі – прыгажосці разам з дабром – важнейшая тэма мастацкай літаратуры, што ідзе ад Антычнасці. І ў народных казках дабро заўсёды перамагае зло. Але ў аўтарскіх казках ідэя абавязкова агорнута ў прыгожы антураж і выказваецца з вялікай колькасцю тропай. Не толькі дзеянні, але і прыгожыя апісанні складаюць вялікую частку аб'ёму мастацкіх твораў.

Казкі беларускіх пісьменнікаў дазваляюць маленькім чытачам не толькі сачыць за дзеяннем, але і ўглядацца ў свет.

Часам выкарыстоўваюцца сучасныя рэаліі. У казцы Яраслава Пархуты «Чаму жабкі плавак не маюць» жабкі па прыкладу дзяцей вырашылі пашыць сабе плаўкі [18]. У казцы «Сарока і дзяцел» Паўла Місько ў Лясным Палацы мастацтваў журы адбірае спевакоў у лясны птушыны ансамбль [17]. Такі модны ў наш час кастынг.

Не пазбаўлены казкі беларускіх аўтараў і гумару, своеасаблівай гульні. Так, казкі Алеся Якімовіча – своеасаблівая варыяцыя на тэмы самых вядомых дзіцячых казак: на тэму «Куркі рабкі» – «Першае яечка» [20], а на тэму «Калабка» – «Казка пра смелага вожыка» [21]. Гэта своеасаблівае перакручванне сітуацый, якое заўсёды выклікае эстэтычную асалоду. Такое іранічнае пераасэнсаванне, безумоўна, кампанент прыгажосці, эстэтыкі казкі.

Такім чынам, аўтары беларускіх казак, не адыходзячы кардынальна ад канону народных казак, значна трансфармуюць іх, насычаюць новым антуражам у распрацоўцы традыцыйных ідэй, узбагачаюць сюжэтыку. Для

казак беларускіх пісьменнікаў характэрны жыццясцвярджальны пафас, паэтыка прыроды. Тут арганічна аб'яднаны старажытныя традыцыі міфа і сучасныя рэаліі. Абавязкова ўлічваецца псіхалогія маленькіх чытачоў. у казках ёсць усё, чым вызначаецца веліч мастацтва, – шчодрасць вымыслу, глыбіня роздуму пра чалавечае жыццё, тонкія пачуцці.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Баравікова Р.* Пра цуда-мастака і Благітную Вежу // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С. 66–70.
2. Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўнік / С.Санько, Т.Валодзіна, У.Васілевіч і інш. Мінск: Беларусь, 2004. 592 с.
3. *Бядуля З.* Скарб // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. Узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С. 20–25.
4. *Бядуля З.* Іванка-прасцячок // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С. 25–30.
5. *Васілевіч А.* Калінавая рукавічка // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С.84-89.
6. *Галубовіч І.* Добрая каза // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С. 99–101.
7. *Галубовіч І.* Зайчык і яго сябры // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С. 101–102.
8. *Дудараў А.* Сінявочка // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С.146–149.
9. *Дудараў А.* Пухнацік // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С. 149–154.
10. *Караткевіч У.* Чортаў скарб // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С.157–163.
11. *Караткевіч У.* Кацёл з каменьчыкамі // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С. 163–169.
12. *Караткевіч У.* Жабкі і чарапахы // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С. 174–177.
13. *Караткевіч У.* Вясна ўвосень // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С. 177–180.
14. *Колас Я.* Зайчыкі // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С. 9–10.
15. *Колас Я.* Гарошак // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С. 10–15.
16. *Марчук Г.* Сарока і дзяцел // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С. 245–249.
17. *Місько П.* Сарока і дзяцел // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С. 245–249.
18. *Пархутая Я.* Чаму жабкі плавак не маюць // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С. 266–267.
19. *Шапарова Н.С.* Краткая энциклопедия славянской мифологии / Н.С.Шапарова. М.: ООО «Издательство АСТ»; «Издательство «Астрель»; ООО «Русские словари», 2001. 624 с.
20. *Якімовіч А.* Першае яечка // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С.280–281.
21. *Якімовіч А.* Казка пра смелага Вожыка // Казкі беларускіх пісьменнікаў: Для мал. шк. узросту. Мінск: Юнацтва, 1999. 334 с. С.281–289.

РАЗДЗЕЛ 1

РЭЦЭПЦЫЯ НАВУКОВА-ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЫ ПРАФЕСАРА Т. І. ШАМЯКІНАЙ

НАВУКОВЫ ЎКЛАД ПРАФЕСАРА Т. І. ШАМЯКІНАЙ У РАСПРАЦОЎКУ ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАГА КОМПЛЕКСУ ПА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ДЛЯ ЎСТАНОЎ АГУЛЬнай СЯРЭДняй АДУКАЦЫі

В. У. Праскаловіч

*Доктар філалагічных навук прафесар,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, вул. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь, Praskalovich Volha V.@bsu.by*

У артыкуле ўпершыню асвятляюцца асноўныя напрамкі плённага навуковага ўнёску прафесара Т. І. Шамякінай у распрацоўку вучэбна-метадычнага комплексу па беларускай літаратуры для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

Аб'ектам даследавання сталі навуковыя, даведачныя, вучэбныя і вучэбна-метадычныя публікацыі Т. І. Шамякінай, якія датычацца праблем адукацыйнай практыкі па беларускай літаратуры, сродкаў навучання літаратуры ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі. Мэта артыкула – паказаць шматвектарнасць, наватарства і глыбіню навукова-метадычнай і педагагічнай дзейнасці Т. І. Шамякінай.

Робіцца выснова, што распрацаваны з удзелам Т. І. Шамякінай вучэбна-метадычны комплекс па беларускай літаратуры для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі адрозніваецца ад ранейшых вучэбных выданняў сваім канцэптуальна новым падыходам, а менавіта – аксіялагічным. У артыкуле прыводзяцца шматлікія доказы на карысць гэтай высновы.

Ключавыя словы: навуковы ўклад Т. І. Шамякінай; вучэбна-метадычны комплекс; беларуская літаратура; агульная сярэдняя адукацыя.

Беларускі літаратуразнавец, педагог, вучоны шырокага дыяпазону інтарэсаў, Таццяна Іванаўна Шамякіна зрабіла вялікі навуковы ўклад у даследаванне найважнейшых праблем літаратуразнаўства, тэорыі і методыкі выкладання літаратуры. Ёй належыць звыш 500 навуковых прац, сярод якіх манаграфіі, літаратурна-крытычныя артыкулы, дзясяткі артыкулаў у самых розных даведачных выданнях, а менавіта: «Культура Беларусі. Энцыклапедыя», «Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. Энцыклапедыя», «Беларускі фальклор. Энцыклапедыя», «Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі», энцыклапедычны даведнік «Янка Купала», біябібліяграфічны слоўнік «Беларускія

пісьменнікі» і інш., а таксама падручнікі, вучэбныя і метадычныя дапаможнікі для сярэдняй і вышэйшай школы.

Ідэі вучонага пакладзены ў аснову тэарэтыка-канцэптуальнай пабудовы сістэмы літаратурнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь, рэалізаваны пры стварэнні вучэбных праграм, вучэбных і метадычных дапаможнікаў па беларускай літаратуры для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

Літаратуразнаўчыя, метадычныя, псіхалага-педагагічныя, сацыялагічныя даследаванні Таццяны Іванаўны Шамякінай маюць у значнай ступені наватарскі характар і перспектыву, тэарэтычнае і практычнае значэнне, яны сёння ўяўляюць несумненную каштоўнасць пры распрацоўцы кампетэнтнаснай мадэлі адукацыі, ажыццяўлення ідэі рознаўзроўневага навучання ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі.

Сведчаннем жыватворнасці ідэі выбітнага даследчыка, уласна кажучы, з'яўляецца і правядзенне навукова-практычнага семінара «Т. І. Шамякіна – вучоны, літаратар, педагог» (да 75-годдзя з дня нараджэння).

На маю думку, навуковы ўклад Т. І. Шамякінай у распрацоўку вучэбна-метадычнага комплексу (ВМК) па беларускай літаратуры для агульнаадукацыйных устаноў пачаўся з моманту ўключэння яе ў канцы 1990-х гг. у склад рабочай групы па абнаўленні зместу адукацыі ў сувязі з рэформай агульнаадукацыйнай школы.

Згодна з Пастановай Кабінета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 21 жніўня 1996 г. «Аб канцэпцыі рэформы агульнаадукацыйнай школы ў Рэспубліцы Беларусь» была распрацавана трохступенчатая мадэль адукацыі з пераходам на 12-гадовы тэрмін навучання.

У новых умовах узнікла вострая патрэба ў вучэбна-метадычных комплексах як для базавай школы, так і для паглыбленага і павышанага ўзроўняў вывучэння беларускай літаратуры. у распрацаваных і выдадзеных Т. І. Шамякінай і яе калегамі праграмах [1], падручніках для паглыбленага і профільнага вывучэння прадмета [2] было зроблена шмат адкрыццяў, не толькі з боку зместу, але і ў метадычным плане. Такая выснова вынікае з цытаты самой Таццяны Іванаўны: «Надзвычай прадуктыўнай аказалася ідэя <...> пра ўвядзенне беларускай літаратуры ў сусветны кантэкст – прычым на ўсіх гістарычных этапах развіцця айчыннага прыгожага пісьменства» [3, с. 16].

Рэалізацыя дыферэнцаванага (профільнага) падыходу ў адукацыйнай практыцы абумовіла пераход да спецыялізацыі на заключнай ступені навучання, запатрабавала ўвядзення варыятыўнага кампанента па беларускай літаратуры, факультатываў і курсаў на выбар. Так, у сістэме профільнага навучання па беларускай літаратуры шырокае распаўсюджанне атрымалі курсы на выбар, прысвечаныя праблемам

сусветнага літаратурнага працэсу, літаратурам суседніх народаў, узаемадзеянню літаратуры і іншых відаў мастацтва, тэарэтычным праблемам (роды і жанры літаратуры, мастацкі напрамак і інш.). Не засталася і Т. І. Шамякіна ўбаку ад новых выклікаў і змен у беларускай адукацыі: яна актыўна ўдзельнічае ў распрацоўцы праграмы спецкурса, дапаможніка для вучняў і метадычных указанняў па правядзенні спецкурса «Міфалогія і літаратура» ў XI (XII) класе школ з паглыбленым і профільным вывучэннем прадмета [4].

У хуткім часе практыка паказала, што больш рацыянальным з’яўляецца 11-гадовае навучанне, таму з 2008 г. былі зроблены адпаведныя карэктывы. З гэтай прычыны спатрэбілася цалкам перагледзець адукацыйныя стандарты, вучэбныя планы і праграмы, падручнікі. Дзеля гэтага аўтарскім калектывам, у складзе якога і Таццяна Іванаўна, былі падрыхтаваны і выдадзены вучэбныя праграмы [5], падручнікі (вучэбныя дапаможнікі) [6] па беларускай літаратуры для ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі, з 11-гадовым тэрмінам навучання.

Пазней Нацыянальны інстытут адукацыі аб’яўляе конкурс на стварэнне падручнікаў для агульнаадукацыйных устаноў.

За непрацяглы час мною была падрыхтавана канцэпцыя вучэбнага дапаможніка па беларускай літаратуры для IX класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі. Выйграўшы конкурс, утворчым працэсе па падрыхтоўцы сучаснага вучэбнага дапаможніка бяруць удзел прафесар Т. І. Шамякіна, дацэнт Т. В. Кабржыцкая, настаўнік беларускай мовы і літаратуры кваліфікацыйнай катэгорыі «настаўнік-метадыст» М. В. Жуковіч. Ідэйна натхняў і падштурхоўваў усю працу прафесар В. П. Рагойша. Навуковым рэдактарам і адным з аўтараў вучэбнага дапаможніка па беларускай літаратуры для адпаведнага класа [7] была В. У. Праскаловіч.

Так, асновай распрацоўкі падручніка новага пакалення па беларускай літаратуры для IX класа паслужыла думка Т. І. Шамякінай, што вучэбна-метадычны комплекс – сістэма сродкаў навучання, якая забяспечвае светапоглядны патэнцыял суб’ектаў адукацыйнага працэсу. «Нараджаць светапоглядную культуру, – па словах Т. І. Шамякінай, – неабходна ад сэрца да сэрца, бо людзі – не файлы» [8, с. 38]. Кніга для вучняў выгодна адрозніваецца ад ранейшых вучэбных выданняў сваім канцэптуальна новым падыходам да раскрыцця гістарычнага “сюжэта” нацыянальнай літаратуры, аўтары-распрацоўшчыкі імкнуцца да таго, каб правесці дзевяцікласнікаў па гераічных шляхах нашага народа, па незабыўных старонках роднай літаратуры на новым канцэптуальным узроўні, а менавіта – аксіялагічным, што дазваляе забяспечыць устойлівыя

гуманістычныя ўстаноўкі, рашаць праблемы індыўдуальна-асобасных каштоўнасцей школьнікаў, зрабіць зместам светапогляду і паняццёвага апарату навучэнцаў асобныя паняцці, катэгорыі аксіялогіі.

Запынюся яшчэ на адной несумненнай вучэбна-метадычнай каштоўнасці – спецыяльнай кнізе для вучняў з парушэннем зроку [9]. Т. І. Шамякіна была датычнай да стварэння такога адмысловага віду вучэбнай кнігі. Падручнік для навучэнцаў IX класа спецшкол, бадай, адзінае выданне па беларускай літаратуры (у некалькіх кнігах), выкананае рэльефна-кропковым шрыфтам па сістэме Брайля. Кожная тактыльная кніга па-свойму ўнікальная і накіравана на рэалізацыю антрапалагічнага падыходу да выхавання асобы вучня з абмежаванымі магчымасцямі. Нягледзячы на год выдання (2013), згаданы падручнік запатрабаваны і сёння ў спецыяльных агульнаадукацыйных школах для дзяцей з абмежаванымі фізічнымі магчымасцямі, з'яўляецца скарбам у фондах вучэбнай кніжнай прадукцыі.

Правамерна адзначыць, што плённыя ідэі прафесара Таццяны Іванаўны Шамякінай знайшлі працяг у маёй доктарскай дысертацыі [10], напісанай і абароненай пры яе навуковым кансультаванні, сумесна падрыхтаваным вучэбна-метадычным дапаможніку па беларускай літаратуры для настаўнікаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі [11].

Апошні па часе наш праект – «Беларуская літаратура ў 9 класе» [12]. Метадычны дапаможнік атрымаў станоўчыя водгукі настаўнікаў-філолагаў і перавыдаваўся яшчэ тройчы.

У сучасных умовах, на думку Т. І. Шамякінай, набывае асаблівае значэнне метадыка выкладання літаратуры, яна «робіцца эфектыўнай толькі тады, калі настаўнік разумее яе не толькі на ўзроўні тэхналогіі, але і на ўзроўні аксіялогіі» [13, с. 50].

Палемічную заостранасць маюць таксама думкі Таццяны Іванаўны наконт сучасных урокаў літаратуры. Прафесар даводзіць, што «выкладанне літаратуры – гэта выкладанне жыцця ў яго метафізічных, маральна-этычных, бытавых праблемах, а таксама жыцця, асвечанага прыгажосцю; пры выкладанні літаратуры неабходна шырока выкарыстоўваць міждысцыплінарныя сувязі, звяртаючы ўвагу і на тыя навукі, якія ў школе не вывучаюць (напрыклад, міфалогію, этнаграфію), зыходзячы з літаратурнага матэрыялу, ненавязліва, малымі порцыямі, без неабходнасці завучвання» [14, с. 6]. «Наша мэта – веды па літаратуразнаўстве, веданне сюжэтаў твораў ці выхаванне пачуццяў, фарміраванне ў дзяцей духоўнай сферы?» – вучоны-педагог задае настаўнікам актуальнае пытанне і адказвае: «Відаць, і адна, і другая, але прыярытэтная – апошняя» [14, с. 7].

Думкі пра «ўзрастанне душы» праходзяць, як лейтматыў, у большасці прац Т. І. Шамякінай. Гуманістычным пафасам прасякнуты яе літаратуразнаўчыя, дыдактычныя, сацыялагічныя даследаванні, але галоўнае – гэта асабіста асэнсаваная пазіцыя Вучонага, Настаўніка, скіраваная на тое, каб выявіць у нашай літаратуры і адукацыі ўсё добрае, разумнае, вечнае.

Колькі слоў напрыканцы. У межах дазволенай плошчы артыкула немагчыма змясціць усё, што жадаеш сказаць пра роднага табе па духу Чалавека. У беларускай карпарацыі вучоных-філолагаў, вучоных-педагогаў прафесар Таццяна Іванаўна Шамякіна – адна са знакавых асоб, бясспрэчны аўтарытэт, прыклад высокага служэння навуцы і адукацыі.

Ад усёй душы віншую шаноўную Таццяну Іванаўну з Юбілеем і жадаю ёй моцнага здароўя, новых творчых здзяйсненняў у педагогічнай і навукавай дзейнасці.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Беларуская літаратура. 8–11 класы: Праграмы сярэдняй агульнаадукацыйнай школы з паглыбленым і профільным вывучэннем прадмета. Мінск: НМЦэнтр, 2000; Беларуская літаратура. V–X класы (базавы, павышаны, паглыблены ўзроўні): Праграмы для ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі, з беларускай і рускай мовамі навучання, з 12-гадовым тэрмінам навучання. Мінск: НІА, 2006.

2. Беларуская літаратура: вуч. дапам. для 10-га кл. агульнаадукац. школы з профільным і паглыбленым вывучэннем прадмета, ліцэяў, гімназій. Мінск: Народная асвета, 2001; Беларуская літаратура: эксперымент. вуч. дапам. для 11-га кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі, з беларус. і рус. мовамі навучання (павышаны і паглыблены узроўні). Мінск: Мастацкая літаратура, 2004; Беларуская літаратура: вуч. дапам. для 9-га класа: у 2-х ч. Мінск: Мастацкая літаратура, 2006.

3. *Шамякіна Т. І.* Слова пра знаўцу слова // Актуальныя праблемы літаратуразнаўства і фалькларыстыкі: зб. арт. / пад агул. рэд. Т. І. Шамякінай; склад. В. В. Прыемка. Мінск: БДУ, 2018. С. 14–29.

4. Міфалогія і літаратура. Праграма спецкурса і метадычныя ўказанні па правядзенні спецкурса ў 11 класе школ з паглыбленым і профільным вывучэннем прадмета / уклад. Т. І. Шамякіна. Мінск: Беллітфонд, 2004; Шамякіна Т. І. Міфалогія і літаратура: дапам. для вучняў. 11-12 класы. Мінск: Беллітфонд, 2004.

5. Вучэбная праграма для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання: Беларуская літаратура: V–XI класы. Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2012.

6. Беларуская літаратура: дапам. для вучняў 11 кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / А. І. Бельскі [і інш.]; пад рэд. А. І. Бельскага, М. А. Тычыны. Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2009; Беларуская літаратура: вуч. дапам. для 9 кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання /

В. П. Рагойша, Т. І. Шамякіна, Т. В. Кабржыцкая, В. У. Праскаловіч; пад рэд. В. П. Рагойшы. Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2011.

7. Беларуская літаратура : вуч. дапам. для 9 кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / В. У. Праскаловіч, В. П. Рагойша, Т. І. Шамякіна, Т. В. Кабржыцкая, М. В. Жуковіч; пад рэд. В. У. Праскаловіч, В. П. Рагойшы. Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2019.

8. *Шамякіна Т. І.* Адукацыя і культура: тэарэтычна-метадычны аспект // Многоуровневая система подготовки филологов: организация содержания и новые технологии обучения : материалы Междунар. научн. конф., Минск, 16–17 окт. 2003 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: Л. А. Мурина (отв. ред.) [и др.]. Минск, 2004. С. 44–51.

9. Беларуская літаратура [Шрыфт Брайля]: вучэб. дапам. для 9 кл. спец. агульнаадукац. шк. для дзяцей з парушэннямі зроку / В. П. Рагойша, Т. І. Шамякіна, Т. В. Кабржыцкая, В. У. Праскаловіч; пад рэд. В. П. Рагойшы. 1-е выд. рэльеф.-кропкавым шрыфтам па сістэме Брайля: [у некалькіх кн.]. Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2013.

10. *Праскаловіч В. У.* Тэарэтыка-метадычная сістэма сродкаў культуратворчага развіцця вучняў V–XI класаў у працэсе навучання беларускай літаратуры: аўтарэф. дыс. ... д-ра пед. навук: 13.00.02 / В. У. Праскаловіч; Беларус. дзярж. ун-т. Мінск, 2015.

11. *Шамякіна Т. І., Праскаловіч В. У.* Беларуская літаратура ў 9 класе: вуч.-метадыч. дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання. Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2012.

12. *Шамякіна Т. І., Праскаловіч В. У.* Беларуская літаратура ў 9 класе: вуч.-метадыч. дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання. Мазыр: Белы вечер, 2014.

13. *Шамякіна Т. І.* Адукацыя і культура: тэарэтычна-метадычны аспект // Многоуровневая система подготовки филологов: организация содержания и новые технологии обучения : материалы Междунар. научн. конф., Минск, 16–17 окт. 2003 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: Л. А. Мурина (отв. ред.) [и др.]. Минск, 2004. С. 44–51.

14. *Шамякіна Т. І.* Якім быць уроку беларускай літаратуры // Беларуская мова і літаратура. 2008. № 12. С. 6–7.

АРХЕТИПОВЫЯ ВОБРАЗЫ І ПЕРШАПАНЯЦІ Ё МІФАЛАГІЧНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ ТАЦЦЯНЫ ШАМЯКІНАЙ

Я. А. Гарадніцкі

*Доктар філалагічных навук прафесар,
Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, вул.
Сурганава, 1, корп. 2, 220072, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь, jaharad@mail.ru*

Прадметам аналізу з'яўляецца ўклад Т. Шамякінай у развіццё беларускага міфалагазнаўства як аднаго з перспектывных напрамкаў літаратуразнаўчых і культуразнаўчых даследаванняў. Навуковыя пошукі Т. Шамякінай сканцэнтраваны ў асноўным на сумежжы літаратуразнаўства, культуралогіі і міфалогіі і, такім чынам, маюць інтэрдысцыплінарны характар. У яе манаграфіі «Беларуская класічная літаратура і міфалогія» (2001) сувязі міфалогіі і літаратуры даследуюцца шматбакова і аналітычна, з выкарыстаннем багатага фактаграфічнага матэрыялу. Галоўная мэта даследчыцы – паказаць, як міфалагемы, сімвалы і архетыпы, якія былі ўласцівы калектывнай свядомасці на працягу многіх стагоддзяў, мадыфіцыруюцца і аказваюць уплыў на літаратурную творчасць розных гістарычных эпох. Т. Шамякіна вылучае асобна беларускую літаратурную класіку, на якую, па яе меркаванні, міфалогія зрабіла найбольш прыкметнае ўздзеянне. У яе працах паэтыка Я. Купалы, Я. Коласа, М. Гарэцкага, М. Багдановіча і іншых аўтараў разглядаецца ў сувязі з міфапаэтычным светабачаннем і выяўленнем духоўнага вопыту, назапашанага папярэднімі пакаленнямі.

Ключавыя словы: Таццяна Шамякіна; архетыповыя вобразы; міфалагічная карціна свету; міфалагемы; сімвалы.

Даследаванні ў галіне міфалогіі – адзін з асноўных напрамкаў навуковай дзейнасці доктара філалагічных навук, прафесара Таццяны Іванаўны Шамякінай. У гэтай сферы ёй зроблена надзвычай шмат, створаны грунтоўныя працы, у якіх сусветная і беларуская міфалогія разглядаюцца як важны фактар уплыву на літаратурную творчасць. У сучасным айчынным літаратуразнаўстве ўклад Т. Шамякінай у распрацоўку праблемы «міфалогія і літаратура» важкі і грунтоўны.

Сувязь міфалогіі з прыгожым пісьменствам найбольш яскрава праяўляецца, на думку даследчыцы, на прыкладзе класічнай літаратуры. Невыпадкова адна з яе манаграфій мае назву «Беларуская класічная літаратура і міфалогія» (2001). Падкрэсліваючы адзінства чалавека і свету ў міфалагічным светаўспрыманні старажытнасці, Т. Шамякіна заўважае, што ў новы час гэтае адзінства пачынае разбурацца. «Сучаснае мысленне як бы раздвоілася: асобна душа чалавека і асобна свет. На жаль, і сучаснае мастацтва адлюстроўвае гэта драматычнае раз'яднанне». Увагу навукоўцы прыцягвае досвед класічнай літаратуры, паколькі яна лічыць,

што «класічная беларуская літаратура эпохі нацыянальнага Адраджэння мела яўную тэндэнцыю да сінтэзу...» [1, с. 16].

Характарызуючы адметнасць беларускай міфалогіі, якая, як і іншыя міфалогіі свету, такая ж старажытная, Т. Шамякіна адзначае, што яна ў цэласным выглядзе да нашага часу не захавалася, паколькі пісьмовых сведчанняў пра яе няма. Як лічыць даследчыца, «мы можам рэканструяваць беларускую міфалогію фактычна толькі на аснове фальклору, мовы і этнаграфіі, а таксама ў параўнанні з міфамі іншых народаў, асабліва індаеўрапейскіх» [1, с. 18].

Менавіта фальклор, на думку Т. Шамякінай, з'яўляецца найважнейшай крыніцай ведаў пра міфалагічную свядомасць і міфалагічныя архетыпы старажытнасці. Менавіта ў ім знайшлі ўвасабленне шматлікія вобразы, якія пэўным чынам суадносяцца з касмаганічнымі ўяўленнямі міфалагічнага светабачання. Т. Шамякіна звяртае ўвагу найперш на прастора-часавыя архетыпы міфалогіі беларусаў як на «надзвычай цікавы і зусім малараспрацаваны аспект нашай культурнай спадчыны» [1, с. 18].

Разглядаючы сакральную прастору міфалагічнага светабачання, даследчыца падкрэслівае вялікае значэнне, якое надавалася сімволіцы Цэнтра і Перыферыі. «Свяшчэнная гара, дзе сустракаюцца Неба і Зямля» увасабляла сабой у свядомасці старажытных людзей цэнтр Сусвету. У беларусаў такім сімвалічным адпаведнікам быў курган, «неад'емная частка беларускага раўніннага ландшафту». Т. Шамякіна выказвае цікавае меркаванне аб тым, што магло паслужыць падставай для сакралізацыі гэтага топаса: «На нашу думку, – адзначае яна, – курган – выратаванне сярод вады, пакінутай пасля таяння ледавіка» [1, с. 20].

Наогул, трэба адзначыць, што Таццяна Іванаўна вельмі крэатыўна ставіцца да даследавання міфалагічнай спадчыны, сувымяраючы часта ўяўленні старажытнасці з сучаснымі навуковымі адкрыццямі. Так, гаворачы пра іншасвет («трыдзевятае царства») у казках як адзнаку міфалагічнага ўяўлення пра Сусвет, яна згадвае ў гэтай сувязі адкрыццё фізікамі антырэчыва, рэлятывісцкія хуткасці сучасных навуковых тэорый, якія пэўным чынам стасуюцца і да імгненых перамяшчэнняў герояў у казачнай прасторы. Суадносячы міфалагічны цыклічны час з часам гістарычным, Т. Шамякіна заўважае, што ідэя цыклічнасці, звароту да першапачатковага стану характэрна і для сучасных тэорый астрафізікі, якімі апісваюцца выбуховыя працэсы ў космасе, разлятанне галактык і іх вяртанне ў стан маналітнай цэласнасці.

У шматмерным ракурсе разглядаецца Т. Шамякінай архетып *дарога*, які паўстае як спосаб асваення прасторы, пераадолення перашкод, пранікнення ў іншасвет. На шляху героя сустракаюцца рознага кшталту

перашкоды, такія як мост (даследчыца згадвае Калінавы мост у казках), пад'ём або спуск па лесвіцы або вярхоўцы, праз яму або калодзеж. Такім чынам герой пераходзіць з адной прасторы ў іншую, патрапляючы на неба, зямлю і ў падзем'е. Рэкі таксама маюць вялікае значэнне ў сістэме прасторавых архетыпаў. Т. Шамякіна падкрэслівае: «Рака звязана з ідэяй лёсу. У казках яна – заўсёды шлях у іншасвет» [1, с. 31].

У манаграфіі «Беларуская класічная літаратура і міфалогія» Т. Шамякіна разглядае выкарыстанне міфалагічнай вобразнасці, пачынаючы з самых ранніх твораў старажытнай літаратуры. У агульным помніку ўсходнеславянскага пісьменства славутым «Слове пра паход Ігаравы» прадметам аналізу становіцца з'ява ваўкалацтва, або шырэй: пярэваратніцтва. Даследчыца заўважае, што ў творы ўласціваць пераўвасаблення належыць не толькі Усяславу, але і іншым персанажам. Яна выбудоўвае градацыю, адпаведна якой атрымоўваюць характарыстыку здольнасці пераўвасаблення трох персанажаў «Слова» – Баяна, Усяслава і Ігара: «У цэлым усе тры персанажы, – адзначаецца ў кнізе Т. Шамякінай, – валодаючы трыма сферамі быцця (вадой – хтанічнай сферай, зямлёй і паветрам), уяўляюць як бы тры іпастасці ваўкалацтва, прычым Усяслаў здольны трансфармаваць матэрыю (змяняючы сваё цела) і пераадоўваць рэальную прастору; Ігар, падобна кожнаму персанажу чароўнай казкі, ажыццяўляе пераход з іншасвету ў рэальную прастору (як і ў фальклоры, мяжой з'яўляецца рака); Баян лунае ў створаным ім самім свеце фантазіі (сёння мы казалі б – у віртуальнай прасторы)» [1, с. 37].

Т. Шамякіна ўважліва аглядае стасункі з міфапаэтычнай спадчынай ва ўсе перыяды гісторыі літаратуры, акцэнтуючы адметнасці, характэрныя для кожнага з іх. У творчасці беларуска-польскіх рамантыкаў першай паловы XIX ст. даследчыца вылучае іх натурфіласофскія погляды, што грунтуюцца на цікавасці да так званай ніжэйшай міфалогіі. Аналізуючы апавесць Я. Баршчэўскага «Шляхціц Завальня», яна заўважае, што хоць міф для пісьменніка і выступае ўжо ў якасці прыёму, аднак кніга прасякнута духам язычніцкага мінулага, а яе вобразы сведчаць пра «народнае ўсведамленне прыроды і душы». Якраз чалавечую душу даследчыца лічыць «цэнтральнай міфалагэмай у Баршчэўскага» [1, с. 50]. Найбольш яскрава яна ўвасоблена ў вобразе Плачкі. Кранаючыся матыву ваўкалацтва, пярэваратніцтва, які адыгрывае значную ролю ў апавесці Я. Баршчэўскага, Т. Шамякіна знаходзіць тут пэўнае падабенства з «Словам пра паход Ігаравы», збліжаючы такім чынам два творы вельмі аддаленых адна ад адной гісторычна-культурных эпох.

У навуковых працах Т. Шамякінай можна сустрэць супастаўленні з'яў беларускай літаратуры з аналагічнымі з'явамі ў сусветнай літаратуры.

Кампаратывістычны падыход даследчыцы заўсёды вызначаецца арыгінальнасцю, выяўленнем і акцэнтацыяй сутнасці тыпалагічных сыходжанняў. Звяртаючы ўвагу на эпізод у «Тарасе на Парнасе», дзе галоўны герой ляціць у яму і, разам з тым, апынаецца на гары, дзе месцяцца антычныя багі, Т. Шамякіна параўноўвае яго з тым, як гераіня аповесці Л. Кэрала «Аліса ў краіне цудаў» таксама ляціць у прорву і трапляе ў іншасвет. Гэтую сітуацыю даследчыца супастаўляе таксама з эпізодам у адным з твораў М. Сервантэса.

Т. Шамякіна прымяняе параўнальны аналіз і пры супастаўленні характэрных рыс хранатопу ў творчасці беларускіх класікаў пачатку ХХ ст. Я. Купалы, Я. Коласа, М. Гарэцкага, М. Багдановіча. Па-рознаму, напрыклад, у залежнасці ад светапоглядных уяўленняў і мастацка-стылявых прыярытэтаў Купала і Колас увасабляюць архетып лесу. У Купалы, як падкрэслівае даследчыца, «лес – чужая прастора, напоўненая істотамі, у многім варожымі чалавеку, <...> аналаг іншасвету, у якім жывуць душы памерлых, што не трапілі на неба» [1, с. 78]. Такая міфалагічная карціна свету адпавядае рамантычнаму светаадчуванню паэта. Колас, наадварот, успрымае архетып лесу як «гарманізуючы пачатак у свеце». Звяртае Т. Шамякіна ўвагу і на яшчэ адзін найважнейшы архетып нацыянальнай міфалогіі, які займае істотнае месца ў творчасці Коласа: «У зборніку “Казкі жыцця”, – адзначае яна, – літаральна пануе культ вады...» [1, с. 97].

У навуковых і навукова-папулярных працах Т. Шамякінай, у прыватнасці, у разгледжанай намі манаграфіі «Беларуская класічная літаратура і міфалогія», выяўлена гісторыя ўзаемадзеяння міфапаэтычнай і мастацкай свядомасці і вобразнасці ў шырокай гістарычнай перспектыве. Выдатная даследчыца беларускай міфалогіі кіруецца мэтай паказаць нязменнае, актуальнае значэнне міфа як крыніцы мастацкіх ведаў пра свет. «Міф, – як пераканаўча даводзіць яна, – адна з самых складаных рэальнасцей культуры, яго можна вывучаць, інтэрпрэтаваць у шматлікіх і ўзаемадапаўняльных аспектах, таму што немагчыма даць яму адно дакладнае, вычарпальнае азначэнне. Міф – максімальна абагульнены вопыт, праяўлены праз сістэму вобразаў і перададзены ў традыцыі. У ім сплаўлена ў адно пазнанне і творчасць, ён звяртаецца да першавытокаў літаральна кожнай з’явы і прадмета ў свеце і заснаваны на адзінстве Космасу ва ўсіх яго элементах» [1, с. 3].

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Шамякіна Т. І.* Беларуская класічная літаратура і міфалогія. Мінск: БДУ, 2001.

ПРА ВОПЫТ ПРАФЕСАРА Т. І. ШАМЯКІНАЙ ЯК ВЫКЛАДЧЫКА ДЫСЦЫПЛІНЫ «СЛАВЯНСКАЯ МІФАЛОГІЯ» Ё БЕЛАРУСКІМ ДЗЯРЖАЎНЫМ УНІВЕРСІТЭЦЕ

В. С. Новак

*Доктар філалагічных навук прафесар,
Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны, вул. Савецкая, 108,
24019, г. Гомель, Рэспубліка Беларусь, valentina.novak@mail.ru*

У артыкуле, прысвечаным дзейнасці прафесара Т.І. Шамякінай як вучонага, як выкладчыка дысцыпліны «Славянская міфалогія», раскрываюцца асноўныя метадалагічныя падыходы прафесара, якая стаяла ля вытокаў распрацоўкі аўтарскага курса лекцый па міфалогіі славян. Т.І. Шамякінай належыць першынства ў распрацоўцы складаных тэарэтычных праблем міфалогіі як навукі, яе тыпалагічнай блізкасці да мастацкай літаратуры. Кароткая характарыстыка выданняў прафесара суправаджаецца высновамі аб вялікім значэнні распрацаваных аўтарам пытанняў, звязаных з выяўленнем сутнасці асноўных міфалагічных паняццяў, характарыстыкай элементаў міфалагічнага светапогляду славян, вывятаннем адметных рысаў розных відаў міфаў (касмаганічных, каляндарных, салярных, лунарных, астральных), даследаваннем міфалогіі чалавека і жыллёвай прасторы і інш.

Ключавыя словы: міф; міфалогія; аўтарскі курс лекцый; дысцыпліна «Славянская міфалогія»; структураванне лекцыйнага матэрыялу; элементы міфалагічнай свядомасці; анімізм; фетышызм; магія; татэмізм.

З асобай Таццяны Іванаўны Шамякінай звязана тэарэтыка-метадалагічнае абгрунтаванне вывучэння курса «Славянская міфалогія» ў вышэйшых навучальных установах Рэспублікі Беларусь, а таксама і практыка выкладання гэтай дысцыпліны ў Беларускай дзяржаўнай універсітэце. Варта адзначыць, што адной з першых прафесар далучылася да распрацоўкі тыпавой вучэбнай праграмы для вышэйшых навучальных устаноў па спецыяльнасцях «Беларуская філалогія» (па напрамках), «Руская філалогія» (па напрамках), «Славянская філалогія» (па напрамках), усведамляючы, што вывучэнне міфалогіі студэнтамі-філолагамі дапаможа ім глыбей засвоіць тэорыю літаратуры, асэнсаваць творы мастацкай літаратуры ў шырокім культуралагічным аспекце, спасцігнуць тэорыю архетыпаў, месца і ролю асноўных ўніверсальных міфалагем.

Дзякуючы першапачатковым публікацыям Т.І. Шамякінай па розных праблемах вывучэння міфалогіі, што друкаваліся на старонках розных нумароў часопіса «Роднае слова», было намнога лягчэй рыхтавацца да заняткаў не толькі студэнтам, але і выкладчыкам. Знаёмячыся са зместам асобных артыкулаў, прысвечаных касмаганічным,

саяярным, астральным, лунарным міфам і іншым тэмам, студэнты станоўча ацэньвалі прачытаныя матэрыялы, дыскутавалі, адзначалі іх высокае пазнавальнае значэнне для ўзбагачэння светапогляду. Як выкладчыку, які ўпершыню пачынаў выкладаць дысцыпліну «Славянская міфалогія», мне, а таксама і студэнтам-філолагам ГДУ імя Ф. Скарыны было надзвычай карысна рыхтавацца да заняткаў, выкарыстоўваючы матэрыял, сістэмна прадстаўлены і глыбока асэнсаваны Т. І. Шамякінай.

У выданні «Міфалогія Беларусі» (нарысы), дапушчаным у 2000 годзе Міністэрствам дукацыі Рэспублікі Беларусь у якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў філалагічных спецыяльнасцей вышэйшых навучальных устаноў, Т. І. Шамякіна слухна падкрэсліла: «Пяць цывілізацый існуе сёння на Зямлі: заходняя, праваслаўная, ісламская, індуская, далёкаўсходняя. Беларускі народ пераважна належыць да праваслаўнай цывілізацыі, але ажно да гэтага часу зберагліся ў нашай культуры і побыце многія асаблівасці старажытнага міфалагічнага светапогляду» [1, с. 5]. У дадзеным дапаможніку прадстаўлены нарысы, прысвечаныя вытокаў нашай свядомасці, мадэлі свету ў міфалагічных сістэмах, розным відам міфаў, асэнсаванню міфалагічнага і гістарычнага часу, колу чалавечага жыцця, міфалагічным формам шлюбу, гармоніі чалавека і прыроды і інш. Асобным раздзелам пададзены ў вучэбным выданні матэрыялы, якія пацвярджаюць тэзіс аб тым, што міфалогія з'яўляецца падмуркам літаратуры, а таксама надзвычай карысным для студэнтаў з'яўляецца нарыс, змест якога складае культура антычнай Грэцыі і Рыма.

Надзвычай каштоўным з'явіўся для выкладчыкаў дысцыпліны «Славянская міфалогія», а адпаведна і для студэнтаў падрыхтаваны Т. І. Шамякінай курс лекцый – «Славянская міфалогія: курс лекцый для студэнтаў-філолагаў» (2005 г.). Несумненнай павагі і шчырай падзякі заслугоўвае аўтар, які ўпершыню прадставіў надзвычай цікава падрыхтаваны аўтарскі курс лекцый па вучэбнай дысцыпліне «Славянская міфалогія», змест якога цалкам адпавядае тыпавай праграме. Варта засведчыць непадробную зацікаўленасць студэнтаў філалагічнага факультэта Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны лекцыйным матэрыялам, выкладзеным Т. І. Шамякінай аб'ектыўна, даступна, у той жа час глыбока і змястоўна, з выкарыстаннем розных фактаў як важкіх аргументаў, узятых не толькі з гуманітарных навук, але і прыродазнаўчых. Паводле меркаванняў прафесара, «практыка выкладання курса паказала, што ён значна актывізуе пазнавальныя запатрабаванні студэнтаў, спрыяе развіццю творчага мыслення, садзейнічае ўзбагачэнню фантазіі, стымулюе цікавасць да навукі, да светапоглядных праблем» [3, с. 7].

Сістэмна прадстаўленыя Т. І. Шамякінай матэрыялы суправаджаюцца неабходнымі для класічнай лекцыі планам і адпаведнымі пытаннямі, а таксама агульным спісам літаратуры, якім завяршаецца дадзенае выданне, разлічанае, як падкрэслівае аўтар, не толькі для студэнтаў-філолагаў, магістрантаў, аспірантаў, але і адрасаванае ўсім тым, хто імкнецца асэнсаваць гістарычныя вытокі славянскай культуры, хто разумее важнасць адлюстраванага, захаванага і абагуленага ў шматлікіх пакаленнях каштоўнага народнага духоўнага вопыту продкаў.

Важнымі для разумення міфалогіі як сукупнасці міфаў, як формы грамадскай свядомасці, як навукі з'яўляюцца першыя дзве лекцыі, прысвечаныя разуменню паняццяў «міф», «міфалогія», «архетып», а таксама гісторыі міфалогіі як навукі. Т. І. Шамякіна лагічна падводзіць да асэнсавання катэгорыі «міфалогія», пад якой важна разумець «абагулены вопыт жыццядзейнасці продкаў, адлюстраваны і захаваны праз сістэму вобразаў» [3, с. 5]. Прафесар засяроджвае ўвагу чытачоў на праблеме ўзнікнення міфалагічнай навукі, знаёміць з адкрыццямі ў галіне міфалогіі, здзейсненымі выдатнымі філосафамі антычнасці Платонам і Арыстоцелем. Т. І. Шамякіна падкрэслівае, што «сёння ў філасофіі Платона знаходзяць усё большыя глыбіні. Сапраўды, ён распрацаваў фундаментальныя ідэі: Бога, душы, гісторыі Зямлі і паходжання чалавека» [3, с. 15]. Акрэсленыя аўтарам асноўныя этапы ў развіцці міфалогіі як навукі, а таксама знаёмства з міфалагічнымі школамі – неабходны кампанент для далейшага структуравання лекцыйнага матэрыялу, асэнсавання вытокаў міфалогіі, разумення элементаў міфалагічнай свядомасці або ранніх форм рэлігіі (фетышызму, анімізму, татэмізму, магіі). Уяўляецца надзвычай цікава пададзенай па змесце лекцыя па асэнсаванні татэмізму. Т. І. Шамякіна з мэтай больш глыбокага разумення гэтай з'явы прапануе студэнтам асабіста распрацаваную сістэму сувязей чалавека і жывёлы: «Жывёла – рытуальная ежа»; «Малочная сувязь чалавека ды жывёлы»; «Шлюбная сувязь паміж чалавекам і жывёлай»; «Ахвярапрынашэнне татэму»; «Пярэваратні»; «Рэінкарнацыя»; «Магічная сувязь» [3, с. 18–32]. Раскрываючы сутнасць кожнага з прыведзеных кампанентаў, аўтар звяртаецца да розных фактаў, выкарыстаных з літаратурных, філосафскіх, мастацкіх крыніц, міфаў розных народаў свету, што надае лекцыйнаму матэрыялу характар аб'ектыўнасці і гістарычнай выверанасці і сведчыць пра высокі інтэлектуальны змест лекцыі.

Будучым філолагам важна пазнаёміцца са зместам лекцыі, прысвечанай асэнсаванню анімізму як веры ў існаванне душы, духаў. Т. І. Шамякіна падкрэслівае, што «анімізм – выток паэтычнай вобразнасці фальклору і прыгожага пісьменства» [3, с. 34], што менавіта гэта з'ява

аказала «велізарны ўплыў на метафарычнасць мовы, на фарміраванне паэтыкі фальклору, а затым і літаратуры» [3, с. 33].

Карысная інфармацыя ўтрымліваецца ў лекцыі «Магія ў славянскай культуры». Абапіраючыся на даследаванні Д. Д. Фрэзера, Т. І. Шамякіна звяртае ўвагу на асобныя віды магі (кантактная, ініцыяльная, кантагіёзная, імітатыўная, вербальная), прыводзіць іх азначэнні, спыняецца асобна на магіі, падкрэслівае, што з ёй звязаны многія з’явы культуры. Гаворачы пра вербальную магію, прафесар робіць выснову аб высокай ступені ўздзеяння словам і ў сучасным жыцці: «Слова мае каласальную ўладу над нашым жыццём, уладу магічную. Мы зачараваны словамі і ў значнай ступені жывём у іх царстве. Слова дзейнічаюць нярэдка як самастойная сіла, часам нават незалежна ад іх сэнсу. За словамі ідуць масы. Любая прапаганда ў значнай ступені заснавана на ўладзе слоў, на гіпнозе слоў. у нас шмат абсалютна ілжывых рэпутацый, імёнаў, створаных уладай слоў, а не рэальнасцю» [3, с. 53].

У многіх тэкстах лекцый па славянскай міфалогіі ўсвядомлена прадстаўлена сувязь з мастацкай літаратурай. Вылучаныя аўтарам тыпы мастацкай міфалагізацыі («стварэнне сваёй арыгінальнай сістэмы міфалагем», «аднаўленне глыбінных міфа-сінкрэтычных структур мыслення», «рэканструкцыя старажытных міфалагічных сюжэтаў, іх сучасная інтэрпрэтацыя», «увядзенне асобных міфалагічных матываў і персанажаў», «паказ-аднаўленне фальклорных і этнічных пластоў нацыянальнага быцця, дзе яшчэ захаваліся элементы міфалагічнага светасузірання», «прытчавасць, лірыка-філасофская медытацыя, арыентаваная на архетыповыя канстанты чалавечага і прыроднага быцця: дом, хлеб, дарога, вада, гара, любоў і г.д.)» важныя для даследавання літаратуразнаўчых тэм [1, с. 7].

Падчас выкладання курса «Славянская міфалогія» ў Гомельскім дзяржаўным універсітэце імя Францыска Скарыны даводзілася часта звяртацца да дапаможнікаў Таццяны Іванаўны па славянскай міфалогіі, асабліва, калі разглядаліся пытанні, звязаныя з міфалагічнай мадэллю свету, з яе рознымі відамі (Гара як мадэль свету, Касмічнае Дрэва, лічбавая мадэль свету і інш.), з міфамі пра стварэнне свету, каляндарнымі, лунарнымі, саяярнымі, астральнымі. На пытанне, як успрымаліся прапанаваныя матэрыялы Т. І. Шамякінай для самастойнай падрыхтоўкі тэм, прысвечаных, напрыклад, розным відам міфаў, былі атрыманы толькі станоўчыя водгукі. Студэнты з задавальненнем рыхтавалі вусныя паведамленні і адзначалі, як цікава было ім чытаць пра міфы, звязаныя з сонцам, зоркамі, месяцам, паходжаннем свету.

Варта адзначыць, што прыемнае ўражанне пакідае кніга прафесара Т. І. Шамякінай «Фальклор і беларуская літаратура ў люстэрку

міфалогіі». У прадмове, разважаючы пра міф як з’яву, якой сёння надаецца ўніверсальнае значэнне, аўтар падкрэслівае, што міфалагічны тып мыслення, які захаваўся з архаічных часоў, «дзеінічае і сёння, знаходзячы праяўленне не толькі ў мастацтве, у паэзіі, але і ў палітыцы, ідэалогіі, рэкламе» [4, с. 3]. Прафесар, выяўляючы ў высокай ступені навуковую сціпласць, самакрытычна падыходзіць да ацэнкі ўласных тлумачэнняў тых ці іншых міфаў, лічыць, што навукоўцы, інтэрпрэтуючы розныя міфалагічныя сюжэты і вобразы, у пэўнай ступені выяўляюць элемент суб’ектыўнасці: «Вось чаму прадстаўленыя ў кнізе варыянты асэнсавання фальклорных і літаратурных твораў зусім не прэтэндуюць на ісціну ў апошняй інстанцыі, але, можна спадзявацца, з’явіцца падмуркам для далейшага развіцця навуковых метадаў у гуманітарным дыскурсе, абудзяць творчае мысленне» [4, с. 4]. Галоўнае для даследчыкаў, як вынікае са слоў прафесара, не спыняцца на дасягнутым, варта самаўдасканалваць свае веды ў галіне розных відаў міфалогіі (класічнай, біблейскай, народнай), знаходзіцца ў пошуках далейшых шляхоў разумення сімвалічнасці міфаў, спасціжэння сутнасці іх глыбінных сэнсаў: «Міфы наскрозь сімвалічныя. Некаторыя сімвалы прадстаўлены ў наратыўнай (апавядальнай) форме, што дазваляе адносіць іх да літаратуры. у міфе можна знайсці мноства сэнсавых пластоў, як у кожным творы, але сімвалізм міфа глыбейшы. Міф – і сам сімвал, і ўніверсальная мадэль для пабудовы іншых сімвалаў. Ён стварае тыповыя мадэлі і для ўсяго грамадства – архетыпы» [4, с. 4].

Заслугоўвае ўвагі разгледжаны Т. І. Шамякінай тэарэтычны аспект, звязаны з тыпалагічнай блізкасцю міфалогіі і мастацкай літаратуры. Гэтай праблеме прысвечаны асобны раздзел вышэйназванага навуковага выдання «Міфалогія і мастацкая літаратура: генезіс і тыпалагічная блізкасць», у якім акрэслены асноўныя рысы, уласцівыя як для мастацкага мыслення, так і для міфалагічнага. Аўтар робіць выснову, што «мастацкае мысленне роднаснае міфалагічнаму, генетычна ўзнікла з апошняга і бярэ з яго элементы, неабходныя для ўласнай рэалізацыі і ўвасаблення ў творах мастацтва» [4, с. 15]. Для студэнтаў-філолагаў надзвычай каштоўнымі з’яўляюцца вывады прафесара Т. І. Шамякінай адносна падабенства літаратуры да міфа, адносна выяўленых аўтарам у гэтым плане вызначальных характарыстык: «(паходжанне тропаў ад міфалагічнай метафарызацыі; характар вобразнасці; лёс героя, які часта набывае значэнне ідэалу; роля фантазіі ў міфа- і літаратурнай творчасці; эмацыянальнасць у адносінах аўтара да аб’екта паказу; мадэляванне рэчаіснасці па законах творчасці і пад.), чым і тлумачыцца наяўнасць міфалагічных кампанентаў у шмат якіх мастацкіх творах» [4, с. 16].

Такім чынам, кароткі агляд адлюстраванай у вышэйназваных выданнях навуковай, вучэбна-метадычнай дзейнасці прафесара Таццяны Іванаўны Шамякінай, у першую чаргу як выкладчыка дысцыпліны «Славянская міфалогія», дазваляе засведчыць высокі навукова-метадычны ўзровень чытання лекцый і правядзення практычных заняткаў, глыбіню гуманітарнай падрыхтоўкі, энцыклапедызм ведаў, імкненне ў даступнай форме на аснове шматлікіх цікавых прыкладаў растлумачыць навуковыя тэрміны і данесці да чытачоў і слухачоў сутнасць шматлікіх тэарэтычных тэзісаў, звязаных з праблемамі генезісу і развіцця міфалогіі, а таксама з мастацкай літаратурай. Імпануе надзвычай шырокі дыяпазон культуралагічнай дасведчанасці аўтара, для якой даследаванні ў галіне міфалогіі, літаратуразнаўства з'яўляюцца важнай жыццёвай справай. Хочацца адрасаваць словы шчырай падзякі прафесару Т.І. Шамякінай за яе бяспэчны вопыт у распрацоўцы ўнікальнага аўтарскага курса лекцый па славянскай міфалогіі і пажадаць здароўя, даўгалецця, творчага плёну.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Шамякіна Т. І.* Міфалогія Беларусі (нарысы) / Т. І. Шамякіна. Мн.: Маст. літ., 2000. 400 с.
2. *Шамякіна Т. І.* Славянская міфалогія: курс лекцый для студэнтаў-філолагаў / Т. І. Шамякіна. Мн: РІВШ, 2005. 156 с.
3. *Шамякіна Т. І.* Аўтарскі курс лекцый «Славянская міфалогія» для студэнтаў-філолагаў спецыяльнасцей «Беларуская філалогія», «Руская філалогія», «Славянская філалогія» / Т. І. Шамякіна. Мінск, 2005. 189 с. (Інтэрнэт-версія: Камунікат. org. 2011 год; PDF Камунікат. org., 2011 год).
4. *Шамякіна Т. І.* Фальклор і беларуская літаратура ў люстэрку міфалогіі / Т. І. Шамякіна. Мінск: БДУ, 2016. 223 с.

РОЛЯ Т. І. ШАМЯКІНАЙ У РАЗВІЦЦІ ЎСТАНОЎ СЯРЭДНЯЙ АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

А. У. Курылёнак

*Настаўніца беларускай мовы і літаратуры вышэйшай катэгорыі,
Сярэдняя школа №52 г. Мінска, вул. Каменнагорская, 144,
220055, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

У артыкуле адзначаюцца дасягненні прафесара Т. І. Шамякінай як метадыста, якая ўнесла значны ўклад у стварэнне вучэбных дапаможнікаў для сярэдняй школы.

Ключавыя словы: установы сярэдняй адукацыі; вучэбныя дапаможнікі; Таццяна Іванаўна Шамякіна.

Маё выступленне – гэта, можа, хутчэй рэферат, таму што хочацца выказаць свае ўласныя меркаванні і адносіны да агучанай тэмы.

А можа гэта даклад? На аснове асабістага вопыту склаліся ўласныя погляды.

Прайшло больш за 40 гадоў майго першага знаёмства з Т. І. Шамякінай. Далёкія 80-дзясятныя гады. БДУ, філфак. Сціплая, выхаваная, маладзенькая выкладчыца тэорыі і гісторыі літаратуры, і студэнты 3-га курса філфака. з вялікім захапленнем і цікавасцю мы слухалі яе лекцыі. Не ардынарныя і вельмі навучальныя.

Пра Івана Пятровіча Шамякіна калісьці Таццяна Іванаўна (дачка пісьменніка) сказала, «што ён вечны працаўнік, мудры дарадца, добразычлівы да людзей, якім шмат дапамагаў». Гэтыя словы можна адрасаваць і самой Таццяне Іванаўне.

З вышыні часу відаць, колькі дасягнута ёю! Ад аспіранткі да доктара філалагічных навук, прафесара. Звыш 600 публікацый. Сярод іх важнае месца займаюць матэрыялы Т. І. Шамякінай па складанні падручнікаў па беларускай літаратуры ў 8-11 класах сярэдняй агульнаадукацыйнай школы.

2001 год. Вучэбныя дапаможнікі для 10-га класа агульнаадукацыйнай школы з профільным і паглыбленым вывучэннем беларускай літаратуры, ліцэяў, гімназій.

2004 год. Міфалогія і латаратура. Праграма спецкурса і метадычныя ўказанні па правядзенні спецкурса ў 11-ым класе з паглыбленым і профільным вывучэннем прадмета.

2005 год. Беларуская літаратура 9-10 класы, базавы, павышаны і пыглыблены ўзроўні. Праграма для ўстаноў.

2012 год. Беларуская літаратура ў 9 класе: вучэбна-метадычны дапаможнік для настаўнікаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання.

Вучэбна-метадычныя публікацыі Т. І. Шамякінай, якія выкарыстоўваюць настаўнікі ў час падрыхтоўкі ўрокаў, можна яшчэ доўга пералічваць.

Кнігу, якую я зараз трымаю ў руках, адрозніваецца ад тых, па якіх мы, настаўнікі, вучылі вучняў у папярэдніх класах. Гэта падручнік па беларускай літаратуры ў 9-ым класе. Упершыню вучні прыступаюць да вывучэння гісторыі беларускай літаратуры ад сёвай мінуўшчыны да нашых дзён. Пра постаці айчынных гісторыі ў беларускай літаратуры мы даведваемся з раздзела пра дзейнасць святой апякункі зямлі беларускай, Ефрасінні Полацкай. Падрабязна вучні знаёмяцца з «Жыццём Ефрасінні Полацкай». Замалёўкі знакамітых мясцін у Полацку, тлумачэнне незнаёмых слоў – усё гэта падаецца ў тэорыі літаратуры, складзенай Т. І. Шамякінай. у раздзеле «Тэорыя літаратуры» падаецца тлумачэнне летапісам XV–XVIII стагоддзя. Даступна і зразумела для вучняў гэтага ўзросту. і за гэта Вам вялікі дзякуй, Таццяна Іванаўна!

Асабліва да спадобы настаўнікам публікацыі, звязаныя з міфалогіяй Беларусі. «Беларуская класічная літаратурная традыцыя і міфалогія» – 2001 год. Хаця гэты дапаможнік разлічаны для філфака БДУ, але мы яго выкарыстоўваем пры правядзенні аб’яднання па інтарэсах.

А як дакладна, дэталёва і даступна для вучняў разбіраюцца творы І. П. Шамякіна ў публікацыях Тацяны Іванаўны. і не толькі творы народнага пісьменніка Івана Пятровіча, але і Якуба Коласа, Янкі Купалы, Міхася Лынькова, Івана Пташнікава, Уладзіміра Караткевіча і г.д.

Навуковы ўклад прафесара Т. І. Шамякінай у распрацоўцы вучэбна-метадычнага комплексу па беларускай літаратуры (больш за 50) для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі несувымержны. Сваёй навукай, творчасцю Таццяна Іванаўна вырошчвае, будзе, робіць, стварае самую высокую і самую галоўную матэрыяльную каштоўнасць на зямлі – Чалавека.

Мы, настаўнікі Беларусі, вельмі Вам удзячны за Вашу творчасць, за Вашы даследаванні, за Вашы навуковыя і публіцыстычныя работы!

ВЫКАРЫСТАННЕ НАВУКОВЫХ І ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫХ РАБОТ ПРАФЕСАРА Т. І. ШАМЯКІНАЙ НА ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАХ ПА «МЕТОДЫЦЫ ВЫКЛАДАННЯ СЛАВЯНСКІХ ЛІТАРАТУР»

В. Ю. Дылеўская

*Кандыдат філалагічных навук дацэнт,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, вул. К. Маркса, 31,
220030, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь, valentinadylevskaja42@gmail.com*

У артыкуле разглядаецца пытанне звароту да навуковых і публіцыстычных работ прафесара Т. І. Шамякінай і выкарыстанні іх на занятках курса «Методыка выкладання славянскіх літаратур».

Ключавыя словы: Т. І. Шамякіна; навуковыя і публіцыстычныя працы; методыка выкладання славянскіх літаратур; «жывыя старонкі» біяграфіі пісьменніка; жанравая разнастайнасць фальклору.

Вывучэнне вуснай народнай творчасці з'яўляецца часткай агульнага курса літаратуры. Прааналізаваўшы праграму [1], можна вызначыць сістэму паняццяў, якія дапамогуць вучням усвядоміць сябе як прадстаўнікоў самабытнай культуры нацыі. Патрэбна звязаць гэта пытанне з агульнымі задачамі навучання. Навучэнцы пазнаёмяцца з «жанравай разнастайнасцю фальклору; мастацкай адметнасцю кожнага жанру; багаццем ідэйнага зместу і паэтычнай вобразнасці; уплывам фальклору на развіццё нацыянальнай культуры» [2, с. 104]. На практычных занятках па методыцы выкладання славянскіх літаратур студэнты звяртаюцца да прац прафесара Т. І. Шамякінай па гісторыі беларускай літаратуры, тэорыі літаратуры, фальклору («Беларуская класічная літаратура і міфалогія», нарысы і эсэ па міфалогіі Беларусі, «Культура Антычнай Грэцыі», «Культура Антычнага Рыма», «Эпоха элінізму». «Культура – тая ідэальная, паэтычная, эстэтычная вопратка, тая аўра, якою агорнута ўся чалавечая дзейнасць. У паняцце *культура* уваходзіць побыт кожнага народа, яго звычаі, абрады, уласна ўклад жыцця, але абавязкова ў яго духоўнай абалонцы. Сярод разнастайнасці з'яў, якія аб'ядноўвае паняцце *культура*, вылучаюцца асабліва важныя, асабліва цэласныя структуры, еднасці: мова, міфалогія, рэлігія, мараль, мастацтва, навука» (артыкулы ў часопісе «Роднае слова», 1996, 1998, 1999, 2000 гг.). Студэнты спасылаліся на гэтыя навуковыя працы пры вывучэнні спецыфікі фальклору як мастацтва слова, а таксама беларускай народнай творчасці як крыніцы станаўлення і ўзбагачэння літаратуры. Зварот да гэтых прац дапамог студэнтам асэнсаваць уплыў антычнага

мастацтва і літаратуры на сусветную культуру, «вечныя вобразы» ў фальклору і літаратуры.

Пры вывучэнні тэмы «Метады і тэхналогіі выкладання літаратуры» падкрэсліваецца, што ў арганізацыі працэсу літаратурнай адукацыі актуалізуюцца ўсе групы метадаў выкладання літаратуры: традыцыйныя, развіццёвыя, асобна-арыентаваныя. Параўнальна-супастаўляльны і канцэптны метады накіраваны на ўстанаўленне і развіццё міжкультурнай камунікацыі, якая садзейнічае вывучэнню літаратуры ў кантэксце сусветнай, што стварае неабходным ўмовы для арганізацыі працэсу літаратурнай адукацыі, а таксама фарміравання ведаў, уменняў і навыкаў. Параўнальна-супастаўляльны метады выкладання літаратуры заснаваны на выяўленні і актуалізацыі дыялога культур у мастацкім тэксце пры дапамозе тэхналогіі супастаўлення: з міфамі народаў свету, казкамі народаў свету, узорами сусветнай літаратуры розных перыядаў развіцця, інтэрпрэтацыямі мастацкага тэксту ў сусветным мастацтве (выяўленчае мастацтва, тэатр, кіно, музыка). Абавязкова павінен прысутнічаць гісторыка-культуралагічны каментарый у кантэксце лекцыі.

Пры падрыхтоўцы (распрацоўцы) канспекта ўрока (ці тэхналагічнай карты ўрока) вывучэння жыццёвага і творчага шляху пісьменніка (КСР № 1 «Жывыя старонкі» біяграфіі пісьменніка ў метадычных адносінах») студэнты актыўна выкарыстоўвалі кантэкстную літаратуру – сукупнасць тэкстаў (біяграфічныя даследаванні, публіцыстычныя і крытычныя артыкулы, мемуары, эпістальную спадчыну, дзённікавыя запісы), у той ці іншай ступені звязаных з вывучаемым мастацкім творам. Напрыклад, у распрацаваным студэнткай 4 курса спецыяльнасці «Славянская філалогія» Я. Дз. Готта ўрока вывучэння новага матэрыялу «Іван Шамякін – жыццё, творчасць і мастацкая індывідуальнасць» акцэнтаецца ўвага на выхаванні ў падрастаючым пакаленні любові і павагі да лёсу нашай краіны і асобных дзеячаў культуры і навукі, а таксам на выхаванні сямейных каштоўнасцей у вучняў. Стварэнню адпаведнага псіхалагічнага настрою садзейнічае эпіграф («Перш чым стаць добрым спецыялістам, трэба стаць чалавекам. Проста чалавекам. Праўдзівым, шчырым...» І. Шамякін). у якасці абсталявання было выкарыстана наступнае: «Беларуская літаратура» (вучэбны дапаможнік для 9 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовай навучання, аўтары: Праскаловіч В. У., Рагойша В. П., Шамякіна Т. І., Кабржыцкая Т. В., Жуковіч М. В., Мінск, 2019; слайды з дыдактычным матэрыялам. Быў арганізаваны прагляд фільма пра жыццё Івана Шамякіна (<https://yandex.by/video/preview/10523796906444629542?redircnt=1586810408.1>))

Для самастойнай работы студэнтам прапанавана ахарактарызаваць рэкамендацыі метадыстаў у рашэнні пытання аб вывучэнні біяграфіі

пісьменніка. у метадычных адносінах «жывыя старонкі» біяграфіі пісьменніка падзяляюць на старонкі па змесце: партрэтныя, падзейныя, філасофскія, «пісьменнік і вакол яго»; па форме выкладу: эпістальныя, мемуарныя, аналітычныя [3, с. 359]. Матэрыялы для гэтых «старонак» студэнты знойдуць ва ўспамінах Т. І. Шамякінай пра Івана Шамякіна як бацьку, творчую асобу, грамадскага дзеяча: «І. Шамякін таксама не раз апавядаў пра сябе – на сустрэчах з чытачамі, адказваючы на іх шматлікія пытанні. Ён цікава разказваў сваю біяграфію, але ва ўласны творчы працэс асабліва не паглыбляўся, хоць пра сяброў, калег пісаў шмат, пранікнёна і таленавіта. Больш, чым ён, ніхто не выдаў меморый пра беларускіх пісьменнікаў, прычым меморый добразычлівых, нават кранальных. Яны – вынік уласных назіранняў, творчых кантактаў з калегамі, а не вынік навуковых даследаў. Тым не менш у яго ўспамінах шмат дакладных характарыстык, слухных дэталей» [4, с. 7].

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Беларуская літаратура. V-XI: класы. Вучэбная праграма для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з рускай і беларускай мовамі навучання. Мінск: Нацыянальны інстытут адукацыі, 2017. 128 с.

2. Руцкая А. В. Методыка выкладання беларускай літаратуры / А. В. Руцкая, М. У. Грынько. Мінск: Изд-во Гревцова, 2010. 184 с. С. 104.

3. Методика преподавания литературы: Учеб. для студ. пед вузов / О. Ю. Богданова, С. А. Леонов, В. Ф. Чертов; Под ред. О. Ю. Богдановой. 2-е изд. М.: Издательский центр «Академия», 2002. 400 с.

4. Шамякіна Т. І. Шчасце і боль пісьменніка: Іван Шамякін як творчая асоба / Т. І. Шамякіна / Іван Шамякін – пісьменнік, акадэмік, грамадскі дзеяч. Да 100-годдзя з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі Івана Шамякіна : матэрыялы адкрытага навука.-практ. семінара, Рэсп. Беларусь, Мінск, 18 лют. 2021 г. Мінск, БДУ, 2021. 207 с. С. 6–16.

5. Шамякіна Т. І. Іван Шамякін: вядомы і невядомы: успаміны, эсэ, аповесць. Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2011.

РИТОРИЧЕСКИЙ МЕДАЛЬОН ТАТЬЯНЫ ИВАНОВНЫ ШАМЯКИНОЙ ГЛАЗАМИ СТУДЕНТОВ

Т. В. Рубаник

*Кандидат филологических наук, доцент,
Белорусский государственный университет, пр-т Незалежнасці, 4,
220030, г. Минск, Республика Беларусь, tatyana-rubanik@mail.ru*

В статье представлены этапы подготовки к выполнению креативного задания – изучению индивидуального риторического стиля преподавателя, описаны его этапы, даны пояснения и методический комментарий, а также показан результат – работы студентов филологического факультета «Риторический медальон Татьяны Ивановны Шамякиной».

Ключевые слова: креативное задание; индивидуальный риторический стиль; риторический медальон; Татьяна Ивановна Шамякина.

Как иногда мало мы знаем о наших коллегам-преподавателях... Впервые пришлось задуматься об этом, когда собирали материал о сотрудниках филологического факультета к 100-летию БГУ. А ведь каждый лектор высшей школы – это не просто знаток своего дела, но и удивительный ритор, бесконечно увлеченный филологией сам и увлекающий за собой молодых людей, которые пришли к нему на занятие.

Уникальные методические находки в сочетании с риторическими приемами создают особый индивидуальный стиль общения со студентами, способными подметить все тонкости, нюансы коммуникации. Родилась идея – привлечь молодых людей к сбору уникальных материалов о профессорско-преподавательском составе филологического факультета. Реализация замысла воплотилась в формулировке креативного задания на занятиях по риторике – создать риторический медальон любимого преподавателя. Почему медальон? Потому что медальоном называется миниатюрный портрет человека (в данном случае риторический портрет).

Поскольку для выполнения такой работы была необходима предварительная подготовка, задание сопровождалось описанием этапов наблюдения, пояснениями и методическим комментарием:

1) Проведите наблюдение за манерой выступления на лекциях (практических занятиях) выбранного вами преподавателя филологического факультета БГУ.

2) Проанализируйте его индивидуальные риторические особенности: – умение «зацепить» внимание аудитории;

- приемы, позволяющие слушателям преодолевать кризисы внимания;
- запомнившиеся примеры, шутки;
- средства речевой выразительности, в том числе излюбленные слова / выражения;
- формы установления и поддержания контакта с аудиторией;
- имидж, невербальную составляющую выступления и т.д.;

3) Осмыслите данные высказывания: «Каков человек, такова и его речь; речь – это человек в целом» (М.Т. Цицерон); «Мы слушаем не речь, а человека, который говорит» (Квинтилиан).

Составьте риторический медальон, отражающий особенности личности и ораторской манеры выбранного вами преподавателя. Придумайте для него интересное (рекламное) название.

Личность Татьяны Ивановны Шамякиной привлекла внимание многих студентов специальности как «Белорусская филология», так и «Русская филология». в процессе создания риторического портрета профессора Татьяны Ивановны Шамякиной – ученого, литератора, педагога – студенты предложили целый ряд заглавий, которые сразу «цепляют» внимание, содержат некий тайный смысл, обусловленный особыми отношениями преподавателя и обучаемых: «Жанчына з Вялікай літары», «Асаблівыя лекцыі: кладзезь ведаў, лірычныя адступленні, сусветныя таямніцы», «Т. И. Шамякина & Company», «Про-Шамякина» и др.

Студенты-филологи – особенные, потому что они, за неимением другого материала, как у их коллег из технических вузов, начинают раскручивать подручные языковые средства. в качестве примеров представим работы студентов 3 – 4 курсов филологического факультета.

Асаблівыя лекцыі: кладзезь ведаў, лірычныя адступленні, сусветныя таямніцы

Тацяна Іванаўна Шамякіна стала для нас кладзезем новых ведаў! Яе лекцыі не былі падобныя ні на чые іншыя, асабіста для мяне яны былі адметныя трыма рысамі.

Па-першае, Тацяна Іванаўна заўсёды прыводзіла прыклады з уласнага жыцця, у якіх не аднойчы фігураваў і яе бацька-пісьменнік. Такія «лірычныя адступленні» дазволілі нам бліжэй пазнаёміцца, быццам зазірнуць у асабістае жыццё легенды – Івана Шамякіна, дазнацца пра яго гутаркі з іншымі пісьменнікамі ў хаце за сталом, нават, пачуць тагачасныя анекдоты.

Тацяна Іванаўна выкладала ў нас курс «Гісторыя і тэорыя сусветнай культуры». Яна шчодро аддавала нам веды, якія набыла ў розных месцах і крыніцах, паказвала нам уласныя фотаздымкі з розных краін. Усе прыклады адлюстроўваліся ў прэзентацыях.

Па-другое, выкладчыца вельмі любіла прымяняць інтрыгу для засяроджання ўвагі. Шмат разоў – размаўляем мы пра Стоўнхэндж ці пра

Егіпецкія піраміды – Таццяна Іванаўна згадвала розныя звышнатуральныя з’явы адносна падобных помнікаў. Часам гаворка заходзіла нават пра рэптылоідаў і тэорыі загавару. І хаця большасць з нас не верыла ў іх, заўсёды было цікава слухаць пра гэта. Такія тэмы быццам бы аб’ядноўвалі студэнтаў. Здавалася, што мы становімся набліжанымі да нечага таемнага... Толькі адарваўся ад лекцыі – ужо не зможаш з усімі дакрануцца да сусветных таямніц, таму мы заўсёды слухалі ўважліва.

Але адарвацца ад лекцыі нельга было з-за яшчэ адной прычыны, апошняй, трэцяй. Прэзентацыя ўтрымлівала вялікую колькасць інфармацыі, якую трэба было абавязкова зафіксаваць.

І хаця першая пара і ціхі, павольны голас выкладчыцы здаваліся б рэчамі несумяшчальнымі, Таццяна Іванаўна добра з гэтым спраўлялася.

(Вакуліч Сафія – студэнтка 3 курса спецыяльнасці «Беларуская філалогія»).

Жанчына з Вялікай літары

Таццяна Іванаўна выкладала ў мяня на першым курсе, у першым семестры. Зараз я ўжо вучуся на трэцім. Але яна пакінула ў маёй памяці незабыўныя ўспаміны.

Лекцыя суправаджаліся заўсёды цікавымі гісторыямі з жыцця. Калі Таццяна Іванаўна ўзгадвала ўрыўкі з біяграфіі, было адчуванне, што я гляджу нейкі гістарычны фільм, або сяджу з сусветнай зоркай.

Адразу ў нас інстыктыўна склаліся дабразычлівыя адносіны. На першай пары мы знаёміліся, называлі свае імёны. Яна ўгадала, што яе малодшую сястру завуць таксама Алеся. Гэта быў прыемны момант.

Вельмі запомніўся залік. Наша група літаральна трэслася перад ім, бо мы баяліся, што не зможам вывучыць увесь матэрыял, які выклала нам Таццяна Іванаўна. Прыйшла мая чарга заходзіць у кабінет, саджуся перад ёй, а рукі трасуцца. А яна глядзіць на мяне сваім добрым позіркам і пытае: «Алеся, а хто твае бацькі? Кім працуюць? Чым захапляешся? Якія тэмы больш за ўсё спадабаліся на курсе, якія вызвалі складанасці?» Яна стварыла такую прыемную і камфортную атмасферу пры апытванні, што я выйшла з кабінета з усмешкай на твары. Вось бы так праходзіў кожны залік!

Усім вядома, што Таццяна Іванаўна – аўтарытэтны навуковец. Мы з сяброўкай аднойчы вырашалі пачытаць яе працы, і можна сказаць упэўнена, яе шматлікія працы – навуковыя шэдэўры!

Есць яшчэ адзін цікавы момант: Таццяна Іванаўна збіралася на заняткі да студэнтаў, быццам на спатканне: заўсёды, як і трэба прыгожай жанчыне, карысталася касметыкай, выбірала новыя шалікі.

(Алеся Бахун – студэнтка 3 курса спецыяльнасці «Беларуская філалогія»).

Т. И. Шамякина & Company

Выглядит Татьяна Ивановна всегда хорошо и аккуратно. Носит длинные юбки, свитеры свободного кроя. Выбирает одежду пастельных тонов. Волосы всегда собраны.

У нее приятный, успокаивающий голос. Говорит не спеша, мелодично, немного убаюкивающе. Никогда не переходит на повышенные тона.

Речь Татьяны Ивановны правильная и выразительная.

В начале лекции профессор всегда находит особые способы привлечения внимания: рассказывает интересные факты, информацию о событиях или праздниках, которые связаны с новой темой занятия. Такая подводка способствует позитивному, дружелюбному настрою, быстрой сосредоточенности и активизации внимания.

Татьяна Ивановна объясняет информацию доступно, приводит факты из жизни. Теоретический материал подкреплен презентацией, содержащей большое количество картинок и примеров. Говорит, что является главным на слайде и просит законспектировать информацию («Ну, а это обязательно запишите, чтобы хоть что-то запомнить», «Это самое главное, поэтому запишите»). Часто останавливается и ждет, когда все будут готовы.

Занятие Татьяна Ивановна разбавляет просмотром советских мультфильмов, реклам, эпизодов из фильмов. Иногда делает небольшие отступления от темы: интересуется нашими увлечениями, любимыми кинокартинами, книгами, задает вопросы общего характера, рассказывает о своем детстве, учебе, семье. Данные отступления не только выполняют роль психологической разрядки, но и обогащают новой информацией.

Татьяна Ивановна огорчается, когда студенты не могут ответить на ее вопросы, и со вздохом произносит свою любимую фразу: «Эх, деточки...». Это материнское выражение порицания сразу заставляет нас почувствовать неловкость и даже стыд за свое незнание, тут же склонить голову над конспектом».

(Янина Кулакевич – студентка 4 курса специальности «Русская филология»).

Ощутить атмосферу занятия, услышать голос преподавателя поможет следующий риторический медальон – настоящий подарок мастеру, созданный его достойной ученицей – студенткой 4 курса специальности «Русская филология» Анной Нестер:

Так был ли *urs?

Захожу в аудиторию в самом начале заслуженного перерыва, что для меня совершенно не характерно. Она не любит опоздания. Не злится, конечно, но расстраивается, это несомненно, а расстраивать-то ее совсем не хочется! Здравуюсь.

– Здравствуйте, коль не шутите! – таков ответ.

Прохожу, занимаю свое привычное место. Ближайшие 80 минут обещают быть крайне увлекательными – я в этом ни капли не сомневаюсь.

– а что это вас так мало? Беларусы дзе? Спазняюцца?

До начала пары, к слову, еще несколько минут. Что же, стоит всегда приходить заблаговременно!

– Начнем с мультфильма, по традиции. Вы же смотрели такой в детстве? – произносит она и поднимает на нас взгляд, полный надежды на одобрительные кивки.

И потом на 5-10-15 минут мы всей группой погружаемся в беззаботный мир, который уже кажется таким далеким, почти что иллюзорным, фантомным.

– Сюжет «Сказки о рыбаке и рыбке» Пушкина, на самом деле, позаимствован у братьев Гримм.

Впрочем, у них столько сюжетов, что на всю мировую литературу хватит!

– ... и в разных мифологиях встречаются боги с двумя, тремя и даже четырьмя головами! Пушкин, видимо, ориентировался на арийскую мифологию...

Стоит задуматься всего на минуту – тема уже кардинально сменилась. На ее парах необходимо держать руку на пульсе, причем в прямом смысле слова: от такого филологического шока можно знатно разнервничаться!

– А у вас какая пара сейчас? Вторая? А у меня третья... – внезапно прерывается, загадочно глядя в окно.

Да уж, после такой информации просто необходимо было немного разгрузиться!

– Феномен оборотничества в современном мире представлен отнюдь не только в массовой культуре. Есть даже болезнь – ликантропия. Этот психический недуг изучался еще Зигмундом Фрейдом! При этом приручение волка остается необъяснимым. Вы только записывайте хоть что-нибудь, у нас еще контрольные впереди.

Куда уж без междисциплинарных связей и небольшого назидания, а мы ведь в самом деле записываем. Такой ценный материал в мгновение ока на цитаты разлетается! А этот голос, убаюкивающе-медитативный, будто бы обнимающий, при этом тембрально окрашенный, передающий весь эмоциональный спектр максимально полно и достоверно.

– Все животные в сказках – эмблемы тотемов. Вы знали, что слово «медведь», в сущности, код, эвфемизм? Он «ведает мед», но его настоящее древнее название – «урс». и с ним, вполне вероятно, связаны лексемы «Русь», «русский» и так далее. Есть такая версия... Ну, вы поспорьте со мной! Я люблю, когда со мной студенты спорят, – произносит она, заговорщицки улыбаясь.

Вступить в дискуссию, конечно, никто не осмелится. И вот так, открытие за открытием, пробежит очередная пара.

– До перерыва 10 минут. Надо отпустить вас пораньше, чтобы успели пообедать.

Одной пищей для размышления, конечно, сыт не будешь. Без хлеба-то насущного нам не выдержать подобных когнитивных испытаний. Поспешно выхожу из аудитории, чтобы непременно вернуться через неделю и сказать: «И снова здравствуйте, Татьяна Ивановна!»

Выполняя креативное задание, студенты руководствовались известной фразой Сократа – «Заговори, чтоб я тебя увидел», поэтому их работы помогли очень реалистично воссоздать атмосферу присутствия в аудитории филологического факультета и действительно увидеть профессора Татьяну Ивановну Шамякину за любимым делом. Поистине, такие риторические медальоны – настоящий гимн прекрасной женщине и любимому преподавателю. И кто знает, может, спустя 50 или 100 лет эти записи о Татьяне Ивановне будут увлеченно изучать новые студенты филологического факультета и, вдохновленные, создавать риторические медальоны своих преподавателей.

РОЛЯ ПРАФЕСАРА Т. І. ШАМЯКІНАЙ У ПАДРЫХТОЎЦЫ НАСТАЎНІКАЎ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

А. А. Акушэвіч

*Кандыдат філалагічных навук дацэнт,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, вул. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь, AkushevichAA@bsu.by*

У артыкуле разглядаецца роля ў падрыхтоўцы настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры доктара філалагічных навук, прафесара Таццяны Іванаўны Шамякінай, яе шматаспектны ўплыў на станаўленне педагогаў розных пакаленняў падчас іх навучання ва ўстановах агульнай сярэдняй і вышэйшай адукацыі, павышэння кваліфікацыі ў працэсе працоўнай дзейнасці. Даследчык літаратуры, мемуарыст, крытык, публіцыст, Таццяна Іванаўна рыхтавала і рыхтуе прафесіяналаў сваёй справы як аўтар вучэбных дапаможнікаў для ўстаноў агульнай сярэдняй і вышэйшай адукацыі, як прафесар універсітэта, як стваральнік вучэбна-метадычных дапаможнікаў для настаўнікаў, як даследчык беларускай літаратуры, як арганізатар і ўдзельнік навуковых (навукова-метадычных) мерапрыемстваў. Шляхі ўплыву прафесара на павышэнне якасці выкладання беларускай літаратуры ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі паказаны сістэмна.

Ключавыя словы: Таццяна Іванаўна Шамякіна; беларуская літаратура; методыка выкладання; настаўнік; вучэбны дапаможнік.

Доктар філалагічных навук Таццяна Іванаўна Шамякіна ўнесла значны ўклад у павышэнне якасці філалагічнай адукацыі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі. Шматаспектная дзейнасць прафесара на працягу доўгага часу ўплывала і ўплывае на развіццё выкладання філалагічных дысцыплін, на падрыхтоўку педагогаў. У дадзеным артыкуле прапановіцца спроба сістэматызаваць асноўныя шляхі ўздзеяння на адукацыйны працэс, якія дазволілі Т. І. Шамякінай узмацніць прафесійную падрыхтоўку настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры.

1. Вучэбныя дапаможнікі для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

Т. І. Шамякіна выступае суаўтарам вучэбных дапаможнікаў для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі [1; 2]. Дадазеныя вучэбныя дапаможнікі, з аднаго боку, прыцягваюць увагу вучняў, матывуюць іх да больш глыбокага вывучэння беларускай літаратуры, спрыяюць павышэнню цікавасці да педагагічнай і філалагічнай працы, з іншага – становяцца настольнымі кнігамі для настаўнікаў, пашыраюць іх круггляд, адлюстроўваюць аўтарытэтны погляд на пэўныя літаратуразнаўчыя пытанні. Усё гэта садзейнічае бесперапыннаму развіццю педагога, якое пачынаецца яшчэ падчас навучання ў школе

і падтрымліваецца дзякуючы паступоваму самаўдасканаленню падчас непасрэднай працы з вучнямі. Для прыкладу прывядзём фрагмент з актуальнага вучэбнага дапаможніка для 9 класа, які дазваляе ўбачыць творчасць І. П. Шамякіна ў цікавым святле: «Кнігі празаіка (І. П. Шамякіна. – заўвага наша) выдаваліся на 57 мовах свету. у Кітаі выйшлі амаль усе яго раманы. Асаблівая прыхільнасць кітайскіх чытачоў да беларускага аўтара выклікае здзіўленне ў сучасных навукоўцаў. А прычына яе, відаць, у тым, што Іван Шамякін найбольш яркая адлюстраванне працэсу пераходу славянскай беларускай нацыі ў нацыю інтэлігентаў. Такі ж працэс перажываў у канцы ХХ – пачатку ХХІ стагоддзя Кітай» [2, с. 203]. Наступны ўрывак ілюструе падыход Т. І. Шамякінай да пазіцыянавання творцаў вучнёўскай аўдыторыі: «Вялікі сын полацкай зямлі Францыск Скарына сканцэнтраван у сабе, з аднаго боку, усе дасягненні ўсходнеславянскай культуры, з другога – ён увасабляў сабою тып тытана эпохі Адраджэння. Яго можна параўнаць з такімі магутнымі постацямі, як Леанарда да Вінчы, Эразм Ратэрдамскі, Рафаэль Санці. Сваім жыццём і дзейнасцю ён падвёў своеасаблівы вынік развіцця ўсходнеславянскай культуры за пяць стагоддзяў, што прайшлі ад прыняцця хрысціянства, і даў новы напрамак, які арыентаваўся на агульначалавечыя каштоўнасці» [1, с. 167].

2. Вучэбна-метадычныя дапаможнікі для настаўнікаў.

Вучэбна-метадычныя дапаможнікі для настаўнікаў маюць на мэце забяспечыць іх адпаведнымі матэрыяламі па вучэбным прадмеце «Беларуская літаратура», даць парады, падказкі і факталагічныя звесткі для правядзення ўрокаў, паказваюць магчымасці вучэбных дапаможнікаў для вучняў. Т. І. Шамякіна прымала ўдзел у падрыхтоўцы і такіх выданняў, напрыклад: [3]. Дадзенага роду дапаможнікі становяцца неацэнным рэсурсам для павышэння метадычнага майстэрства педагогаў.

3. Навуковыя (навукова-метадычныя) публікацыі.

Шматлікія навуковыя (навукова-метадычныя) публікацыі Т. І. Шамякінай (колькасць якіх падлічваецца сотнямі) уплываюць на развіццё ўсяго беларускага літаратуразнаўства, прыводзяцца ў спісах выкарыстаных крыніц вучэбных дапаможнікаў. Закладзеныя ў работах прафесара ідэі знаходзяць адбітак у разнастайных выданнях навукоўцаў і метадыстаў. Да таго ж, з кнігамі і артыкуламі доктара філалагічных навук працуюць і самі педагогі, напрыклад: [4; 5; 6] і інш.

4. Выкладанне вучэбных дысцыплін для студэнтаў філалагічных (педагагічных) спецыяльнасцей.

Як прафесар універсітэта, Т. І. Шамякіна навучае і выхоўвае студэнтаў непасрэдна ў аўдыторыі, падчас чытання сваіх вучэбных дысцыплін («Славянская міфалогія», «Псіхалогія літаратурнай

творчасці», «Асновы літаратурна-мастацкай дзейнасці» і інш.). Частка выпускнікоў філалагічнага факультэта працуе ў сістэме адукацыі (у тым ліку настаўнікамі беларускай мовы і літаратуры) і дзеліцца з вучнямі засвоеным падчас вучэбных заняткаў.

5. Вучэбныя дапаможнікі для студэнтаў.

Для наладжвання эфектыўнага адукацыйнага працэсу ў вышэйшай школе Т. І. Шамякіна выпускае кнігі, напрыклад: [7; 8] і інш. у такіх выданнях акумуляуюцца, сістэматызуюцца і абагульняюцца перадавыя распрацоўкі вучонага.

6. Удзел у навуковых (навукова-практычных, навукова-метадычных) канферэнцыях, круглых сталах, семінарах.

Т. І. Шамякіна актыўна ўдзельнічала і ўдзельнічае ў навуковых (навукова-практычных, навукова-метадычных) канферэнцыях, круглых сталах, семінарах, дзе прадстаўляе цікавыя навуковыя знаходкі, апрабіруе новыя распрацоўкі, сваімі пытаннямі і парадамі дапамагае маладым навукоўцам, вядзе навуковую дыскусію.

7. Падрыхтоўка навуковых кадраў вышэйшай кваліфікацыі.

Т. І. Шамякіна з'яўлялася членам спецыялізаванага Экспертнага савета ВАК, старшынёй спецыялізаванага Савета па абароне кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый па педагогіцы і методыцы выкладання мовы і літаратуры пры філалагічным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, падрыхтавала некалькі кандыдатаў навук, была навуковым кансультантам паспяхова абароненай доктарскай дысертацыі па спецыяльнасці 13.00.02 «Тэорыя і методыка навучання і выхавання (беларуская літаратура)» (В. У. Праскаловіч «Тэарэтыка-метадычная сістэма сродкаў культуратворчага развіцця вучняў V–XI класаў у працэсе навучання беларускай літаратуры» (Мінск, 2015) [9]).

8. Работа ў рэдакцыях навуковых часопісаў.

Праца Т. І. Шамякінай у рэдакцыйных калегіях навуковых (навукова-метадычных) выданняў (напрыклад: [10]) уздзейнічае на фарміраванне траекторыі развіцця навукова-метадычнай думкі ў краіне.

9. Сустрэчы з настаўнікамі і вучнямі.

Сустрэчы з настаўнікамі і вучнямі (у тым ліку ў межах павышэння кваліфікацыі) дапамагаюць данесці да мэтавай аўдыторыі метадычныя ідэі, глыбока раскрыць навучальны патэнцыял вучэбных дапаможнікаў, зацікавіць вывучэннем беларускай культуры.

10. Асветніцкая дзейнасць, работа са сродкамі масавай інфармацыі

Шматлікія выступленні ў газетах і часопісах, на тэлебачанні, асветніцкая дзейнасць Т. І. Шамякінай знаходзяць водгук сярод настаўніцкай супольнасці, правакуюць канструктыўную дыскусію,

акрэсліваюць арыенціры ў правядзенні адукацыйнай дзейнасці, у выхаванні высокамаральных асоб (напрыклад: [11]).

Такім чынам, шматгадовая дзейнасць (якую немагчыма цалкам перадаць у межах дадзенага артыкула) даследчыка літаратуры, мемуарыста, крытыка, публіцыста Таццяны Іванаўны Шамякінай стала складнікам павышэння якасці філалагічнай адукацыі, росту прафесіяналізму настаўнікаў (выкладчыкаў) беларускай мовы і літаратуры. Навукова-метадычныя работы прафесара пачынаюць уплываць на станаўленне будучых педагогаў яшчэ падчас іх навучання ва ўстановах агульнай сярэдняй і вышэйшай адукацыі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Кабрэжыцкая Т. В., Рагойша В. П., Раішэўніца Н. Б., Тарасюк Л. К., Шамякіна Т. І. Беларуская літаратура: эксперымент. вучэб. дапам. для 11 кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі, з беларус. і рус. мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання (павышаны і паглыблены ўзроўні) / пад рэд. В. П. Рагойшы. Мінск : Маст. літ., 2004.
2. Праскаловіч В. У., Рагойша В. П., Шамякіна Т. І., Кабрэжыцкая Т. В., Жуковіч М. В. Беларуская літаратура: вучэб. дапам. для 9 кл. устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / пад рэд. В. У. Праскаловіч, В. П. Рагойшы. Мінск : НІА, 2019.
3. Шамякіна Т. І., Праскаловіч В. У. Беларуская літаратура ў 9 класе: вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання. Мазыр : Белы Вецер, 2014.
4. Шамякіна Т. І. Міфалогія і беларуская літаратура. Мінск : Маст.літ., 2008.
5. Шамякіна Т. І. Кітайскі каляндар і славянскі міфалагічны бестыярыум: паралелі. Мінск : РІВШ, 2006.
6. Шамякіна Т. І. Рэгіянальныя асаблівасці пейзажу ў апавесцях Івана Шамякіна // Роднае слова. 2019. № 8. С. 3–6.
7. Шамякіна Т. І. Фальклор і беларуская літаратура ў лютэрку міфалогіі. Мінск : БДУ, 2016.
8. Шамякіна Т. І. Славянская міфалогія: курс лекцый: для студэнтаў-філолагаў спецыяльнасцей 1-21 05 01 «Беларуская філалогія», 1-21 05 02 «Руская філалогія». Мінск: РІВШ, 2005.
9. Праскаловіч В. У. Тэарэтыка-метадычная сістэма сродкаў культуратворчага развіцця вучняў V–XI класаў у працэсе навучання беларускай літаратуры : дысертация на атрыманне вучонай ступені доктара педагогічных навук : спецыяльнасць 13.00.02 «Тэорыя і методыка навучання і выхавання» / навук. кансультант Т. І. Шамякіна. Мінск, 2015.
10. Рэдакцыйная калегія [Электронны рэсурс] // Роднае слова. URL: <https://rod-slova.by/chasopis/redaktsyjnaja-kalegija/> (дата доступу 10.10.2023).
11. Шамякіна Т. І. Па якой схеме развіваецца гуманітарная навука [Электронны рэсурс] // Звязда. URL: <https://zviazda.by/be/news/20231005/1696519750-па-якоу-sheme-razvivaessca-gumanitarnaya-navuka> (дата доступу 10.10.2023).

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО ТЕКСТА В РАБОТАХ Т. И. ШАМЯКИНОЙ

Т. Н. Чечко

*Кандидат педагогических наук, доцент,
Мозырский государственный педагогический университет имени И.П. Шамякина,
ул. Студенческая, 28, 247760, г. Мозырь, Республика Беларусь, tatyana.chechko@yandex.ru*

В статье предпринята попытка обозначить образовательный потенциал текстов известного литературоведа, критика, эссеиста, публициста, педагога Татьяны Ивановны Шамякиной «Мечты о грядущем. Прогнозы будущего», «Космичность фольклора и литературы», «География – это судьба», определить сферы применения вышеприведенных текстов в образовательном процессе специальности «Филологическое образование» в условиях педагогического университета». Установлено, что в научных изданиях, очерках, эссе Т. И. Шамякина систематически обращается к вопросам формирования «осознанного патриотизма», «литературности мышледеятельности», «перспективности мышления» студентов. в работах представлены механизмы установления преемственных связей между мифологией, фольклором, литературой, междисциплинарных связей по направлениям «искусство слова – другие виды искусства – естествознание – философия образования»; способы постижения студентами-филологами педагогических и психологических аспектов литературного текста. Данные механизмы и способы могут быть использованы в образовательном процессе и при выполнении научных исследований.

Ключевые слова: Т. И. Шамякина; художественный параллелизм, художественный образ, образовательный потенциал литературы, педагогика художественного текста, психология художественного текста.

Нет ничего важнее, чем сотворение Человека, формирование его духовного мира, мировоззрения. Особая миссия в этом процессе отводится художественной литературе. а вот мастерски реализовать образовательный потенциал литературы – это особое искусство, которое под силу людям, искушенным классическими художественными образами и сюжетами, жизнь и деятельность которых протекала в условиях «культы знаний и поиска истины».

Безусловно, педагогической общественности работы Татьяны Ивановны Шамякиной близки как опыт анализа художественного текста в аспекте его образовательного потенциала. в своих работах Татьяна Ивановна устанавливает преемственные связи между мифологией, фольклором и литературой, междисциплинарные связи на уровне «искусство слова – другие виды искусства – естествознание – философия образования», апеллирует к истории зарубежной литературы, предлагает молодому поколению рассмотреть художественный текст в контексте современной действительности. Анализируемые таким образом актуальные проблемы быта и бытия видятся как злободневные вопросы

современности и в то же время явления вечные. Понимая, как просто в потоке информации утратить главное, талантливый литератор, известный литературовед, публицист, педагог предлагает пространный ответ на вопрос: как художественные образы и сюжеты влияют на мировоззрение представителей информационного общества XXI века.

Автор книги «Парадоксы времени, или Романтика советской науки» в своем философском эссе проводит очень убедительные параллели между представителями общества XX века и литературными образами, сюжетами фантастических романов Р. Марля «Мальвинь», Р. Брэдбери «451° по Фаренгейту», О. Хаксли «О, дивный новый мир». Талантливого учёного с тонким чувством слова искренне волнует проявление «примет будущего конца книжной эры»: порой нежелание обращаться к поэтическому наследию А.С. Пушкина; незнание народных сказок, а значит, славянских традиций воспитания молодого поколения; сокращение выпусков классического романа В. Скотта «Айвенго», который мы читали вне школьной программы, дополнительно, по собственному порыву; «воплощение в жизнь» темы «воспроизводства человека» и т. д. Особенно трогают личностные мотивы и пути постижения автором книги романа А. Н. Толстого «Аэлита», параллелизма художественных образов Атлантиды и Земли. Татьяна Ивановна приводит убедительную подборку цитат (например, Ивана Бунина) о понимании героиней романа истинной ценности земной цивилизации, которая является основой для всех других цивилизаций. Таким образом автор книги призывает нас обратить внимание на некое пророческое видение будущего талантливыми писателями и поэтами (кстати один из подразделов книги так и называется «Писатели XX века как пророки»), своевременно задуматься о последствиях отказа от традиционных ценностей, о необходимости духовного развития молодого поколения, о недопустимости повторения судьбы Атлантиды [1]. Транслируя опыт установления широкого спектра преемственных, межкультурных связей в работе с художественным текстом, Татьяна Ивановна презентует педагогам алгоритм работы с произведением литературы как с дидактическим средством развития лучших личностных качеств современной молодёжи, инструментом постижения социокультурных проблем человечества.

Концептуальным в исследовании взаимовлияний мифологии, фольклора и литературы является подраздел «Космичность фольклора и литературы». в тексте анализируются представленность и значение образности Солнца, Луны, Звезд в произведениях литературы: в «Слове о полку Игореве», текстах эпохи Возрождения и Просвещения, русских писателей-классиков XIX века, в поэзии С. Есенина, М. Богдановича и др. Данные литературные факты свидетельствуют о единстве мира и общих законах мироздания. Предложенная автором подборка произведений

искусства позволяет установить общие закономерности, тенденции в развитии человечества, искусства слова и частные методы авторской разработки этих вечных образов. Такой способ речемыслительной деятельности учит видеть главное, концептуальное, «космическое» в потоке противоречивой информации, процессов и явлений.

В разделе «Космичность фольклора и литературы» прослеживаются способы разработки и представленности в фольклорных и литературных текстах образов Солнца, Луны, Звезд и др. Приводится важный вывод о том, что *«огонь души – от Солнца: он делает человека благородным, добрым, творчески активным. а в словесном творчестве все, что пробуждает в человеке ассоциации с Солнцем (...), наполняет сердце ощущением красоты мира и полноты жизни.»* [1, с. 53]. Не могу не отметить, что приведенная выше цитата перекликается с мыслью Ивана Петровича Шамякина о народности писателя: *«нязменная крыніца натхнення – гэта само жыццё; пісьменнік можа мець супярэчлівыя погляды на падзеі, але, калі пачынае пісаць, павінен нападўняцца дабрынёй!»*. Именно так звучит завет Ивана Шамякина потомкам: *«прошлое, современность и будущее только сквозь призму доброты!»*.

Татьяна Ивановна отмечает, что главный интерес мифа разгадать, объяснить неразгаданное и необъяснимое: Бога, космос, природу, душу человека, жизнь, смерть. Обращение к данным категориям на уровне художественного текста содействует формированию в сознании молодых людей фундаментальных философских категорий. Обращаясь к вечным образам и ценностям, представленным в художественных текстах, мы можем быть убедительными и увести молодое поколение от масштабного влияния идеологии потребления. Таким образом вместе со студентами мы сможем открыть для себя философскую категорию «духовной красоты человека», в основе которой, по мнению академика Д. С. Лихачёва, гармония внешнего «благосостояния» и богатства внутреннего мира. По убеждениям древнерусских книжников именно духовная красота человека открывала ему все законы бытия, секреты успеха в земной жизни и достойного пути к жизни вечной.

В своих работах Татьяна Ивановна не упускает возможности поблагодарить своих учителей, известных белорусских ученых В. А. Коваленко и И. Я. Науменко, которые в своё время поддержали её увлеченность мифологией. Данный факт «в искусстве педагогики и педагогике искусства» является очень ценным примером формирования культуры быть благородным и благодарным.

Формировать чувство осознанного патриотизма можно на материале текста Т. И. Шамякиной «География – это судьба» – одного из разделов ее новой книги «Природа. – Социум. – Словесность». Автор подчеркивает достаточно сильную зависимость психологии, темперамента, менталитета этноса от природы, местонахождения региона, приводит географический

факт расположения Беларуси в центре Европы, а центра материка по новейшим подсчетам – вблизи Полоцка. Справедливо отмечает, что *«для белоруса Мать-кормилица земля была истоком самой жизни и принципом творчества, человек не овладевал природой, а содействовал её метаморфозам, руководствовался её законами.»* На примере текстов белорусских поэтов и писателей Татьяна Ивановна анализирует тропы архетипического значения, культ древа, культуру курганов в произведениях искусства белорусов. Делает вывод о том, что стержнем белорусского национального литературного стиля являются *«особые гармоничные отношения между человеком и природой... энергия белорусов всегда была направлена на сохранение основополагающей гармонии между народом и его землёй»* [2, с. 24]. с учетом современных реалий Татьяна Ивановна подчеркивает, что белорусам важно помнить *«Европа заметно сходит со сцены в роли передовой, просветительской силы, и мы должны заменить её, при этом исходя из своей собственной философии жизни. Значит, наша задача – творчески воспринять, сохранить, трансформировать накопленные человечеством культурные ценности, вот именно помня, что мы – Европа, а в то же время – совершенно своеобразное европейское культурное, ментальное целое, уникальная, вместе с Россией, цивилизация...»* [2, с. 14].

В заключение хотелось бы отметить, что в процессе работы с книгами Татьяны Ивановны Шамякиной искренне восхищает масштабность, широта мышления, философизм автора, глубокая обеспокоенность не частными вопросами, но проблемами национального характера и мирового значения. Тексты Т. И. Шамякиной «Мечты о грядущем. Прогнозы будущего», «Космичность фольклора и литературы», «География – это судьба» могут быть использованы в образовательном процессе педагогического университета в рамках курсов «Устное народное творчество», «История древнерусской литературы и литературы XVIII века», «Введение в литературоведение». Тексты монографий, эссе, очерков профессора кафедры теоретического и славянского литературоведения БГУ, доктора филологических наук, профессора Т. И. Шамякиной способствуют формированию чувства самоидентичности белорусов и при этом «космополитизма мышления», «литературности мышления студентов-филологов»; формируют перспективность мышления, как концептуальную составляющую профессионально важных качеств педагога, т.е. помогают видеть современность в исторической ретроспективе и широкой перспективе.

Библиографические ссылки

- Шамякина Т. И.* Парадоксы времени, или Романтика советской науки / Татьяна Шамякина. Минск : Четыре четверти, 2015. 234 с., 2023. 288 с.
- Шамякина Т. И.* Природа – Социум – Словесность / Т. И. Шамякина. Минск : Право и экономика, 2023. 288 с.

ПЕРАКЛАДАЗНАЎЧЫ АСПЕКТ У НАВУКОВА-ТВОРЧАЙ СТРАТЭГІІ Т. І. ШАМЯКІНАЙ

І. Б. Лапцёнак

Кандыдат філалагічных навук дацэнт,

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі,
вул. Сурганава, 1, корп. 2, 220072, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь, Laptenokirina2@gmail.com*

Артыкул прысвечаны разгляду творчасці Т. І. Шамякінай як перакладчыцы і даследчыцы мастацкай літаратуры. На аснове вывучэння адметнасці яе перакладчыцкай дзейнасці, прац у галіне літаратуразнаўства, у якіх закранаюцца ўзноўленыя творы, вызначана роля аналітычнага складніка ў навукова-творчай стратэгіі даследчыцы. На яе прыкладзе выразна бачна, наколькі важным з'яўляецца падрыхтоўчы этап у перакладчыцкім працэсе на ўзроўні прачытання, успрымання і асэнсавання мастацкага твора. Шматвектарная дзейнасць Т. І. Шамякінай наглядна дэманструе значнасць яе заслуг у даследаванні і папулярызацыі творчасці І. Шамякіна як у савецкі час, так і на сучасным этапе.

Ключавыя словы: міжлітаратурная камунікацыя; навукова-творчая стратэгія; мастацкі пераклад; этапы перакладчыцкага працэсу; аналітычная дзейнасць перакладчыка.

Мастацкі пераклад уяўляе сабой форму міжлітаратурнай камунікацыі, якая ажыццяўляецца пры перадачы мастацка-эстэтычнай інфармацыі ад аўтара твора да чытача, які ўспрымае твор на мове перакладу. Найважнейшае ўменне перакладчыка – знаходзіць варыятыўны фонд для перадачы той ці іншай з'явы арыгінала, а затым прымаць дакладнае перакладчыцкае рашэнне і выяўляць магчымы для дадзенага тэксту спосаб перакладу. Вывучэнне стылістычных асаблівасцей перакладаў, выкананых прафесіяналамі і высока ацэненых перакладчыцкай крытыкай, дае багаты матэрыял для ўдасканалення ўменняў перакладчыкаў аналізаваць мастацкі твор, вызначаць заканамернасці ў адборы сродкаў мовы перакладу, узроўню іх адпаведнасці мастацка-эстэтычнай спецыфіцы, бачыць паслядоўнасць перакладчыцкіх дзеянняў.

Гістарычны экскурс у вывучэнне традыцый мастацкага перакладу паказвае, што на працягу розных этапаў яго развіцця назіралася дыскусія аб узаемадзеянні аналітычнага і творчага складальнікаў у перакладчыцкай дзейнасці, ставілася пытанне аб тым, з'яўляецца пераклад мастацкай літаратуры навукай ці мастацтвам. У выпадку разгляду яго як творчага працэсу, накіраванага на атрыманне выніку ў выглядзе тэксту, атрыманага эўрыстычнымі метадамі, пытанне перакладальнасці звязвалася найперш з пошукам перакладчыцкага натхнення.

Спалучэнне аналітычнага і творчага складнікаў звязана з этапамі ажыццяўлення перакладчыцкага працэсу, які ўключае ў сябе вывучэнне арыгінала і стварэнне перакладу, дзе аналітычны складнік у значнай ступені адносіцца да этапу ўспрымання арыгінала, а творчы – да этапу стварэння твора на мове перакладу. Пры разглядзе перакладу, правядзенні супастаўляльнага аналізу даследчыкі канцэнтруюцца пераважна на этапе стварэння твора. У той жа час першы этап (ўспрыманне) уяўляе сабой «надзвычай складаны сэнсарна-разумовы працэс, заснаваны на разнастайных відах і формах аналітычнай і сінтэзуючай працы органаў пачуццяў і мозгу» [1, с. 31]. Другі этап таксама не абмяжоўваецца выбарам моўных сродкаў: у свядомасці перакладчыка адбываюцца складаныя працэсы аналізу і сінтэзу, звязаныя з перадачай сэнсу, мастацкай адметнасці твора ў канкрэтнай слоўна-вобразнай форме. У сувязі з гэтым слушным з’яўляецца меркаванне, што працэс перакладу можна разглядаць адначасова «як аналітычны і сінтэтычны, навуковы і мастацкі, у якім аналіз і сінтэз аб’ядноўваюцца ва ўзнаўленні рэчаіснасці» [2, с. 8].

Комплекс дзеянняў перакладчыка на кожным этапе перакладу прынята называць перакладчыцкай стратэгіяй. Найбольш даследаваным этапам працэсу перакладу на сённяшні дзень з’яўляецца этап, на якім пераклад разглядаецца як вынік. У той жа час важным бачыцца выяўленне ролі падрыхтоўчага этапу ў перакладчыцкай дзейнасці. Дадзены працэс задзейнічае кагнітыўна-дыскурсіўны і літаратуразнаўчы метады, метады інтэрпрэтацыі тэксту, і ўключае ў сябе агульны літаратуразнаўчы аналіз, аналіз даследавання творчасці аўтара, мікра- і макракантэкстаў мастацкіх складнікаў, выяўленне прыкмет мастацкага стылю ў супастаўленні характарыстык і інш.

Асабліваю каштоўнасць у выяўленні значнасці аналітычнай дзейнасці на падрыхтоўчым этапе прадстаўляе разгляд дзейнасці перакладчыка, які з’яўляецца адначасова і даследчыкам літаратуры. Шырокія магчымасці для вывучэння дадзенага феномену прадстаўляе разгалінаваная творчая дзейнасць Т. І. Шамякінай, літаратуразнаўцы, перакладчыцы, крытыка, публіцыста, эсэіста, мемуарыста. Таццяна Іванаўна – аўтар больш за 500 навуковых публікацый па тэорыі літаратуры, псіхалогіі літаратурнай творчасці, гісторыі і тэорыі сусветнай культуры, славянскай міфалогіі і інш.

З артыкуламі і рэцэнзіямі даследчыца пачала выступаць у рэспубліканскім друку ў 1972 г. Да гэтага часу адносяцца і першыя яе пераклады на беларускую мову: апавяданне І. Эфендзіева «Кіршык і чырвоная кветка», надрукаванае ў 1972 г. у газеце «Літаратура і мастацтва», навела А. Якабсона «Першае каханне», якая ўвайшла ў зборнік «Эстонская навела» (1976).

З другой паловы 1970-х гг. пачалася праца па ўзнаўленню твораў І. Шамякіна з беларускай на рускую мову, якая стала яе асноўным прыярытэтам у галіне мастацкага перакладу.

Адным з першых выкананы пераклад аповесці «Гандлярка і паэт», які стаў сур'ёзнай заяўкай на перакладчыцкім шляху. Пераклад быў упершыню надрукаваны ў 1976 г. у часопісе «Молодая гвардия», дзе друкаваліся творы М. Аляксеева, Ю. Бондарава, Л. Лявонава, П. Праскурына, В. Смірнова, Ф. Чуева, М. Шолахава, В. Шукшына, І. Яфрэмава і інш.

Акрамя аповесці «Гандлярка і паэт», Т. І. Шамякіна пераклала на рускую мову наступныя творы пісьменніка – аповесці «Драма», «Ахвяры», п'есы «І змоўклі птушкі...», «Залаты медаль», раманы «Вазьму твой боль», «Петраград – Брэст», «Зеніт», «Злая зорка», «Дажынкi» (ва ўрыўках).

У аснове перакладчыцкай стратэгіі Таццяны Іванаўны знаходзілася яе імкненне да папулярызацыі твораў І. Шамякіна сярод чытачоў праз рускую мову. З улікам таго, што ўсе пераклады – творы буйной пражэктнай формы (аповесці і раманы), неабходна адзначыць інтэнсіўнасць працы перакладчыцы па іх стварэнню. Пераклады выходзілі ў хуткім часе пасля з'яўлення першакрыніц: «Гандлярка і паэт» (арыгінал – 1976, пераклад у перыядычным выданні – 1976, перакладное выданне – 1977), «І змоўклі птушкі...» (арыгінал – 1977, перакладное выданне – 1977), «Залаты медаль» (арыгінал – 1979, перакладное выданне – 1980), «Вазьму твой боль» (арыгінал – 1979, пераклад у перыядычным выданні – 1980, перакладное выданне – 1980), «Петраград – Брэст» (арыгінал – 1983, пераклад у перыядычным выданні – 1983 і 1984, перакладное выданне – 1985), «Драма» (арыгінал – 1988, пераклад у перыядычным выданні – 1989), «Ахвяры» (арыгінал – 1990, пераклад у перыядычным выданні – 1991), «Дажынкi» ва ўрыўках (арыгінал – 1978, пераклад у перыядычным выданні – 1978).

У Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі захоўваецца некалькі экзemplяраў выданняў кніг І. Шамякіна ў перакладзе Т. І. Шамякінай, якія сведчаць аб іх практычным значэнні і выкарыстанні ў дзейнасці ўстаноў культуры за межамі Беларусі – з пазнакай на тытуле «П'еса напавалена для распастраснанення Управлінем театров Міністэрства культуры СССР». Гэта выданні драмы «І змоўклі птушкі...» [3] і камедыі «Залаты медаль» [4]. Унізе абазначана назва арганізацыі, якая ажыццявіла выданне – «ВААП-ИНФОРМ». Дадзеная структура прадстаўляла правы савецкіх і замежных аўтараў пры выкарыстанні іх твораў у СССР і за мяжой.

Шырокай папулярызацыі твораў пісьменніка ў перакладзе на рускую мову паспрыялі таксама такія перыядычныя і серыйныя выданні як часопісы «Дружба народоv», «Молодая гвардия», газета «Известия», «Литературная газета» і інш.

Пераклад твораў І. Шамякіна на рускую мову несумненна аказваў значны ўплыў на іх узнаўленне на іншых мовах. Паводле падлікаў, праведзеных намі на аснове звестак, прадстаўленых у 6-м томе біябіяграфічнага даведніка «Беларускія пісьменнікі» (1995), вызначана, што творы пісьменніка былі даступныя чытачу яшчэ ў савецкі час на трох дзясятках моў. В. П. Рагойша адзначаў: «Як правіла, амаль усе творы І. Шамякіна пасля іх публікацыі на беларускай мове тут жа перакладаліся на рускую мову, а праз яе (ці непасрэдна з беларускай) і на іншыя мовы некаторых савецкіх рэспублік і замежных краін <...>. Большасць раманаў пісьменніка выходзіла ў “Раман-газете” кожным тыражом у некалькі мільёнаў экзэмпляраў. Такім чынам, творчасць І. Шамякіна служыла (і служыць), апроча ўсяго, пашырэнню ведаў пра Беларусь, стварэнню яе станоўчага іміджу ў свеце, узбагачае не толькі беларускую літаратуру, але і літаратуру іншых народаў. Па сутнасці, менавіта творы І. Шамякіна ў пасляваенны час аднымі з першых пасадзейнічалі – праз рускія пераклады – выхад беларускай літаратуры да шырокага саюзнага і замежнага чытача. у гэтым – таксама адна з заслуг пісьменніка перад беларускай літаратурай, культурай, Беларуссю ўвогуле» [5, с. 26].

Звяртае на сябе ўвагу творчая смеласць Т. І. Шамякінай: яна бралася за ўзнаўленне маштабных, эпахальных твораў пісьменніка, у якіх знайшлі выяўленне складаныя і надзённыя праблемы мінулага і сучаснасці.

Раман «Вазьму твой боль» распаўядае аб жыцці вёскі і, разам з тым, гэта твор аб вайне, імкненні да справядлівасці, праблеме чалавека, перажыўшага вайну, духоўнасці. Паводле меркавання літаратуразнаўца В. Каваленкі, заслуга І. Шамякіна як аўтара твора ў тым, што ён «паказваў жыццёвую ўстаноўку былога карніка на прыстасаванства неадназначна, а ў складаным псіхалагічным асэнсаванні» [6, с. 5]. У рамане «Петраград-Брэст» расказваецца аб складаным перыядзе гісторыі, калі заключаўся Брэсцкі мір. Па маштабнасці выяўлення, глыбіні сэнсу і сіле грамадскага гучання раман стаў унікальнай з’явай як у беларускай, так і ў савецкай літаратуры, заклаў «падмурак для распрацоўкі найважнейшага жанру прозы, якая спалучае мастацкасць з палітычнай публіцыстыкай і гістарычнай хронікай» [7, с. 4]. Раман «Зеніт» прысвечаны падзеям 1944–1945 гг., што разгарнуліся на Карэльскім фронце. у ім распаўядаецца аб гераічным лёсе зянітчыц, якія прайшлі па дарогах вайны да Берліна і вярнуліся да пасляваеннага мірнага жыцця, з уласцівымі яму зменамі і складанасцямі. Смелай для свайго часу была аповесць «Ахвяры», у якой пісьменнік звярнуўся да праблем арганізацыі і ажыццяўлення антыгерманскага супраціву. З рамана «Злая зорка», прысвечанага пераадоленню наступстваў катастрофы на Чарнобыльскай АЭС, па сутнасці, пачалася гісторыя празаічных твораў пра аварыю на ЧАЭС у беларускай літаратуры. Аповесць «Драма» адлюстравала складанасці перабудовы, ломку псіхалогіі людзей ва ўмовах дэмакратыі і галоснасці.

Гатоўнасці Т. І. Шамякінай да ўзнаўлення гэтых твораў у значнай ступені паспрыяла яе даследчыцкая дзейнасць. Тэма яе кандыдацкай дысертацыі «Асноўныя стылёвыя напрамкі сучаснай беларускай прозы (на матэрыяле творчасці І. Пташнікава, М. Стральцова, І. Чыгрынава)» садзейнічала асваенню адметнасці індывідуальных стыляў пісьменнікаў, выяўленню тыпалагічнай агульнасці творчасці у межах пэўнага напрамку. Для дысертацыйнага даследавання аўтарам былі выбраны прадстаўнікі беларускай прозы, якія вылучаліся «маштабнасцю зробленага, індывідуальнасцю манеры, цікавымі і разнастайнымі стылістычнымі знаходкамі» і належалі да пакалення, што «ўвайшло ў літаратуру ў канцы 50-х гадоў, калі пад уплывам складаных, цікавых працэсаў, што адбываліся ў грамадстве, літаратура і мастацтва адмаўляліся ад некаторых дагматычных схем, і – як вынік гэтага стала асабліва заўважным стылёвае размежаванне, адрозненне стыляў асобных пісьменнікаў і цэлых стылёвых напрамкаў» [8, с. 3]. У дысертацыі значная ўвага ўдзялялася асаблівасцям светаадчування, светаўспрымання пісьменнікаў, аналізу іх індывідуальных стыляў. Па сутнасці, дадзеная праца сфарміравала першасныя навыкі і ўменні, звязаныя з аналітычнай дзейнасцю перакладчыцы.

Выяўленню кагнітыўна-дыскурсіўных аспектаў, на аснове якіх праводзіўся пераклад, спрыяюць прысвечаныя канкрэтным творам літаратуразнаўчыя працы даследчыцы.

У артыкуле Т. І. Шамякінай «Сюжэтнае майстэрства Івана Шамякіна ў філасофскім рамане “Вазьму твой боль”» абазначана яе прынцыповыя даследчыя пазіцыя, заснаваная на размежаванні паняццяў «літаратурны твор» і «тэкст»: «Дакладнае разуменне катэгорыі “літаратурны твор”, у адрозненне ад моднай катэгорыі “тэкст”, мае на ўвазе тонкую дыялектыку суб’екта і аб’екта, складана дэтэрмінаваную духоўна-практычную дзейнасць, якая ні ў якім разе не зводзіцца толькі да матэрыяльнага артэфакта – тэксту, інакш кажучы, знакавай структуры, а як бы працінаецца ў часе, з’яўляецца працэсам з многімі складнікамі, што прадугледжваюць пэўную актыўнасць аўтара і ў той жа час надаюць твору пазаасабовае існаванне» [9, с. 124]. У сувязі з гэтым пры аналізе літаратурнага твора набывае значэнне «і выпяванне задумы твора пад уплывам пэўных фактараў, і само стварэнне яго, і далейшае існаванне ў часе, дзе крытычная ацэнка не толькі неўзабаве пасля з’яўлення твора, а аналіз яго праз пэўны час дапамагаюць лепш зразумець заключаную ў ім, максімальна сканцэнтраваную (таму што вобразную), інфармацыю» [9, с. 124].

Т. І. Шамякіна звяртае асаблівую ўвагу на перадачу белетрыстычных дэталей, эмацыянальнасць мовы герояў. Разгляд Таццянай Іванаўнай праблем, абазначаных у творы, знітаваны з адметнасцю спалучэння ў іх індывідуальнага светаадчування пісьменніка: «Іван і Тася абмяркоўваюць

рэакцыю людзей на з’яўленне ў вёсцы былога паліцая – нават не маладых і старых, а іх уласных равеснікаў, якія “жыць навучыліся ўжо – абы ціха. На сходзе ні адзін не хоча слова сказаць. Ці на таварыскім судзе. Усе знаюць, а сведак не знойдзеш”. Гэта заповітныя думкі самога Шамякіна ў той час – брэжнеўскія спакойныя гады. Я памятаю, як хвалявала яго ўсё большая абыякавасць людзей да ўсяго грамадскага, калектыўнага, ідэальнага, да ўсяго, што не тычыцца іх утульнага хатняга кутка. Ні пра што Шамякін не гаварыў з такім абурэннем, як пра чалавечае раўнадушша» [9, с. 129].

У артыкуле «Каханне. Жанчына. Вайна (раман “Зеніт” Івана Шамякіна)» увага даследчыцы засяроджана на тэматычнай і стылістычнай адметнасці твора: «Ва ўспрыманні чытачоў і крытыкаў раман “Зеніт” (1987) стаіць нібы асобна ў творчасці Івана Шамякіна, паколькі пазбаўлены сацыяльнай вастрыні, што характарызуе стыль прэзаіка. і ў той жа час раман своеасабліва працягвае любімы твор самога пісьменніка – “Трывожнае шчасце”, у прыватнасці цэнтральную аповесць пенталогіі – “Агонь і снег”» [10, с. 11]. Т. І. Шамякіна адзначае, што дадзеным творам І. Шамякін паказаў адметнасць пераўтварэння ўнутранага свету герояў пад уплывам жанчыны: «Жанчына на вайне сцвярджала дзейсны гуманізм, змякала цяжкі ваенны быт, пераўвасабляла ўсё вакол сябе, змяняла псіхалагічную атмасферу. Жанчына агітавала і выходзіла самой сваёй сутнасцю, ды нават і ведамі, зусім далёкімі ад палітыкі» [10, с. 15]

Майстэрства пісьменніка даследчыца вызначае ў дынамічнай характарыстыцы герояў, раскрыцці іх у дзеянні, у паказе сувязі паміж імі. Таццяна Іванаўна звяртаецца пад час аналізу да тых аспектаў, на якіх канцэнтравалі ўвагу І. Шамякін: «Яго пераважна цікавяць законы яднання, сувязі, стасункі паміж людзьмі ў абставінах і экстрэмальных, і як быццам бы спакойных, але пад пастаянным прыгнётам вайны. Увесь твор – на максімальным судакрананні лёсаў, складанасці службовых, сяброўскіх, інтымных адносін, маральных актаў. у тэксце ардынарнага па памерах рамана сабрана велізарная колькасць дэталей, партрэтаў, эпізодаў, выяўленых у іх характараў» [10, с. 11–12].

Такім чынам яна прадэманстравала важнасць спалучэння паказу актыўных дзеянняў з засяроджанасцю на адчуваннях і разважаннях героя.

Аб глыбіні разумення ідэйна-тэматычнага напаўнення рамана сведчыць артыкул «Петраград і Брэст: урок гісторыі». Важнае месца тут надаецца напаўненню твора гістарычнымі фактамі і рэаліямі. На думку Таццяны Іванаўны, навацыяй пісьменніка было ўключэнне ў мастацкую структуру твора вобраза Л. Д. Троцкага, «на імя якога з канца 1920-х гадоў у савецкай гістарычнай навуцы і мастацкай літаратуры было накладзена негалоснае табу. Уласна кажучы, менавіта з-за вобраза Троцкага раман з такімі вялікімі цяжкасцямі праходзіў у друку. Пры гэтым беларускія

гісторыкі актыўна дапамагалі пісьменніку ў пошуку дакументаў, у прыватнасці, прадставілі мемуары Троцкага і яго асноўныя публіцыстычныя працы, тады цяжкадаступныя для звычайнага чытача, а таксама пастаянна давалі парады і ацэньвалі напісаныя раздзелы» [11, с. 157]. Для кансультавання з расійскімі экспертамі Таццянай Іванаўнай быў зроблены пераклад першапачатковага тэксту на рускую мову. Акрамя дэталёвага разгляду адметнасці гістарычных персанажаў рамана, іх аўтарскай ацэнкі, значная ўвага ўдзяляецца сувязям паміж індывідуальным лёсам людзей і ходам гісторыі, прыёмам псіхалагічнага аналізу, сюжэтна-кампазіцыйнай своеасаблівасці.

Артыкулы Т. І. Шамякінай «Сацыяльная праблематыка твораў Івана Шамякіна ва ўспрыняцці сучасных чытачоў» (2006), «Літаратурная класіка ў сучасным грамадстве» (2008), «Проза Івана Шамякіна на мяжы стагоддзяў» (2018) дэманструюць талент даследчыцы бачыць мастацкі твор у сучаснай праекцыі – важная якасць, якая дапамагае перакладчыку наблізіць твор да чытацкага разумення.

Шматвектарнасць вывучэння творчасці І. Шамякіна, якая спрыяе глыбіні асэнсавання яго мастацкіх твораў, разгляду яго асобы і творчай дзейнасці ў незвычайных ракурсах, знайшла ўвасабленне ў шматлікіх працах даследчыцы – «Іван Шамякін. Жыццё і творчасць» (1982), «Пісьменнік і малая радзіма: Іван Шамякін» (2003), «Невядомы Шамякін» (2006), «Сімволіка загаловаў у творах Івана Шамякіна» (2006), «Іван Шамякін як творчая асоба» (2008), «Іманентнасць развіцця сюжэту ў творах І. Шамякіна» (2009), «Пісьменніцкі пошук і здабыткі ў жанры аповесці» (2011), «Іван Шамякін: вядомы і невядомы» (2011), «Іван Шамякин – писатель двух эпох» (2013), «Іван Шамякін – майстра сюжэту» (2013), «Жыццё і палітыка ў творах Івана Шамякіна» (2014), «Вялікая Айчынная вайна ў адлюстраванні Івана Шамякіна з дыстанцыі часу» (2016), «Пісьменнік і гісторыя (на матэрыяле творчасці Івана Шамякіна)» (2016), «Моцныя пазіцыі (пачаткі і канцоўкі твораў) як аспект аўтраскага стылю» (2016), «Искусство в жизни и творчестве Ивана Шамякина» (2021), «Прыродныя фактары ў фарміраванні творчай асобы Івана Шамякіна» (2021) і інш.

Аб увазе Т. І. Шамякінай да пытанняў мастацкага перакладу сведчыць яе ўдзел у навукова-даследчай рабоце «Беларускі мастацкі пераклад у кантэксце параўнальнага літаратуразнаўства. Метадалогія. Гісторыя. Паэтыка» ў рамках тэматыкі «Слоўнае мастацтва Беларусі і сусветны літаратурны працэс», уключанай у Дзяржаўную праграму навуковых даследаванняў «Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства» на 2016–2020 гг.; разгляд актуальных аспектаў перакладу ў вучэбнай праграме ўстанова вышэйшай адукацыі па вучэбнай дысцыпліне «Літаратурнае рэдагаванне»; навуковае кіраўніцтва

магістарскімі і кандыдацкімі даследаваннямі, прысвечаных пытанням ўзнаўлення мастацкіх твораў, іх успрыняцця і асэнсавання.

Такім чынам, аналітычны складнік займае важную ролю ў навукова-творчай стратэгіі Т. І. Шамякінай як даследчыцы і перакладчыцы. Яе працы паказваюць значнасць ролі падрыхтоўчага этапу ў перакладчыцкай дзейнасці, прадстаўляюць багаты матэрыял для практычнай дзейнасці літаратура- і перакладазнаўцаў, перакладчыкаў, для падрыхтоўкі спецыялістаў з шырокім філалагічным кругаглядам.

Пераклады, шматвектарная і крапатлівая даследчыцкая дзейнасць наглядна дэманструюць значнасць заслуг Т. І. Шамякінай у вывучэнні і папулярызацыі творчасці І. Шамякіна як у савецкі час, так і на сучасным этапе.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Виноградов, В. С.* Перевод: общие и лексические вопросы. Москва: КДУ, 2004.
2. *Огнева Е. А.* Художественный перевод: проблемы передачи компонентов переводческого кода. Москва: Эдитус, 2012.
3. Шамякин И. П. И смолкли птицы... Пер. с белорус. Т. Шамякиной. Москва: БРДПиИРМ ВААП, 1977.
4. *Шамякин И. П.* Золотая медаль. Пер. с белорус. Т. Шамякиной. Москва: ВААП-информ, 1980.
5. *Рагойша В. П.* Іван Шамякін – пісьменнік, чалавек, арганізатар літаратурнага працэсу // Нацыянальнае і агульначалавечае ў славянскіх літаратурах / рэдкалегія: І. Ф. Штэйнер (адк. рэд.) [і інш.]. Гомель: ГДУ, 2007. Ч. 1. С. 23–27.
6. *Шамякин И.* Возьму твою боль / авторизов. пер. с белорус. Т. Шамякиной. Минск: Маст. літ., 1987.
7. *Шамякин И.* Петроград-Брест / авториз. пер. с белорус. Т. Шамякиной. Минск: Маст. літ., 1988.
8. *Шамякина Т. И.* Основные стилевые направления современной белорусской прозы (на материале творчества И. Пташникова, М. Стрельцова, И. Чигринова): автореф. дис... канд. филол. наук. Минск, 1975.
9. *Шамякіна Т. І.* Сюжэтнае майстэрства Івана Шамякіна ў філасофскім рамане «Вазьму твой боль» // Палымя. 2013. № 10. С. 124–135.
10. *Шамякіна Т.* Каханне. Жанчына. Вайна (Раман «Зеніт» Івана Шамякіна) // Роднае слова. 2013. № 10. С. 11–15.
11. *Шамякіна Т. І.* Петраград і Брэст: урок гісторыі // Палымя. 2014. № 3. С. 156–170.

ПАЭТЫКА АЎТЭНТЫЧНАЙ КУЛЬТУРЫ Ў КАМПАРАТЫЎНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯХ Т. І. ШАМЯКІНАЙ: БЕЛАРУСКІ ПЕРАКЛАД КІТАЙСКАГА ТЭКСТУ

І. Л. Шаўлякова-Барзенка

*Кандыдат філалагічных навук дацэнт,
Універсітэт Хучжоу, вул. 2-ая Усходняя кальцавая, 759,
г. Хучжоу, КНР, shevljakova@mail.ru*

Кампаратыўныя даследаванні Таццяны Іванаўны Шамякінай разглядаюцца ў артыкуле як узор навуковай творчасці, дзе кампаненты навуковага даследавання адметным чынам спалучаюцца з творчым метадам яго тэкставага ўвасаблення. Зварот да паняццяў паэтыкі культуры і аўтэнтычнай культуры ў сістэме каардынат міжкультурных даследаванняў дазваляе вылучыць сутнасныя рысы, якія вызначаюць змястоўныя, метадалагічныя, жанрава-стылявыя асаблівасці кампаратывістыкі даследчыка; вызначальную ролю адыгрывае поліфанічнасць як змястоўна-стылявая дамінанта навуковай творчасці аўтара. Робіцца спроба вызначыць сутнасныя адзнакі даследчай метадалогіі Таццяны Іванаўны Шамякінай як адмысловага (паняццйнага і вобразнага адначасова) кроскультурнага аналізу-рэканструявання: дослед разгортваецца як своеасаблівы параўнальны пераклад феноменаў і логікі адной культуры на мову іншай з апорай на культурныя ўніверсаліі. у кампаратыўных працах даследчыка фарміруецца і рэалізуецца стратэгія міжкультурнага ўзаемаперакладу, што спрыяе дзейснай актуалізацыі аўтэнтычнай культуры.

Ключавыя словы: паэтыка культуры; аўтэнтычная культура; кітайская міфалогія; беларуская міфапаэтыка; кампаратыўныя даследаванні; навуковая творчасць.

Зварот да паэтыкі культуры, уваходжанне ў яе прастору заўсёды мае на ўвазе гатоўнасць даследчыка (як і патэнцыяльнай аўдыторыі чытачоў, слухачоў, суразмоўцаў) да *навуковай творчасці* – і ў сэнсе працэсуальна-метадалагічным, і ў плане вынікаў. Сама сістэма каардынат, спецыфіка матэрыялу абумоўліваюць немагчымасць утрымлівацца строга ў межах фармальнай логікі і мовы паняццяў. Уласна, сама ідэя паэтыкі культуры ў яе сучасным ўвасабленні – у тым міждысцыплінарным модусе сімфанічнага кшталту, які аказваецца такім прыцягальным для прадстаўнікоў самых розных дыскурсаў, – паўставала ў тэкстах М. М. Бахціна (і дэталізавалася ў інтэрпрэтацыях В. С. Біблера) як спосаб артыкуляваць асновы гуманітарнага мыслення, зразуметага ў яго анталагічна значнай *усеагульнасці* [1, с. 6]. Імкненне спасцігнуць паэтыку культуры як логіку эстэтычнай і этычнай сістэмы канкрэтнай культуры [2, с. 162], яе творчы код і адначасова як «рэальны вопыт пражывання» чалавечай супольнасці «ў адных і тых жа ўяўных (сімвалічных) сусветах» [3, с. 24] скіраванае, па сутнасці, на рэканструяванне пэўнай матрыцы спараджэння і захавання аўтэнтычных культурных універсумаў. Падобныя даследаванні насуперак іх уяўнай

«непрактычнасці» маюць надзвычай важкі плён якраз у сэнсе яго сацыякультурнай запатрабаванасці. Глыбінныя механізмы, якімі рухаецца хаосмас сучаснага грамадска-культурнага быцця, даволі выразна акрэсліваюцца ў опыцы міфапаэтыкі культуры: «Міф і разнастайныя міфалагемы, у аснове якіх знаходзяцца тыя ці іншыя архетыпы, у розных народаў адметным чынам афармляюцца і складваюцца ў пэўныя кампазіцыі, якія мы характарызуем як міфапаэтыку іх культуры. Прычым гэты працэс, што некалі пачаўся, працягваецца да таго часу, пакуль народ здольны працягваць спасцігаць “сюжэт” свайго гістарычнага быцця. Гэта не проста “тэкст” гісторыі, а культуры ў цэлым» [2, с. 160]. Інакш кажучы, асэнсаванне паэтыкі культуры для сучаснасці аказваецца жыццёва неабходным, бо спрыяе спасціжэнню логікі, заканамернасцей, выклікаў, што суправаджаюць культурабудаўніцтва як працэс няспынны, угрунтаваны ў алгарытмах глыбінных, неадменных.

Даследаванні і педагогічная дзейнасць Таццяны Іванаўны Шамякінай разгортваюцца ў рэчышчы гуманітарыстыкі сімфанічнага, нават сінкрэтычнага кшталту, прычым у поле ўласна гуманітарнае трапляюць набыткі негуманітарных (прыродазнаўчых, тэхнічных) навук. Па сутнасці, гэта і ёсць узор той навуковай творчасці, у сістэме каардынат якой любая аўтэнтычная культура ўспрымаецца і прадстаўляецца ў модусе не архайкі, але сучаснасці, *традыцыі-якая-няспынна-самаствараецца*. Для Т. І. Шамякінай надзвычай лагічным бачыцца сумяшчэнне яе «вытокавай» прыналежнасці (як даследчыка, педагога) да нацыянальнай беларускай традыцыі – і роўназахопленасці іншымі культурнымі традыцыямі; яны ў яе пісьмовых і вусных (выкладчыцкіх) тэкстах паўстаюць «роўнавялікімі» ў сэнсе глыбіні і той дасканалай упарадкаванасці, што адкрываецца якраз у працэсе асэнсавання логікі аўтэнтыкі. Таму факусаванне нашай увагі на кампаратыўных даследаваннях беларускай і кітайскай аўтэнтычнай культурнай традыцыі звязана не з «відавочнасцю» інтарэсаў ці прыярытэтаў Т. І. Шамякінай, але з магчымасцю асэнсаваць гэтую частку яе навуковай творчасці як бы «знутры» кітайскага Тэксту, з якім супастаўляецца тэкст беларускай аўтэнтычнай традыцыі.

Традыцыя з пункта гледжання кітайскай сацыялогіі культуры – гэта «ідэалогія як этыка, звычаі і звычкі, літаратура і мастацтва, правіла і нормы, іншыя складнікі, што перадаюцца з пакалення ў пакаленне»; пры гэтым статусам традыцыйнай культуры надзяляецца толькі тое, што мае важнае гістарычнае значэнне (можа называцца «крышталізацыя гісторыі» [4, с. 200]) і захоўвае жыццяздольнасць (гэта не менш важна, чым асвечанасць гісторыяй). Кітайскія даследчыкі падкрэсліваюць рознае напаўненне паняццяў «культура» і «цывілізацыя» ў кітайскім і заходнім»¹

¹ Па-за спецыяльнымі кантэкстамі (калі гэта не ўдакладняецца адмыслова) «заходняе», як правіла, – гэта ўсё *не-кітайскае*, у абыходкавым сэнсе «заходняе» для жыхара Кітая – гэта і ўсходнеславянскае, і арабскае, і амерыканскае і г.д.

дыскурсах. З улікам гістарычных трансфармацый паняцця сёння прапануецца кітайскую традыцыйную культуру разглядаць як вынік развіцця кітайскай цывілізацыі, што адлюстроўвае «нацыянальную самабытнасць і знешнія асаблівасці кітайцаў, уключае розныя ідэалагічныя тэорыі і канцэпцыі» [4, с. 200].

Варта адзначыць, што ў кітайскай гуманітарыстыцы супернічаюць розныя школы тлумачэння вытокаў, сутнасці развіцця і спецыфікі традыцыйнай культуры. Умоўна водападзел можна правесці па прызнанні яе феноменам даўно сфарміраваным – альбо з’яваю, што ўсё яшчэ развіаецца. Шэраг прыхільнікаў мае погляд на традыцыйную культуру як на «дынамічнае ядро», пранікальнае для ўплываў розных эпох. Досвед непасрэдных назіранняў за культурай паўсядзённасці сучаснага Кітая дазваляе сцвярджаць, што нават у параўнанні з другой паловай 2010-х гадоў надзвычай выразна інтэнсіфікуюцца працэсы, звязаныя з уздымам папулярнасці і мэтакіраваным стымуляваннем (з боку дзяржавы) цікавасці якраз да кітайскай аўтэнтычнай культуры, якая пазіцыянуецца і, галоўнае, унутрана прымаецца прадстаўнікамі ўсіх пакаленняў як годны і ўнікальны плён развіцця кітайскай цывілізацыі, яе альфа і амега, карані і крона, выток і перспектыва.

Калі ў філасофіі (у Ж. П. Сартра, М. Хайдэгера, Т. Адорна, В. Беняміна і інш.) катэгорыя аўтэнтычнасці «выкарыстоўваецца для апісання разнастайных выяў памкнення да “сапраўднасці” як адметнага... жыццёвага вопыту», дык у сучасным міждысцыплінарным дыскурсе яна прыстасавана для абазначэння «комплекса ўяўленняў сацыякультурных груп пра сапраўднасць, ісціннасць і непадробнасць традыцыйных культурных рысаў, на падставе якіх адбываецца рэпрэзентацыя і ўзнаўленне іх ідэнтычнасці» [5, с. 137]. Мы разглядаем аўтэнтычную культуру як феномен, што бесперапынна развіаецца, пастаянна *самаствараецца, самаўзнаўляецца* вакол глыбіннага ядра сэнсаў². Першапачаткова такое ўспрыманне культуры складвалася пад уплывам Т. І. Шамякінай, для якой зварот да першавытокаў культуры, яе архетыпаў, міфалагем, міфапэтычнай логікі, захапляльных саміх па сабе, увесь час ёсць нагодай, своеасаблівым трыгерам да асэнсавання таго, як аўтэнтычнасць становіцца ўмовай сучаснасці.

Змушана канцэнтруючы ўвагу на чымсьці адным з вялікай колькасці кампаратыўных твораў-даследаванняў³ Т. І. Шамякінай, звернемся, напрыклад, да кнігі «Кітайскі каляндар і славянскі міфалагічны бестыярыум» (2007). Яна, акрамя іншага, падаецца дастаткова

² Зрэшты, існуе меркаванне, што традыцыя толькі ў нязменным выглядзе можа захаваць ядро ўласнага сэнсу і толькі ў гэтым выпадку мае права прызнавацца аўтэнтычнай (гл., напрыклад: [6, с. 96]).

³ У ліку іх кнігі «Міфалогія Беларусі» (2000), «Беларуская класічная літаратура і міфалогія» (2001), «Міфалогія і літаратура» (2003), «Культура Кітая» (2006), «Культура Індыі» (2006), «Фальклор і беларуская літаратура ў люстэрку міфалогіі» (2016) і інш.

ўніверсальнай у сэнсе адраснасці і ўзорна-нагляднай у плане скандэнсаванасці тут адзнак навукова-творчага стылю прафесара Т. І. Шамякінай як абаронцы і папулярызатара аўтэнтыкі, *сапраўднасці* (любой: і сваёй, і не-сваёй, *умоўна* чужой). Кампазіцыйна кніга складаецца з дванаццаці нарысаў, кожны з якіх прысвечаны персанажу-сімвалу кітайскага гадавога календара. Нарысы ўтвараюць цэласную кнігу, жанрава-стылявую дэфініцыю якой вызначыць няпроста, настолькі цесна тут пераплецены культурасофская эсэістыка і навуковыя штудыі, элементы лекцыі і публіцыстыкі, эпічная апавядальнасць і фактаграфія: «Наяўнасць у наш час жывёльнага касмічнага цыклу, усходняга “казачнага” календара, на першы погляд здаецца архаічным і наіўным. На самай справе кітайскі каляндар перадае нейкія важныя рытмы ды вібрацыі Космасу і ўтварае адзіную касмаганічную сістэму, якая інтэгруе ў сабе ўласна паняцці лінейнага і цыклічнага часоў. у аснове такога кшталту сістэмы – вера ў цыклічнае “разгортванне” ды “згортванне” Сусвету, пра што сведчыць таксама і сучасная фізіка (так званая сінгулярнасць)» [7].

Дасведчанасць, неабсяжная эрудыраванасць аўтара маглі б кнізе нашкодзіць – калі б велізарная плынь фактаў і іх інтэрпрэтацый, версій і гіпотэз, аргументаў і контрагументаў вымкнулася б ва ўласна тэкст, які ў гэтым выпадку ператварыўся б у «каменяломню», збор (а дакладней, «згроб») звестак-экспанатаў. Але навуковая творчасць магчымая там, дзе рэй вядзе захопленасць прадметам даследавання, непадробная апантанасць ім. у кнізе «Кітайскі каляндар і славянскі міфалагічны бестыярыум» аўтар вандруе ў іншакультурнасці як ў добра вядомай гасподзе, ці не таму экзатычнае так нязмушана «прысвойваецца» беларускім чытачом. Прычыну гэтага мы бачым у тым, што за любой іншакультурнай «экзотыкай» лёгка ўгадваецца *сваё* як увасабленне тых універсальных патэрнаў, што і забяспечваюць чалавечае ў чалавеку, незалежна ад гісторыка-культурнага антуражу: «Наша гаворка пра тую ці іншую жывёлу, што сімвалізуе пэўны год згодна ўсходняга календара, распачата не столькі з-за асаблівай прыхільнасці да Усходу, колькі з-за жадання вярнуцца да вытокаў чалавечай культуры, да першапрычын гісторыі і перадумоў свядомасці. Псіхалагічны свет чалавека народжаны з міфа: гэта тая духоўная формула, якая вобразы падсвядомасці пераводзіць на мову практычнага быцця. Каб зразумець душу чалавека, неабходна ведаць міфалогію, тым больш, што міфалагічная свядомасць пануе і сёння (праўда, гэта ўжо іншая міфалогія, але прынцып яе дзейнасці – той самы, што і ў глыбокай старажытнасці). з другога боку, вяртанне да архаічнага жывёльнага календара дазваляе наблізіцца да рэлігійна-сацыяльнай гісторыі чалавецтва» [7].

Даследчыцкая захопленасць Т. І. Шамякінай міфам як надзвычай сучасным феноменам, у сукупнасці з яе талентам педагога, папулярызатара, апавядальніка і інш. прывялі да вылучэння напрыканцы

XX ст. у межах тагачаснага беларускага літаратуразнаўства адметнай навуковай школы – напэўна, дзівакаватай (для айчынной філалагічнай супольнасці) з-за яе анты-фармалізаванасці, нейкай дыянісійскай безуважнасці да кодэксу рацыянальнасці, якім збольшага і зараз кіруецца айчынная літаратуразнаўчы мейнстрым. Мы для сябе атрыбуем яе сутнасць як «*міфацэнтрычнае культурасофскае літаратуразнаўства*»⁴. Гэта не была тэорыя літаратуры ці культуры ў «правільна-селекцыйным» выглядзе: тое была спроба – а дакладней, самаарганізацыя – метадалогія даследавання тэктанічных (глыбінных) законаў аўтэнтчнага Тэксту як бесперапыннай гісторыі Міфа-Слова, імкненне вымкнуцца ў міждысцыплінарны дыкурс, які даваў значна больш магчымасцяў, напрыклад, для асэнсавання заканамернасцей развіцця тыпаў мастацкай свядомасці. Пры гэтым шматкампанентная метадалогія мае вынікам «шырокафарматны» спосаб прадстаўлення даследчага плёну, што заўсёды ўвасабляецца ў тэкстах, даступных самай шырокай аўдыторыі: «Распавядаючы пра жывёл – знакі-сімвалы ўсходняга календара, мы не маем на ўвазе кіравацца астралагічнай навукай, тым больш займацца прадказаннямі. Мэта ў нас іншая: сцвердзіць нацыянальны, менавіта беларускі, погляд на ўсходні календар, знайсці першаасновы – архетыпы чалавечай культуры – і адсюль – моманты падабенства ў, здавалася б, далёкіх паміж сабою славянскай і кітайскай цывілізацыях. Усё гэта, можна спадзявацца, будзе працаваць на умацаванне сяброўства паміж нашымі народамі» [7].

На думку Т.І. Шамякінай, міфапаэтыка прадукце не менш дакладныя веды, чым гісторыя культуры, мастацтва, грамадства – іх проста трэба умець «здабыць», тыя веды. Міфапаэтыка культуры як прастора навуковай творчасці з цягам часу набывае рысы рэальнага жыццёвага хранатопу. Можна разглядаць кампаратывістыку Т.І. Шамякінай як тэхніку сінкрэтычнага (міфапаэтычнага і навуковага, паняццйнага і вобразнага адначасова) *аналізу-перакладу-рэканструквання* адной культуры на мову іншай з апорай на ўніверсаліі. Тут важны дух, а не *літара*: «У беларускай казцы “Верабей і мыш” істоты зноў жывуць разам, як і ў кітайскім паданні, але жывуць ужо не ў згодзе: хітрая мыш абдурвае прасцяка-вераб’я. Між імі ўзнікае вайна. Урэшце сокал (у міфалогіі ён заўсёды сімвалізуе сонца), пакліканы на дапамогу вераб’ём, перамагае мышынае войска. Як бачым, казка яўна перагукваецца з кітайскім міфам пра сяброўства птушкі і мышы. Але нашы продкі распавядаюць пра, так бы мовіць, вынік суіснавання – вайну паміж птаствам і звяр’ём, інакш кажучы, вайну Неба і Зямлі, якія звычайна заўсёды знаходзяцца ў гармоніі» [7].

⁴ Не настойваем на дакладнасці часавых, ды і сутнасных атрыбуцый, адно можна сказаць з пэўнасцю: такога даследчага драйву, захопленасці даследаваннем літаратуры як працэсам ці не магічнай вытворчасці сэнсаў у іншых даследчых кантэкстах ды харантопах перажываць больш не выпадала.

Назва кнігі «Кітайскі каляндар і славянскі міфалагічны бестыярыум» абяцае супастаўленне кітайскай аўтэнтыкі са славянскай, але абяцанае не спраўджваецца: да славянняў далучаюцца старажытныя грэкі і рымляне, егіпцяне, кельты, вікінгі, германскія плямёны і інш.; не абдзяляюцца ўвагай старажытнаяўрэйская, персідская, арбаская традыцыі, культура і звычаі народаў Афрыкі, абедзвюх Амерык; за славянскай старажытнасцю «падцягваецца» заходнееўрапейскае Сярэднявечча, рамантызм, сімвалізм і да т. п. Прычым у паліхромнае палатно-тканіну доследу-апаведу ўплятаюцца не толькі новыя і новыя культуры, традыцыі, эпохі: міфалогія, фальклор, літаратура ўтвараюць суплёты з вобразамі жывапісу, архітэктуры, скульптуры, музыкі, міфапэтыка перагукаецца з найноўшым прыродазнаўчымі адкрыццямі, касмалогія – з астраноміяй, факты – з гіпотэзамі і г. д.: «Наконт каласальнай распаўсюджанасці вобраза змяі ў міфалогіі і культуры чалавецтва ў аўтара дадзенай работы ёсць некалькі версій. Адна з іх, так бы мовіць, фізіялагічная. Нагадаем, што канструкцыя мозга чалавека шматслойная. Яна ўключае ў сябе як мінімум тры эвалюцыйна разначасавыя пласты – мозг рэптыліі, мозг млекакормячага і ўласна чалавечы мозг (кара вялікіх паўшар’яў). і кожны пласт нясе адпаведную інфармацыю – пра саматычную і псіхічную канстытуцыю тых істот, што насялялі нашу планету ў пэўныя эпохі. <...> Яшчэ адна версія – прыродная: у выглядзе змяі маглі быць увасоблены розныя прыродныя з’явы: навальнічная хмара, смерч, метэарыт, вывяржэнне лавы з вулкана, ледавік, рака і пад. <...> Ёсць і трэцяя – найноўшая – гіпотэза, якую мы называем цывілізацыйнай...» [7].

Кітай аказваецца нагодай для мультыкультурных роскушкаў самага шырокага ахопу, прычым нагодай, якая часам не прагаворваецца, а толькі маецца на ўвазе. Так адбываецца, на прыклад, у нарысе «Авечка», дзе фокус увагі раптоўна перамяшчаецца з Кітая на еўрапейскую антычнасць і хрысціянства, з заходамі ў справы этрускаў і скіфаў. Але вось парадокс: і адчуванне прысутнасці Кітая агулам не змяняецца, і беларуская тэма кантрапунктам прысутнічае ў любым кантэксце, выяўляючыся ў даволі нечаканых кампаратыўных «саюзах»: «На той падставе, што велікоднае ягня – сакральная ежа, нельга абмінуць тэмы барана як харчу. На святы беларусы выпякалі абаранкі (ад “баран”) і казулі (ад “казы”), што імітавалі закручаныя рогі ці абрысы жывёл. Звычайна аўтары кніг па беларускай кулінарыі прыводзяць не больш дзесяці-дваццаці рэцэптаў нацыянальных страў з бараніны... На самай справе іх, безумоўна, многа больш, хоць бараніна ўсё ж не вельмі спалучаецца са славянскімі традыцыямі – кіслай капустай, салёнымі агуркамі, бульбай» [7].

Такім чынам, на што б ні скіроўваліся кампаратыўныя доследы Т. І. Шамякінай, якім бы моцным (у сэнсе разнастайнасці, шчыльнасці матэрыялу) ні быў «градус міжкультурнасці» – беларуская аўтэнтчная культура нязменна застаецца ў фокусе ўвагі. Пры гэтым міжкультурныя

даследаванні аказваюцца надзвычай эфектыўным каналам папулярызацыі, прасоўвання аўтэнтчнай спадчыны (культуры, мастацтва, літаратуры), якая, у сваю чаргу «нечакана» аказваецца важным рэсурсам у сучасным свеце⁵. Што, праўда, нечаканасць гэтая Т. І. Шамякінай даўно пакладзеная ў аснову метадалогіі, якую мы для сябе вызначаем як *стратэгію міжкультурнага ўзаемаперакладу*, жыццёва важнага для любой культуры, каб быць і працягвацца.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Библер В. С. Михаил Михайлович Бахтин, или Поэтика культуры. М.: Прогресс, Гнозис, 1991.
2. Габриэлян О. А. Мифопоэтика культуры: к возможной методологии исследования // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Философия. Политология. Культурология. Том 4 (40). 2018. № 3. С. 158–166.
3. Ячин С. Е. Язык как основание и универсальная модель культуры // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. 2010. № 1. С. 14–33.
4. Цзя Хуэйминь. Общее понятие китайской традиционной культуры в китайском социогуманитарном познании // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2015. № 10 (60): в 3 ч. Ч. I. С. 198–203.
5. Соловьева А. Н. Концептуализация аутентичности в контексте глобализации культуры // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. 2009. № 2. С. 137–141.
6. Давыдов В. Н. Культурная аутентичность и коренные народы: институциональные процессы и политика идентичности // Журнал социологии и социальной антропологии. 2006. Т. 9. № 3. С. 93–109.
7. Шамякіна Т. І. Кітайскі каляндар і славянскі міфалагічны бестыярыум. Мінск: РІВШ, 2007 [Электронны рэсурс]. URL: <https://rulib.pro/book/369301> (дата звароту: 20.10.2023).

⁵ Пра гэта яскрава сведчыць скіраванасць сучаснага Кітая на сцвярджэнне традыцыйнай культуры як асновы інавацый і рэальны плён гэтай скіраванасці, адчувальны ў самых розных сферах грамадска-эканамічнага жыцця.

ФАНТАСТИКА В ПУБЛИКАЦИЯХ ТАТЬЯНЫ ШАМЯКИНОЙ

М. В. Шамякина

Кандидат филологических наук,

*Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы НАН Беларуси,
ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, г. Минск, Республика Беларусь, shamyakinamv@yandex.by*

В научных и публицистических работах Т. И. Шамякиной фантастические произведения рассматриваются в разрезе различных социально-философских концепций, демонстрируя возможные пути развития человеческой цивилизации. Особое внимание уделяется произведениям в жанрах утопии и антиутопии и описанным в них моделям социума будущего. Отмечаются отдельные совпадения между тем, как описывали будущее писатели-фантасты XX в. и теми социальными процессами, которые протекают в современном обществе.

Ключевые слова: Татьяна Шамякина; фантастика; советская фантастика; фантастика XX в.; антиутопия; утопия.

Т. И. Шамякина написала целый ряд научных работ о произведениях отечественной фантастики: о книге Яна Борщевского «Шляхциц Завальня, или Беларусь в фантастических рассказах», о повести В. Лостовского «Лабиринты», о народных сказках. Но особое место в ее творчестве занимает анализ произведений советской и зарубежной научной фантастики XX в., представленный в первую очередь в циклах статей, вышедших в журналах «Социология» и «Неман», а также книге «Парадоксы времени, или Романтика советской науки», изданной в 2015 г. [1].

Вероятно, интерес автора, исследователя классической литературы и культуры к литературе фантастической связан с тем, что годы личностного формирования Татьяны Ивановны совпали с эпохой НТР в советской культуре, временем повышенного интереса к достижениям науки и, соответственно, с периодом очередного взлета общественного интереса к фантастической литературе. в это же время, в 60-х-70-х годах XX в., зарождаются и смелые футуристические концепции. Наиболее яркие из них касались освоения космоса. Сегодня, после длительного перерыва, некоторые идеи, рожденные в ту пору, возвращаются снова.

В книге Т. И. Шамякиной на первое место выходят антиутопические произведения, причем действие некоторых из них относится ко времени, близком к тому, в котором мы сейчас живем.

Уже на первых страницах книги она обращается к роману Артура Кларка и Джентри Ли «Рама II» [2], который вышел в 1989 г., незадолго до развала СССР. Действие произведения разворачивается в XX веке

и посвящено глобальному кризису цивилизации потребления. Выйти из кризиса удастся лишь тогда, когда «государство стало регулировать экономику и воспитывать молодежь в строгости и трудолюбии».

А. Кларк оказался излишне пессимистичным – на сегодня как раз страны, где воспитывают «в строгости и трудолюбии» имеют уровень, качество и продолжительность жизни ниже, чем в демократических странах. Но, возможно, это благодаря тому, что люди все же вняли предупреждениям фантастов? Да и развалилось не общество потребления, а как раз СССР. Но А. Кларк и не славится сбывшимися социальными прогнозами, ему лучше удавались технические.

Т. И. Шамякина обращается также к малоизвестной повести классика американской литературы Джека Лондона «Алая чума» (1912). Действие в нем происходит через 60 лет после страшной биологической катастрофы, случившейся летом 2013 года и уничтожившей практически всех жителей планеты. Немногие оставшиеся люди стремительно деградируют и ведут полуживотное существование. Главный герой – глубокий старик – еще помнит прежнюю комфортную жизнь и случившуюся жутчайшую эпидемию (похожую на лихорадку Эбола). Он рассказывает о происшедшем своим диким внукам, которые ничего не понимают и вообще не интересуются прошлым, утрачивая даже речевые навыки. Джек Лондон мало ошибся в предсказаниях, даже в количестве людей на планете: у него в 2013 году – 8 миллиардов, в реальном 2013 году – 7 миллиардов 100 миллионов.

Интересная у него структура социума Земли накануне катастрофы: миром в последнее лето потребительской цивилизации управляли семь человек, называемые Международным Комитетом Контроля, – фактически Мировое правительство. Однако оно оказалось бессильно перед эпидемией. а всего на Земле, по мысли главного героя, в прошлом профессора университета, осталось не более 400 человек, которым придется, очень медленно поднимаясь от стадии абсолютной дикости, дать начало новому человечеству и новой цивилизации.

Такая же идея в романе французского писателя Робера Мерля «Мальвиль», написанном в 1972 г., то есть в конце эпохи НТР [3]. События в романе описываются с 15 апреля 1977 года (воскресенье) по 1981 год. Катастрофа, «День Д» – пасха (по таблице пасхалий католическая пасха в 1977 году была 10 апреля). Только здесь описана ситуация после атомной войны, в то время особенно пугавшей человечество: оставшимся маленьким коллективам людей необходимо приспособливаться и начинать совсем новую жизнь.

Т. И. Шамякина упоминает и широко известный роман Рэя Брэдбери «451° по Фаренгейту» (1953 г.). в нем воссоздано будущее, которое является концом письменной цивилизации: людей даже преследуют за хранение книг.

Упоминание романа дает толчок к рассуждениям о судьбе книг и чтения в социуме недалекого будущего. Приводится ряд мрачных и шокирующих фактов.

Все упомянутые произведения пророчат самые страшные из возможных вариантов грядущего.

Но Т. И. Шамякина упоминает и те произведения, где будущее человеческой цивилизации не омрачено глобальными катастрофами, хотя его все же трудно назвать позитивным.

Автор обращается к анализу утопии О. Хаксли «О, дивный новый мир» [4]. Но не сама анализирует произведение, а помещает его интерпретацию в изложении очень известных в России авторов – Н. Медведевой и Т. Шишовой, медика и юриста, пишущих на социологические темы. Особенно тяжело упомянутые авторы переживают о судьбе детей, выращенных в пробирках и вообще складывается впечатление, что им больно от развития медицины.

Но Т. И. Шамякина отдельно подчеркивает, как у Хаксли описано воспитание детей. в качестве позитивного сценария у Татьяны Ивановны выступает традиционная семья, сложившаяся до развития технологий, в том числе и медицинских.

Далее в своей книге Т. Шамякина обращается к собственному разбору книги Ивана Ефремова «Туманность Андромеды» [5] и убедительно показывает, что антиутопия, описывающая капиталистическое общество у Хаксли, и утопия коммунизма у Ефремова в некоторых пунктах удивительно совпадают. Роман советского автора разобран у нее очень подробно. Мы обратим внимание только на некоторые моменты.

Далекое будущее общество у Ефремова тоже, как и у Хаксли, едино и управляется неким Советом, то есть Мировым правительством.

Больше всего сближают Ефремова и Хаксли социальные идеи. На Земле в романе советского автора единый язык и единый алфавит, некое упрощенное эсперанто. Расы в «Туманности Андромеды» также давно смешаны. Понятия национальности не существует.

Нет и традиционной семьи. Правда любовь в обществе «Туманности Андромеды» остается, но детей родители не воспитывают. Функции обучения и воспитания полностью берет на себя государство. Идея эта на первый взгляд шокирует, и Т. И. Шамякина очень негативно оценивает ее.

Но от себя отметим, что советские фантасты, писавшие уже после И. Ефремова, нередко позитивно представляют воспитание детей с минимальным участием родителей. Например, во многих произведениях А. и Б. Стругацких видна такая тенденция – от «Полдня XXII век» до

«Гадких лебедей». Те же идеи, но не столь явно, находим у Владислава Крапивина. в необычном ключе – «Дом в котором» Мариам Петросян.

Большое внимание уделяет Т. И. Шамякина рассмотрению отношения в ефремовском будущем к вопросу профессий и труду. Никто из персонажей романа на одном месте подолгу не работает, меняет специальности, якобы для обновления впечатлений, что поощряется социумом.

Вообще заостряется внимание на многочисленных противоречиях в мире романа, и Т. И. Шамякина разбирает их подробно, обращая главное внимание на нынешние социальные и нравственные проблемы.

Т. И. Шамякина также заостряет вопрос о планах, касающихся, например, поднятия уровня Мирового океана: писателя совершенно не волнует то, что произойдет со множеством старинных, наполненных шедеврами мирового искусства, прибрежных городов, которые, конечно же, будут все затоплены. А еще отмечает и сферы, в которых реальность уже обогнала фантазию Ивана Ефремова. Это в первую очередь производство продуктов питания, транспорт. в его книге всю Землю обвивает Спиральная дорога, по которой идут электропоезда со скоростью 200 км в час. Ныне скорость поездов достигает и 500 км в час.

От себя отметим еще информатизацию и связь, развитие которых вообще мало кто из фантастов предвидел, а в нынешних масштабах – вообще никто.

Обращается Т. Шамякина и к творчеству братьев Стругацких. Главное ее внимание сосредоточено на философских вопросах, затрагиваемых писателями. В частности, в романе «Трудно быть богом» [6] – о помощи прогрессивных землян, у которых уже победил коммунизм, находящимся на более низких ступенях развития иным цивилизациям. В этом романе Т. И. Шамякина видит, среди прочего, намек на политические проекты тех лет (1964 г.) в частности политику СССР, который, часто в ущерб собственному населению, поддерживал разные страны и движения. Но важнее для нее обращение в этом романе к более широким социально-философским вопросам. Скажем, к такому: если существуют высшие инопланетные цивилизации, и они наблюдают за нами, то какую позицию занимают по отношению к землянам-варварам они?

Характерно, что Стругацкие еще в середине 1960-х годов очень скептически и иронически относились к прогнозам коллег по перу относительно будущего. В одной из лучших своих повестей «Понедельник начинается в субботу» они юмористически изобразили разные его варианты в советской фантастике. Герой произведения испытывает машину времени, которая попадает не в «реальное», а только в *описанное* писателями будущее. Высмеиваются догматические схемы,

основываясь на которых, по мнению Стругацких, развивалась фантазия советских авторов.

В качестве заключения отметим, что разбор отдельных фантастических произведений Т. И. Шамякина чаще всего использует в своих публицистических работах, они интересуют ее не столько как литературоведа, сколько как публициста.

Отсылки к фантастике используются для иллюстрации социально-философских рассуждений автора, характеризуют исторические периоды, когда произведения писались, а также служат материалом для рассуждений о возможном развитии тех или иных тенденций в будущем.

Библиографические ссылки

1. *Шамякина Т.* Парадоксы времени, или Романтика советской науки / Т. Шамякина. Минск : Четыре четверти, 2015. 233 с.
2. *Кларк А., Ли Дж.* Рама II : Науч.-фантаст. роман / Артур Кларк, Джентри Ли. Москва : Мир, 1994. 622. [1] с. : ил.; (Зарубежная фантастика).
3. *Мерль Р.* Мальвиль / Робер Мерль. Москва : Прогресс, 1977. 544 с.
4. *Хаксли О.* О дивный новый мир / Олдос Хаксли. Москва : Изд-во АСТ : Астрель, 2012. 284. [1] с.
5. *Ефремов И.* Туманность Андромеды / Иван Ефремов. Москва : Мол. гвардия, 1984. 335 с.
6. *Стругацкий А., Стругацкий Б.* Трудно быть богом / Аркадий Стругацкий, Борис Стругацкий. Москва : Профиздат : СП «Спринт», 1990. 302 с.

СОБСТВЕННОЕ МИФОТВОРЧЕСТВО Т. И. ШАМЯКИНОЙ

С. В. Шамякина

*Кандидат филологических наук, доцент,
Белорусский государственный университет, ул. К. Маркса, 31,
220030, г. Минск, Республика Беларусь, shamyakina@bsu.by*

Статья знакомит с некоторыми высказанными профессором Т.И. Шамякиной гипотезами, которые можно рассматривать как ее собственное мифотворчество. Однако, возможно, эти гипотезы справедливы: приводится подробная аргументация их вероятности.

Ключевые слова: Т.И. Шамякина, миф, мифотворчество, гипотеза, сказка, парадокс, этимология.

В разговоре о мифотворчестве Т. И. Шамякиной мы исходим из суждений известнейшего мифолога XX века А. Ф. Лосева о любой научной гипотезе как мифе, о важности мифологии в теории познания: «Мифология – основа и опора всякого знания, и абстрактные науки только потому и могут существовать, что есть у них полнокровная и реальная база, от которой они могут отвлекать те или иные абстрактные конструкции» [1, с. 163]. Наука может развиваться только благодаря гипотезам, пусть только одна из них окажется справедливой, что проверяется практикой. и в гуманитарных науках появление различных версий того или иного явления чрезвычайно важно – это движет общественную мысль, укрепляет базу дискурса.

В своем творчестве Татьяна Шамякина неоднократно высказывала разного рода оригинальные гипотезы, которые можно рассматривать как ее собственное мифотворчество. Так, в начале 1990-х годов, уже будучи доцентом БГУ, она активно занималась этимологией. Это ее увлечение не случайно: на первых курсах университета она посещала кружок профессора А. Е. Супруна, где решала разного рода этимологические задачи. Все же она выбрала литературоведение и ушла в учебный семинар профессора И. Я. Науменко, однако сохранила интерес к этимологии. Являясь также переводчиком, Шамякина стремилась доискаться славянских первооснов, корней слов белорусского и русского языков. Кроме того, увлеклась мифологией. Глубок ее анализ значения морфемы РА в славянских языках. Где-то синхронно с ней о чрезвычайной распространенности указанной морфемы, которая в древности являлась названием солнца не только в египетской культуре, но и в славянской, заговорили и некоторые российские ученые. То ли идеи носятся в воздухе, то ли произошло заимствование, так как с докладом на эту тему Шамякина выступила на авторитетной международной конференции, а доклад в виде статьи был напечатан. О приоритете Шамякиной говорит тот факт, что,

в отличие от российских исследователей, писавших о морфеме, в сущности, скороговоркой, она собрала богатейший материал – сотни слов с данной морфемой, классифицировала их по разным параметрам и провела анализ смыслов. Кроме того, впоследствии она также занималась морфемами КА, ВА, НА и др.

В течение 1990-х годов Т. И. Шамякина в основном печатала работы по мифологии, основываясь на фактах фольклора, но стремясь уходить от банальных решений.

Т. И. Шамякина равнодушна к внешнему облику всего, что составляет бытие страны и к жизненным проблемам человека. Потому она нередко выступает как острый публицист. Так, широкий резонанс имел ее цикл статей «Парадоксы нашей жизни», который в 2017 году печатался в журнале «Полюмя». Вскрывая парадоксы, противоречия, несуразности в представлениях и быту обывателей, Татьяна Ивановна основывалась на научных знаниях – знаниях мифологического мышления, то есть глубинной психологии. Например, в последние годы стало модным проводить на Святки шествия по городам страны Дедов Морозов. Еще одно шоу – народ уже приучили к разного рода увеселениям. Развлечения, конечно, нужны, но в данном случае Шамякина смотрит на очередное публичное действо под несколько неожиданным углом зрения. Она полагает, что в глазах детей, которых, естественно, водят посмотреть на шествие, происходит разрушение *сакрального образа*. Дед Мороз может быть только один! Когда их много, то это – профанация. Ради очередного зрелища происходит уничтожение ощущения чуда. Даже украшения городов к Новому году чуть ли не за два месяца до него – напрасны. Праздничная атмосфера, создаваемая соответствующим антуражем, становится привычной, ее не замечают, она перестает быть *атмосферой* и становится обыденностью. Потому и сам праздник, когда он приходит, блекнет. Праздник должен кардинально отличаться от всего бытового, а разного рода коммерческие интересы отступать на второй план. в конце концов, подарки можно покупать в любое время – товаров в магазинах хватает.

Т. И. Шамякина всегда интересовалась общественными проблемами, а также – еще с детства – разными природными явлениями. Для нее в семье всегда выписывали большое количество научно-популярных журналов. Уже в настоящее время Шамякина сама пытается искать ответы на многие загадки природы.

Ее интересуют тайны Бермудского треугольника и Тунгусского чуда. Даже следуя за гипотезами ученых-специалистов, Татьяна Ивановна стремится по-своему объяснять те или иные явления. Скажем, в наше время тема параллельных миров становится модной, но вот как интерпретирует ее Шамякина применительно к поэтическому творчеству: «Когда лесовик в стихотворении М. Богдановича погиб, поскольку вырубili старый бор,

то дух леса оставил после себя озеро-зеркало – вход в иной мир: “Як у нязнаны свет акно, / Ляжыць, халоднае, яно, / Жыццё сабою адбівае / І ўсё, што згінула даўно, / у цёмнай глыбіні хавае”. Именно в ином измерении, как видится поэту, теперь живет лесовик, раз для него не оказалось больше места на земле. На дне реки или озера, а значит, в отраженном мире, как бы “мире наоборот”, лежит и водяной (стихотворения “Водяной”, “Осенней ночью»)) [2, с. 166].

В своей книге «Парадоксы времени, или Романтика советской науки», изданной в 2015 г., Шамякина подробно излагает свою версию невозможности полета американцев на Луну в 1969-1972 гг. В последнее время, уже после появления книги Шамякиной, на эту тему появилось много публикаций, есть сайты в Интернете. Однако в Беларуси Шамякина одна из первых осмелилась высказать недоверие (а в это событие верили у нас даже серьезные ученые) и привела немало аргументов. Однако главный ее аргумент, на который почему-то ссылаются редко, – страшная космическая, солнечная радиация за пределами защитного электромагнитного слоя Земли и тем более на Луне. Это главное препятствие для проникновения человечества в космос. Публика уверена, что мы космос активно осваиваем, однако летаем пока не выше 400 км – под защитой озонового слоя. и то опасно. Даже в полете на самолете человек подвергается действию радиации.

Разоблачая аферу века, Шамякина тем не менее относится к ней снисходительно. Она пишет: «... романтическая сказка американцев сыграла свою несомненно положительную роль. Прежде всего в политике. После тайного договора США и СССР о разделении приоритетов в космосе и сохранении некоторых тайн последовали Хельсинские соглашения, вывод американских войск из Вьетнама, продажа Америкой Советскому Союзу зерна по цене, в два раза ниже мировой. Видимо, были и другие тайные договоренности, о которых мы не догадываемся. Во всяком случае, они пошли на пользу разрядке, сохранили мир. А главное, этот чудесный миф – полет на Луну – замечательный стимул для молодых: осуществление вековой мечты человечества. Его и нужно принимать как миф, некую ментально-эстетическую условность, замечательное, продолжающееся во времени, художественное произведение. Ну, а если в самом деле посадки были, так ведь и мифы часто оказываются правдой...» [3, с. 50–51].

Не только космос, но и загадки Земли волнуют Татьяну Шамякину. В последние годы она участвует в обсуждениях на форуме сайта «Перевал Дятлова». Гибель группы студентов-туристов на одном из перевалов Северного Урала – одна из самых интригующих загадок второй половины XX века. Татьяна Ивановна узнала о ней давно из научно-популярных журналов. И в советское время высказывалось много гипотез. А в наше время их уже 75. В своей новой книге «Природа – Общество – Словесность» она разбирает наиболее популярные версии, останавливаясь на той, что

стала уже в наше время фактически официальной: произошла авария с ракетой-носителем, запущенной с космодрома Байконур. Основание? Станный цвет кожных покровов ребят – лиловато-оранжевый. В опровержение ее Шамякина пишет: «...В одном из современных журналов мне встретила гипотеза, связанная с плазмоидом. Солнце выбрасывает сгустки плазмы, они в считанные минуты достигают нашей планеты и поселяются в ионосфере, влияя на физическое состояние людей, животных и работу приборов. Плазмоиды не изучены, они, судя по всему, разные. Некоторые из них по линиям магнитного поля спускаются ниже, в атмосферу, здесь сгущаются, приобретают вид, например, шаров и крайне негативно воздействуют на все живое. Как раз «Гора Мертвецов» имеет нестабильное магнитное поле, являющееся своеобразным тоннелем для плазмоидов. Возможно, потому гора так страшно и названа – народ приметлив (даже суеверия имеют рациональные основания). Кроме того, именно зимой 1959 г. произошли сильнейшие энергетические выбросы на Солнце и, соответственно, магнитные бури».

Это объяснение близко к правде. Но может быть и несколько иное, еще более сложное. Лет сто назад геофизики всерьез обсуждали теорию «подземной грозы». Но затем она была забыта. В начале 1970-х гг. о ней вновь заговорил профессор Томского политехнического института А. А. Воробьев. Он считал, что во время «подземной грозы», как и во время обычной, генерируются определенные колебания. Они могут стать предвестниками землетрясений и других явлений на земле и в небе.

Исходя из этой теории, можно полагать, что «подземная гроза» обусловлена *тектоническими процессами*: блоки земной коры сходятся, напозают одна на другую, трутся-взаимодействуют. Это происходит там, где в земной коре много трещин, например, на территории Беларуси, расположенной на краю Русской платформы... Однако также и на Урале, где случилась трагедия со студентами. Уральские горы – очень древние, образовались 300 миллионов лет назад. Урал называют «меридианом, вставшим дыбом», то есть здесь произошло мощное столкновение плит, часть материи которых даже выпятилась наружу, образовав такого рода интересную складчатость. Притом процессы продолжаются, поскольку, как оказалось, Уральские горы до сих пор растут...

Это объяснение геологическое. Но есть и геофизическое. При трении блоков нарушаются молекулярные связи, «содранные» с атомов электроны образуют в пластах так называемые теллурические токи. В результате под землей сильное электрическое напряжение и это один из полюсов гигантского конденсатора. Другой полюс – ионосфера. и если напряженность электрополя достигает критического порога, следует «пробой». Он был в случае Тунгусского чуда в 1908 г., причем странные атмосферные явления зафиксированы *перед* тем уникальным событием даже у нас в Беларуси (о чем я писала в предыдущей своей книге «Парадоксы

времени...»). В других случаях возникают «ведьмины круги» на полях, вывалы леса, провалы грунта, феномены, названные НЛО, и подобное.

Поразила где-то вскользь упомянутая фраза, что после подобных случаев, «пробоев», находили трупы людей с лиловым или шоколадным оттенком кожи. Но цвет кожи – один из главных аргументов отравления группы Дятлова ядовитым горючим из потерпевшей аварию советской ракеты! Однако, как видим, может быть и иное, естественно-природное, объяснение данного факта.

В последнее время вместо термина «подземная гроза» появилось более научное – «тороидальные смерчи», которые считаются загадочным гибридом свернувшегося в кольцо линейного вихря, шаровой молнии и исходящего из недр земли излучения. Все это совершенно не изучено. А изучать обязательно надо, потому что с нашей планетой *что-то происходит*, она все больше напрягается, словно к чему-то готовится. Стало быть, и нам не мешало бы подготовиться, а не предаваться бездумно сумасшедшей, в мировом масштабе, политике, военным противостояниям и при этом всяческим удовольствиям» [4, с. 39–41].

Мы привели пространную цитату для того, чтобы показать систему аргументации автора, ее подход к проблеме с разных сторон. Шамякина пишет остро, взволнованно и при этом аргументированно, прибегая к разного рода дополнительным к теме сведениям.

Любимая область разгадывания загадок для Т. И. Шамякиной – все же мифология, народная культура. в 2010 г. она получила Республиканскую литературную премию первой категории за книгу «Традиционный китайский народный календарь и славянские мифологические параллели». Книга ей была заказана Институтом Конфуция в Беларуси, им издана, и почти весь ее тираж ушел в Китай. Отличие книги Шамякиной от всех подобных публикаций, посвященных восточному календарю, – стремление автора понять причины появления того или иного животного в Зодиаке. Так, из птиц в китайском календаре фигурирует только петух. Почему петух, а не более яркие, блестящие – павлин, фазан, цесарка? Однако только петух приветствует солнце и отгоняет нечисть, злых духов, господствующих ночью. Шамякина стремится вскрыть отношение и других народов к разным животным Зодиака, работая в принципе на сближение разных культур, на первый взгляд – очень далеких.

Не менее интересно ее сравнение восточных и славянских сказок, их мифологических корней. Мифы расшифровываются именно таким образом – путем их сравнения у разных народов. Татьяна Ивановна также стремится объяснить некоторые непонятные образы сказок. Так, необычно расшита парча, которую ищет по всему свету герой китайской сказки «Волшебная парча», – это, возможно, символ того мира, куда уходят души людей после их кончины.

Татьяна Ивановна стремится разобраться и в отечественных сказках, рассматривает их загадочность, различные противоречия, кажущиеся нестыковки. «Так, в белорусской сказке «Рак-царевич» царевич колдовством превращен в низшее существо. Для выполнения безумно сложного задания, данного ему названными родителями, – строительства моста, рак призывает помощников – рыб и раков, которые собираются к нему «конные и пешие». Рыбы и раки – всадники?

В белорусской сказке «Сирота Иван, девушка-чародейка и пан» волшебный клубочек приводит Ивана к медведю. Доставив этого медведя к пану, Иван спрашивает: «Куда мне надевать вола?» Пан приказал пустить вола к коровам. На следующее утро все коровы оказались задушены – «один медведь стоит». То есть снова медведь, а не вол. Выходит, медведь и вол – одно и то же?» [4, с. 53–54].

Т. И. Шамякина полагает: «В основе сюжетов всех сказок – *мифология*. Она может быть невероятно древняя, но может оказаться и ближе к нам по времени, поскольку человек всегда и везде нечто значительное мифологизировал. Так, совмещение вола и медведя, безусловно, напоминание о древнейшем из европейских богов – Велесе-Волосе-Велсе-Уэлсе, который беспрестанно менял облик в зависимости от ситуации, но в народной памяти остался преимущественно или в виде медведя (самое архаичное представление, идущее еще от неандертальцев), или быка-вола, очень нужного в хозяйстве наших предков...

В упомянутой выше белорусской сказке «Рак-царевич» иное: здесь сподвижники героя, спешащие ему на помощь верхом, – не настоящие раки и рыбы. Можно полагать, это названия *тотемных родов*, так же, как всем известные персонажи в сказках о животных. Лиса, медведь, волк, заяц – названия тотемов тех племен, которые проживали на нашей территории. То есть действующие лица в сказках – *персонификации* конкретных этносов, прячущихся за названиями тотемов» [4, с. 55].

Множество гипотез Шамякиной как по гуманитарным наукам, так и по естественным позволяет высказывать ее богатая эрудиция, о которой, возможно, мало знают коллеги, но студенты ее оценили.

Библиографические ссылки

1. Лосев А. Ф. Из ранних произведений / А.Ф. Лосев. М.: Издательство «Правда», 1990. 656 с.
2. Шамякіна Т. І. Фальклор і беларуская літаратура ў люстэрку міфалогіі / Т.І. Шамякіна. Мінск: БДУ, 2016. 223 с.
3. Шамякина Т. Парадоксы времени, или Романтика советской науки / Т. Шамякина. Минск: Издательство «Четыре четверти», 2015. 234 с.
4. Шамякина Т. Природа – Социум. – Словесность / Т. Шамякина. Минск: «Право и экономика», 2023. 288 с.

ЛАНДШАФТАЗНАЎЧЫЯ АСПЕКТЫ ДАСЛЕДАВАННЯЎ Т. І. ШАМЯКІНАЙ: ГУМАНІТАРНЫ КАНТЭКСТ

Ж. С. Шаладонава

*Кандыдат філалагічных навук дацэнт,
Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі,
вул. Сурганава, 2, корп. 1, 220072, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь, shaladonov@tut.by*

У артыкуле раскрываюцца адметнасці даследчых стратэгий Т. І. Шамякінай ў выяўленні ўзаемаабумоўленай сувязі фізічнага, ментальна-псіхалагічнага аблічча чалавека, яго светапогляду і прыродных ландшафтаў краіны. Кароткі экскурс у гісторыю вывучэння праблемы дазволіў адзначыць заканамернасць яе развіцця ў айчыннай гуманітарыстыцы, падкрэсліць наватарскі, міждысцыплінарны характар навуковых росшукаў Таццяны Іванаўны, іх адмысловую логіку, інтэлектуальную змястоўнасць, зарыентаванасць на глыбокі аналіз канкрэтнага мастацкага матэрыялу ў шырокім культуралагічным кантэксце. Звяртаецца ўвага на арыгінальнасць падыходаў даследчыцы ў трактоўцы гаспадарча-побытавага і духоўна-культурнага значэння ключавых ландшафтных аб'ектаў краіны, інтэрпрэтацыі іх мастацка-вобразнага адлюстравання ў класічных творах Я. Коласа, Я. Купалы, М. Багдановіча.

Ключавыя словы: чалавек; ландшафт; светапогляд; духоўнасць; менталітэт; літаратурная класіка; сімвал.

Навукова-творчы дыскурс прафесара Т. І. Шамякінай адрознівае надзвычайная шырыня пошукавага дыяпазону, наватарскі характар і міждысцыплінарны падыход у вывучэнні і аналізе літаратуразнаўчай праблематыкі. Не застаўся па-за ўвагай даследчыцкага позірку такі цікавы і перспектыўны кірунак у сучаснай гуманітарнай навуцы як геапэтыка, вывучэнне ўзаемадзеяння чалавека з навакольнай прасторай, тэрыторыямі, ландшафтамі, адлюстраванае ў тым ліку ў літаратурнай творчасці. Даследчыцу цікавіць, «як беларускія пісьменнікі адчувалі нацыянальныя ландшафты, як праявілася ў мастацкай творчасці сакральная геаграфія ўсёй Беларусі» [1, с. 17].

Узаемадзеянне чалавека і ландшафта ўяўляе прадмет даўніх роздумаў вучоных, мысляроў, пісьменнікаў. Прыцягвалі увагу не толькі ступень, сродкі і маштабы асваення чалавекам знешняга свету, але і ўплыў ландшафтнага асяроддзя на светапогляд, псіхалагічнае аблічча, звычкі, норавы, лад жыцця насельнікаў пэўных тэрыторый. Яшчэ ў антычныя часы былі зроблены пэўныя высновы пра ўздзеянне знешняга асяроддзя, геаграфічна-прасторавых і кліматычных фактараў на фізічнае і псіхалагічнае аблічча чалавека. На гэта звярнуў увагу антычны мыслар Гіпакрат у сваёй працы «Пра паветра, воды і мясцовасці», зрабіўшы выснову, што «большай часткай формы людзей і норавы адлюстроўваюць прыроду краіны» [2, с. 304]. У сусветна вядомай «Гісторыі» Герадота асаблівае характару

і жыцця народа таксама апісваюцца ў самай цеснай і непасрэднай ўзаемасувязі з навакольным прыродным асяроддзем. Вядомы гісторык тлумачыць, што «падобна таму, як неба ў Егіпце іншае, чым дзе-небудзь у іншым месцы, і як рэчка ў іх адрозніваецца іншымі прыроднымі ўласцівасцямі, чым іншыя рэчкі, так і норавы і звычаі егіпцянаў амаль ва ўсіх адносінах супрацьлеглыя норавам і звычаям астатніх народаў» [3, с. 91]. Заснавальнік тэорыі геаграфічнага дэтэрмінізму Ш. Л. Мантэск'е дэклараваў кліматычную прадвызначанасць «характару розуму і жарсці сэрца», бачыў у ландшафце канкрэтныя праяўленні перадумоў характару і лёсу народаў. Нямецкі філосаф Й. Г. Гердэр звязваў з прасторавымі ландшафтамі асаблівасці культуры, інтэрпрэтуючы ландшафт як падатлівую цэглу ў майстэрні клімату.

У працах географа Л. Берга развіваецца думка пра непазбежнае ўздзеянне навакольных ландшафтаў на жывыя арганізмы, у тым ліку і на чалавека. Вучоны надае першаступеннае значэнне залежнасці ад «глебы», ландшафтаў як духоўнага, так і фізічнага складу чалавека: «Байран кажа: as the soil is, is the heart of man. Але, аказваецца, не толькі душа чалавека залежыць ад "глебы", але і ўвесь яго фізічны склад носіць ясны адбітак агульных фізіка-геаграфічных абставін» [4, с. 192]. У кагорце знаўцаў ландшафтаў у іх узаемадзеянні з чалавекам варта ўзгадаць расійскага географа В. Сямёнава-Цян-Шанскага, гісторыка В. Ключэўскага, географа, культуролага, філосафа П. Савіцкага з яго канцэпцыяй месцаразвіцця. Думка пра выключную ролю прасторы зямной паверхні ў этнагенезе падрабязна дэкларуецца ў працах Л. Гумілёва, які лічыў, што «прамое і ўскоснае ўздзеянне ландшафта на этнас не выклікае сумненняў» [5, с. 181]. Вучоны акцэнтаваў карэляцыйныя сувязі паміж разнастайнасцю ландшафтаў і разнастайнасцю народаў, звярнуў увагу на бінарную праяўленасць гэтай карэляцыі, звязваючы антрапагенны фактар ландшафтаўтварэння і прамую залежнасць чалавека ад навакольных ландшафтаў.

Розныя спосабы ўспрыняцця і асэнсавання зямной прасторы чалавекам актыўна вывучаюцца сёння ў гуманітарнай геаграфіі. Адзін з заснавальнікаў дадзенай дысцыпліны, амерыканскі географ І-Фу Туан адзначае: «Географы даследуюць зямлю, прастору не столькі дзеля яе самой, колькі дзеля таго, што яна можа паведаміць пра сваіх насельнікаў, пра іх характар. Несумненна, характар чалавека праяўляецца ва ўзаемадачынненні са знешняй рэальнасцю, што раскрываецца як сінергія зямлі і жыцця» [6, с. 3].

Вучоныя-гуманітарыі надзяляюць павышанай увагай прасторавыя характарыстыкі ў даследаванні вобразаў краін і народаў, пры аналізе ўнутраных структур і механізмаў мастацкага стварэння прасторавых вобразаў. Рускі філосаф А. Лосеў у сваіх назіраннях адносна сімволікі прыродных ландшафтаў прыйшоў да высновы, што яна «выяўляе нават нацыянальны характар краіны. Перад намі, змяняючы адзін аднаго, праходзяць малюнкi музыкальнага, але дакладна акрэсленага пейзажа

Германіі і поўнага плаўных ліній ландшафта Францыі, асляпляючай светам і фарбамі прыроды Італіі і велічнага, але грозна-неспакойнага жыцця Альпаў» [7, с. 89]. Вядомы расійскі філосаф і культуролаг г. Гачаў прапаноўвае ідэю косма-псіха-логаса, згодна якой «тып мясцовай прыроды, характар чалавека і нацыянальны розум знаходзяцца ва ўзаемнай суадноснасці і дапаўняльнасці. Горы, мора, стэп схіляюць да асаблівага роду пабудовам у светапоглядзе» [8, с. 4].

Прадстаўнікі айчынай філалагічнай навукі адзінадушныя ў прызнанні выключнай ролі ландшафтна-прасторавых элементаў у фарміраванні семантыкі фальклорных і літаратурных вобразаў, мастацкім раскрыцці характараў, фарміраванні і трансляцыі этнапсіхалогіі, этнакультуры і нацыянальнай ідэі. Акадэмік У. Гніламёдаў адметнасці беларускага этнасу цесна звязвае з прыродна-прасторавым асяроддзем; на думку вучонага, беларуская нацыянальная самабытнасць абумоўлена ў тым ліку тэрыторыяй. Вучоны лічыць вельмі важным па-філасофску паглыбленае асэнсаванне з'яў і ўмоў навакольна-прасторавага свету: «Ландшафт – частка прыроды. Прырода, прыродны свет – аснова чалавечага існавання, і правамерна ўкласці ў гэта паняцце самы шырокі сэнс, паставіць яго ў адзін шэраг з паняццямі матэрыі, універсуму, сусвету, надаць яму філасофскае разуменне як усяго існага, усяго ўлоння і натуральных умоў чалавечага існавання... Без адчування навакольнай прыроды немагчыма гаварыць пра паўнату чалавечага быцця, нельга спасцігнуць яго хараство і паэзію» [9, с. 14]. Праблема мастацкага выяўлення прыродна-прасторавых рэалій у беларускай літаратуры – адна з ключавых у даследаваннях І. Навуменкі, В. Каваленкі, Я. Гарадніцкага, І. Чароты, І. Штэйнера, Т. Аўтуховіч, З. Мельнікавай, г. Адамовіч, А. Бельскага, А. Мельнікавай, В. Кошмана, Т. Пякуцькі-Вабішчэвіч і інш.

У разгорнутую і прадстаўнічую даследчую парадыгму ландшафтнаўчых прац арганічна далучаны глыбокія навуковыя росшукі Т.І. Шамякінай, упэўнена абазначыўшы сярод іх свой кірунак, стыль, задачы. Класічныя пастулаты, тэорыі, тэзісы ў манаграфіях «Беларуская класічная літаратура і міфалогія» (2001), «Фальклор і беларуская літаратура ў люстэрку міфалогіі» (2016) дэталёва напоўніліся і развіліся пры дапамозе грунтоўных ведаў і навыкаў канкрэтнага аналізу мастацкага матэрыялу. Знаны беларускі культуролаг, тэарэтык літаратуры вывучае ролю нацыянальных ландшафтаў і іх элементаў у фарміраванні псіхалагічнага аблічча беларускага народа, яго міфалагічных уяўленняў як часткі светапогляду. Ключавыя складнікі ландшафтнага покрыва краіны – лес, поле, зямля, дарога, вада (рэчкі, азёры), балота – даследчыца прадстаўляе з пункту погляду іх практычна-гаспадарчага, утылітарна-побытавага значэння ў жыцці беларусаў і як крыніцы духоўнай энергіі нацыі, перадумовы яе спецыфічнага біярытму, ментальна-псіхалагічнага аблічча.

Уражваюць грунтоўныя энцыклапедычныя веды ў характарыстыцы кожнай з’явы прасторавага свету ў суаднесенасці са светавым прыродна-культурным кантэкстам. У сваіх назіраннях і высновах даследчыца абавіраецца на шырокі культуралагічны досвед філосафаў, гісторыкаў, сацыёлагаў, фалькларыстаў, географаў. Разгорнуты кантэкстуальны аналіз ландшафтных элементаў дазваляе максімальна напоўніць іх сэнсавымі асацыяцыямі, прадставіць у святле агульначалавечай культуры, выявіць іх глыбінную сутнасць, унікальнасць. Так, гаворачы пра лес як важны кампанент айчыннага ландшафту, Т. І. Шамякіна заўважае: « <Лес – Ж. Ш. > цягне да адзіноты – не такой узвышанай і ўрачыстай, як горы, а да адзіноты ўнутры сябе, у глыбіні душы. у гэтым сэнсе лес роднасны пячорам, якія архетыпова адпавядаюць “патаемнай сутнасці чалавечай душы» (К. г. Юнг) с. 21]. Падобныя нетрывіяльныя падыходы скарыстоўвае вучоны ў разгорнутых трактоўках топасаў балота, поля, раўніны, дарогі і інш. У грунтоўных напрацоўках з выключнай пазнавальнай сілай і эрудыцыяй раскрыты асаблівасці і выгоды геаграфічнага становішча Беларусі, у ім створаны той важны, інтэлектуальна змястоўны «інфармацыйны пласт» (Ю. Вядзенін), які садзейнічае фарміраванню непаўторнага і прыцягальнага вобліку нашай краіны ў свеце, павелічэнню яе іміджавых рэсурсаў.

Даследчыца глыбока аналізуе працэсы творчай інтэрпрэтацыі беларускіх нацыянальных ландшафтаў і іх элеменаў у творчасці Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, М. Гарэцкага, раскрывае генезіс і семантыку ўвасобленых у ёй топасаў, якія ў выглядзе этнічных сімвалаў засвойваюцца ў народнай свядомасці, паўнакроўна і змястоўна прадстаўляючы нацыянальны космас. Скрупулёзнасць у падыходзе да кожнай мастацкай з’явы дазваляе даследчыцы зрабіць нечаканыя адкрыцці там, дзе ўжо, здаецца, усё даўно высветлена і сказана. Так, аналізуючы сімваліку васілька ў вершах М. Багдановіча, Шамякіна раскрывае «у назве старажытны індаеўрапейскі карань “сіла” (часткова ён праяўлены і ў лацінскай назве васілька “цыянус”) у прыстаўцы ж “ва”, “в” можа замяняцца на “б”, “ба” ў Старажытным Егіпце (але мы лічым, што і ў славян) азначала душу. Такім чынам, слова “васілёк” азначае “сіла душы”» [1, с. 177]. Дзякуючы такому трапнаму ўдакладненню разгортваюцца новыя асацыяцыі, далейшае абноўленае сэнсавое напаўненне класічных шэдэўраў. у вершы М. Багдановіча «На чужыне» кволасць кветкі ў вершы Максіма Багдановіча толькі вонкавая адзнака яе далікатнасці і сціпласці. Расліна, якая здолела прарасці ў неспрыяльных умовах, на чужой нязвыклай глебе, пластычна выразна не толькі дэманструе моц сваіх жыццёвых парыванняў, але і трансліруе «сілу душы», жыццёстойкасць, напружанае волевыяўленне цэлага народа.

Філасофска-эпічнае абагульненне зрокавых вобразаў у творах класікаў беларускай літаратуры даследчыца абумоўлівае «карэннымі асновамі народнай культуры – культуры перш за ўсё сялянскай, для якой характэрна

вытанчаная дыялектыка космасу і чалавека» [1, с. 22]. Т. Шамякіна слухна заўважае, што «паняцце нацыянальнай ідэі немагчыма разумець без разумення прасторавай культуры народа. А прасторавая сетка каардынат нацыі, у сваю чаргу, праходзіць, як праз прызму, праз сэрца і розум мастака. Мастак і пазнае нацыянальны космас і стварае яго. Без нашых класікаў мы б не ўяўлялі так поўна нацыянальны космас» [1, с. 18].

Ярка ахарактарызаваўшы мастацка-вобразныя складнікі «эталоннага беларускага пейзажу» ў паэме Я. Коласа «Новая зямля», Таццяна Іванаўна дае падрабязны і змястоўны аналіз абумоўленых гісторыяй і культурай народа тыпаў ландшафтаў у трылогіі «На ростанях», спалучыўшы іх з фактарамі прыродна-геаграфічнымі. Акрамя высокамастацкай, даследчыца вылучае выключную пазнавальную функцыю коласаўскіх апісанняў, з улікам чаго іх можна аднесці да мастацкага ландшафтазнаўства. Гэтыя і шматлікія іншыя прыклады падцвярджаюць, што даследаванне паэтыкі ландшафтаў з’яўляецца важным і перспектыўным напрамкам вывучэння структуры, семантыкі, паэтыкі і стылістыкі мастацкіх тэкстаў.

Увогуле, працы Т.І. Шамякінай уяўляюць яскравы ўзор адзначанай самой даследчыцай «беларускай глыбіні», прадвызначанай дапытлівасцю і патрабавальнасцю розуму, памножанымі на выключную працаздольнасць і талент. Навуковыя росшукі знанага вучонага-філолага дазваляюць нам шматгранна спасцігнуць анталагічную змястоўнасць айчыннай прасторы і ўзаемазвязанае з ёй святло духоўнасці нацыянальнага чалавека, яго прасторавую культуру, па-новаму расчытаць класіку, знайсці для сябе апорныя пункты-арыенціры ў творчым пошукавым руху думкі, скіраваным да спазнання жыватворнай сілы нацыянальных ландшафтаў, бясконцым, як сама прырода.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Шамякіна Т. І.* Фальклор і беларуская літаратура ў люстэрку міфалогіі. Мінск: БДУ, 2016.
2. *Гиппократ.* Сочинения в 3-х томах. М. : Инвестиционно-издательский холдинг, 2015. Т. 1.
3. *Геродот.* История в девяти книгах / Пер. и примеч. Г. А. Стратановского. Л. : Наука, 1972.
4. *Берг Л. С.* Номогенез или эволюция на основе закономерностей. Пб. : Гос. изд-во, 1922.
5. *Гумилёв Л. Н.* Этногенез и биосфера Земли. М. : АСТ: Астрель, 2010.
- 7. *Лосев А. Ф., Тахо-Годи М. А.* Эстетика природы : природа и ее стилевые функции у Ромена Роллана. М. : Наука, 2006.
- 8. *Гачев Г.* Космо-Психо-Логос: национальные образы мира. М. : Академ. Проект, 2007.
9. *Гніламёдаў У. В.* Літаратура. Гісторыя. Свядомасць : гісторыка-літаратурны нарыс. Мінск : Беларуская навука, 2017.

ЗДАБЫТКІ БЕЛАРУСКАГА ПРЫГОЖАГА ПІСЬМЕНСТВА XIX СТ. У АЦЭНКАХ Т. І. ШАМЯКІНАЙ

І. М. Запрудскі

*Кандыдат філалагічных навук дацэнт,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр-т Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь, zaprudzki@gmail.com*

У артыкуле рэтраспектыўна аналізуецца творчасць Т. І. Шамякінай пераважна ў аспекце міфалагічна-фальклорнай асновы літаратуры і ў творах даследчыцы, прысвечаных беларускай літаратуры XIX ст. Разважанні аўтара перамяжаюцца яго ўласнымі мемаратамі.

Ключавыя словы: Т. І. Шамякіна; беларуская літаратура; беларускі селянін; XIX стагоддзе; стыль.

Заяўленая мною тэма была сфармулявана інтуітыўна. Я сыходзіў з таго, што кожны сур'ёзны літаратуразнаўца так ці інакш мае свой адказ на тэарэтычныя пытанні «Што такое літаратура і як яе вывучаць?» Наша прыгожае пісьменства развівалася ў вельмі спецыфічных умовах, у тым ліку ў XIX стагоддзі, таму, незалежна ад прадмета даследавання, для спазнання нацыянальнай экзістэнцыі вучоны не можа абмінуць, не асэнсаваць (найперш для сябе) перыяд станаўлення новай беларускай літаратуры.

«XIX стагоддзе мела за цэнтральнага свайго літаратурнага героя беларускага селяніна, а творцам беларускага мастацкага слова быў у ім шляхціц, выхаваны пераважна на ўлонні польскай культуры, ды шляхетнасцю сэрца свайго ўважлівы і да простага чалавека, тутэйшага селяніна. <...> І, такім чынам, беларускае Адраджэнне XIX стагоддзя ўжо дастаткова высветліла і другую сваю характаралагічную рысу – пакутніцкую пад знакам трагічнага наканавання» [1, с. 211], – пісаў Алег Лойка ў артыкуле «У параметрах канцэптуальнага пераасэнсавання», які ўвайшоў у кнігу даследчыка «Галгофа: (Кніга лёсаў)» (2001).

Таццяна Іванаўна Шамякіна ўваходзіла ў навуку ў перыяд, калі заснаваная на ідэі класавасці эстэтыкі марксісцка-ленінская метадалогія працягвала пазбаўляцца ад аляпаватасцей вульгарнага сацыялагізму. Паступова (і не без праблем) у савецкім літаратуразнаўстве наперад выйшла катэгорыя стылю. Менавіта індывідуальны стыль Міхася Стральцова, Івана Пташнікава, Івана Чыгрынава і іншых прэзаікаў быў у цэнтры ўвагі «літаратурна-крытычных нататак» (падкр. намі, па-руску «литературно-критические заметки». – І. З.), што склалі кнігу «На лініі перасячэння» (1981) Таццяны Шамякінай. Выдавецтва «Мастацкая літаратура» выдала кнігу тыражом 4 000 экзэмпляраў, а ў анатацыі адзначалася, што аўтар – «малады крытык» (ёй толькі споўнілася 33 гады. – І. З.), а «кніга цікавая і для спецыялістаў, і для аматараў літаратуры» [2, с. 144].

Т. Шамякіна падкрэслівала: «Беларуская літаратура была заўсёды цесна звязана з вясковым жыццём, можа, менавіта таму пра “вясковую плынь” наша крытыка не гаварыла і не вылучала яе асобна. Яна бачылася заканамерным працягам нашай нацыянальнай эстэтычнай традыцыі. Заўсёды неслі моцны сацыяльны зарад нашы творы на вясковую тэму, строга рэалістычныя, з густой бытавой асновай, з імкненнем да эпічнасці, аднак пры гэтым не пазбаўленыя лірычнага пафасу і драматычнай вастрыні канфліктаў» [2, с. 35]. Спецыяльна звяртаю ўвагу на тое, што ў працытаваным тэксе галоўнае – гэта «наша нацыянальная эстэтычная традыцыя», і толькі потым ідзе пералік аднародных членаў – «сацыяльны зарад», рэалістычнасць, бытавізм, эпічнасць, лірычны пафас, драматызм канфліктаў. Маладая жанчына-крытык не прапанавала ліслівых кампліментарных тэкстаў. Аднак, не робячы безапеляцыйных вывадаў, яна не закрывала вочы на яўныя недахопы (залішнія расквечванне стылю, празмерна падрабязную дэталізацыю і інш.): «Стыль І. Пташнікава цяжкаважны, складаны, але складанасць такога тыпу ідзе, відаць, ад таго, што вёску – галоўны аб’ект мастацкага даследавання, – пісьменнік і ўспрымае складана: любіць і крытыкуе, захапляецца і нешта адмаўляе. <...> Пташнікаў імкнецца паказаць нацыянальны беларускі характар (падкр. намі. – І. З.) у розных яго праяўленнях, пад уплывам самых разнастайных, часам жорсткіх, абставін» [2, с. 35–36]. Так мог напісаць толькі прадстаўнік пакалення, не траўміраванага паўсюдным вышукваннем прывідаў буржуазнага нацыяналізму. Менавіта гэта і трывалыя тылы давалі магчымасць спакойна, без страху, гаварыць пра беларускую спецыфіку, абумоўленую нацыянальна-культурнай свядомасцю.

Першая кніга юбіляра, якая засведчыла крытычнасць позірку даследчыка на мастацкія артэфакты, крэатыўнасць і несервілізм яго пазіцыі, стала асноўным аргументам для выбару мною спецсемінара. У студэнцкія гады ў цэнтры маіх навуковых зацікаўленняў была тэма «Чалавек і прырода ў прозе Віктара Казько». Аднак на пятым выпускным курсе, не без ініцыятывы і ўдзелу Таццяны Іванаўны, аб’ект штудый прыныпова змяніўся. Ім стала асоба і чыннасць Адама Кіркора і асаблівасці літаратурнага працэсу ў XIX ст. Так сталася, што нашы шляхі разышліся.

У 2001 г. пабачыла свет вядомая, адрасаваная навуковым работнікам, студэнтам і аспірантам, манаграфія Т. Шамякінай «Беларуская класічная літаратура і міфалогія», пераважна прысвечаная аналізу міфапаэтыкі твораў айчынных аўтараў. Выдавецкія рэаліі ў постсавецкім грамадстве змяніліся і тыраж склаў 100 экзэмпляраў. Манаграфія змяшчала асобныя параграфы: «Міфалагічныя элементы ў творчасці беларуска-польскіх рамантыкаў» і «Элементы міфалагізму ў беларускай літаратуры XIX ст.» Зразумела, яны былі прысвечаны аналізу твораў літаратуры першай паловы і другой паловы XIX ст. адпаведна. Падводзячы вынікі аналізу першай з названых структурных частак, даследчыца абгрунтавана

канстатавала: «Вось так беларуска-польскія пісьменнікі-рамантыкі шырока выкарыстоўвалі народную беларускую міфалогію, значна ўзбагаціўшы скарбонку тэм, матываў і вобразаў» [3, с. 52].

У другой структурнай частцы гаворка ішла пра травесцыйныя паэмы «Энеіда навыварат» і «Тарас на Парнасе», творы В. Дуніна-Марцінкевіча і Ф. Багушэвіча. Падагульняючы, Т. Шамякіна зрабіла шэраг слухных і дастаткова абгрунтаваных вывадаў пра прасякнутасць тагачаснай літаратуры міфалагічна-фальклорнай стыхіяй, з якой літаратура чэрпала поўнай жменнай, пра злучэнне сакральнасці і філасафізму з арнаменталізмам, пра ўзбагачэнне прыгожага пісьменства фальклорнымі матывамі і вобразамі, што стала *«галоўным дасягненнем прыгожага пісьменства XIX стагоддзя»* [3, с. 54].

Аднак ёсць адзін істотны момант, які прымушае крытычна паставіцца да піетэту адносна выкарыстання вуснай народнай творчасці ў той перыяд. Даследчыца адзначае: «Пры гэтым міфалагічная семантыка трапіла ў прыгожае пісьменства іменна праз фальклорныя жанры, але без глыбокага асэнсавання аўтарамі. Увогуле ў XIX ст. даволі распаўсюджаным было вузкапрагматычнае стаўленне да фальклору: пісьменнікам здавалася, што праз яго яны “апускаюцца” да селяніна, якому будучь больш зразумелымі» [3, с. 54]. Па сутнасці, тая ж думка была паўторана ў адрасаваным школьнікам навукова-папулярным выданні «Міфалогія і беларуская літаратура: нарысы і эсэ» [4, с. 319].

У сувязі з гэтым запярэчу: тады проста не магло быць інакш. На пэўным этапе развіцця пісьменства мастацкія творы выконвалі функцыі, набліжаныя да фальклорных і этнаграфічных запісаў, пэўны час у літаратуры дзейнічаў прыём «жывой этнаграфіі» (творчасць В. Дуніна-Марцінкевіча). Канешне, літаратурны працэс павінен даследавацца як адзін з аспектаў гісторыка-культурнага працэсу, аднак нельга пакідаць па-за ўвагай праблемы канкрэтна-гістарычнага кантэксту, які ў значнай ступені абумовіў асноўныя заканамернасці літаратурнага развіцця нашай нацыянальнай літаратуры. Гэта абавязкова трэба ўлічваць, калі ідзе гаворка, звязаная з праблемай мастацкасці літаратурных твораў, абумоўленай вузкім прагматызмам. Шкалу аднак і эстэтычных крытэрыяў, якія прад'яўляюцца да твораў класічнай літаратуры нашаніўскага перыяду, метадалагічна няслушна выкарыстоўваць пры асвятленні і аналізе артэфактаў перыяду перадкласічнага.

Трэба прызнаць, што ў многім стыль пісьменнікаў XIX ст. у сваіх некаторых істотных асаблівасцях быў наперад навязаны тагачасным аўтарам фальклорнымі ўзорамі. Аднак крытыкаваць іх з вышыні сённяшняга дня за неглыбокае асэнсаванне і вузкапрагматычнае стаўленне да фальклорных крыніц падаецца метадалагічна небеззаганным.

Звярну ўвагу яшчэ на адну, амаль не закрананую ў нашай літаратуразнаўчай літаратуры праблему, звязаную з надзяленнем асобных

аўтараў і герояў іх твораў кампліментарнымі характарыстыкамі. Так, пішучы пра селяніна, Т. Шамякіна сцвярджае: «Яго патрэбы вялікія, але яны задавальняюцца знешне малымі сродкамі. Акрамя таго, жыццё на зямлі вядзе да самапазнання, да ўсведамлення свайго жыццёвага прызначэння. Таму селянін, на самай справе, заўсёды філосаф, што і дэманструе менавіта беларуская літаратура, даўшы выдатныя прыклады высокаінтэлектуальных прадстаўнікоў народа, пачынаючы ад Тараса, які на Парнасе, коласаўскіх дзеда Талаша, Міхала і Антося і інш.» [5, с. 9]. Абсалютна зразумела, чым выклікаецца такая апалагетыка нашага сялянства, аднак пры гэтым тэкст паэмы «Тарас на Парнасе» не дае падстаў называць яго героя высокаінтэлектуальнай асобай. Пры пэўным абстрагаванні такая пафасная ацэнка можа быць дастасавана хіба што да аўтара паэмы, але ніяк не яе галоўнага героя. Бо гэтаму пярэчаць агульная культурная ментальнасць эпохі, калі ўзнік твор, нашы веды пра тагачасную мастацка-літаратурную свядомасць, якая адлюстравалася ў спецыфічнай карціне свету. Не буду падмацоўваць слухнасць сваіх вывадаў, бо яны маюць палемічны характар.

Такім чынам, светапоглядныя і даследчыя прынцыпы Таццяны Шамякінай сфарміраваліся ў перыяд абнаўлення літаратуры і беларускага літаратуразнаўства. Разгортванне літаратурнага працэсу мінулага пераважна асвятляецца ёю праз аналіз мастацкіх твораў без уліку гісторыка-культурнага кантэксту эпохі, што прыводзіць да кампліментарных ацэнак. У даследаваннях Т. Шамякінай даказана, што фальклорны стыль у творчасці беларускіх пісьменнікаў XIX ст. можна лічыць самым аўтарытэтным.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Лойка А. Галгофа: (Кніга лёсаў) / А. Лойка. Слонім: Слонім. друк., 2001. 288 с.
2. Шамякіна Т. На лініі перасячэння: Літ.-крытыч. нататкі / Т. Шамякіна. Мн.: Маст. літ., 1981. 143 с.
3. Шамякіна Т. І. Беларуская класічная літаратура і міфалогія / Т. І. Шамякіна. Мінск: БДУ, 2001. 184 с.
4. Шамякіна Т. І. Міфалогія і беларуская літаратура: нарысы і эсэ: для ст. шк. узросту / Т. Шамякіна; пасляслоўе І. Чароты. Мінск: Мастацкая літаратура, 2008. 391 с.
5. Шамякіна Т. І. Філасофскія і анталогічныя асновы беларускай літаратуры / Т. І. Шамякіна // Мова – Літаратура – Культура: матэрыялы VIII Міжнароднай навук. канф., Мінск, 15–16 вер. 2016 г. у 2 ч. Ч.1 / Беларус. дзярж. ун-т. Мінск: РІВШ, 2016. С. 6–12.

НАВАТАРСТВА Ў ДОСЛЕДАХ ТАЦЦЯНЫ ШАМЯКІНАЙ ПА ТВОРЧАСЦІ ЯКУБА КОЛАСА

А. І. Шамякіна

*Кандыдат філалагічных навук,
Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Цэнтра даследаванняў беларускай
культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі,
вул. Сурганава, 1, 220072, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

У артыкуле разглядаюцца некаторыя аспекты даследаванняў Т. Шамякінай творчасці Якуба Коласа, якія маюць бясспрэчны наватарскі характар. Звяртаецца ўвага на біяграфічныя прычыны звяртання Т. І. Шамякінай да асобы і творчасці Якуба Коласа – на тое, пра што раней ніколі не гаварылася. Прыводзяцца ўрыўкі разваг даследчыцы з яе доктарскай дысертацыі, з асобных артыкулаў, даецца іх ацэнка.

Ключавыя словы: Т. І. Шамякіна; Якуб Колас; творчасць; прырода; сакральнае; эталонны пейзаж.

Творчасць Якуба Коласа суправаджае Т. І. Шамякіну, можна сказаць, усе жыццё. Яшчэ калі ёй было шэсць гадоў, бацька па вечарах чытаў ёй «Новую зямлю» Якуба Коласа і тлумачыў розныя мясціны паэмы. Яму вельмі хацелася, каб дачка адчула музыку твора, таму ён імкнуўся чытаць выразна, з пафасам. Самой Таццяне Іванаўне пашчасціла ў сваім жыцці класіка бачыць. у 1950-х гадах у пісьменнікаў яшчэ не было прыватных лецішчаў. Адпачывалі яны ў сваім Доме творчасці ў вёсцы Каралішчавічы па Магілёўскай шашы. Ад галоўнага дома да сталоўкі сярод лесу вяла сцежка прыблізна з кіламетр. Спецыяльна для Канстанціна Міхайлавіча, які стамляўся хадзіць, на сярэдзіне шляху паставілі лаўку. Ён на ёй адпачываў, а дзеці калупаліся вакол яго ў пяску, збіралі чарніку ці гулялі ў каменьчыкі.

У далейшым мела значэнне і тое, што сям'я Шамякіных доўгі час сябрала з сям'ёй Данілы Канстанцінавіча, сына Коласа.

Усе гэтыя абставіны не маглі не зрабіць творчасць Коласа любімай у Таццяны Іванаўны. Не дзіва, што сваю дыпломную працу на філалагічным факультэце БДУ яна пісала па паэме «Новая зямля». Сёння відавочна, што гэта было на той час па сутнасці першае даследаванне па нараталогіі: дыпломніца разбірала розныя віды апаведу ў геніяльнай паэме. Кіраўнік студэнткі, доктар філалагічных навук, прафесар І. Навуменка, у будучым акадэмік, вельмі прасіў Таццяну надрукаваць сваю работу. Але яна, на жаль, закруцілася, у аспірантурны перамяніла навуковы інтарэс, і работа прапала. Праўда, і ў сваёй кандыдацкай дысертацыі па стылях сучаснай беларускай прозы яна неаднаразова

згадвала традыцыі Якуба Коласа, яго велізарны ўплыў на творчасць розных пакаленняў пісьменнікаў.

У сваёй педагогічнай дзейнасці – у выкладчыка, дацэнта, затым прафесара Шамякінай – Якуб Колас таксама на першым месцы.

Асабліва ўважліва паставілася да свайго любімага аўтара Шамякіна ў доктарскай дысертацыі “Класічныя традыцыі беларускай літаратуры і міфалогія”. Тэма новая, незвычайная, але ў многім характэрная для таго часу (абаронена дысертацыя ў 2001 г.). Творчасць Якуба Коласа, разгледжаная ў розных аспектах, займае тут адно з цэнтральных месцаў. Прычым прадстаўлена на шырокім тэарэтычным фоне. Так, Т. Шамякіна піша: «Першыя творы беларускіх класікаў, як правіла, пейзажна-апісальныя. Затым прырода ўступае ў стасункі са светам чалавека. у гэтым выпадку яна з’яўляецца або нейтральным фонам для паказаных падзей, або актыўна ўдзельнічае ў іх, або ператвараецца ва ўяўнага суб’екта лірычнага “я”. Якасна новы этап у творчасці беларускіх паэтаў – калі Радзіма робіцца галоўным прадметам паказу і выступае разам з прыродай, у непарыўным адзінстве. Адначасова страчваецца аб’ектыўнасць пейзажыстаў і ўзмацняецца роля лірычнага “я”. Паступова пейзаж становіцца ўсё больш выразным. Прырода, астаючыся матэрыяльнай і канкрэтнай, набывае асаблівую якасць духоўнасці. На ўсіх этапах прыродаапісальны міф выступае як асноватворнае вобразаў, але на ўзлёце творчасці пісьменнікі быццам сапраўды бачаць унутраным зрокам Сусветную Душу і Душу Радзімы. Кожная новая мастацкая ідэя крышталізуецца і набывае дадатковыя сакральныя сэнсы.

У класікаў нейкія ідэальныя адносіны да свету, якія ідуць як бы паверху рэальнасці, але не парываюць з ёй. Вечнае – гэта не мінулае, якое дажыло да сёння і часткова не страціла свайго значэння, – гэта сапраўды нязменныя ідэалы чалавечай душы і супярэчнасці чалавечага існавання. Сімволіка класічных твораў надзвычай глыбока звязана з народам, з сям’ямі, са старажытным арыштам» [1, с. 63].

У дысертацыі і зробленай па ёй манаграфіі Т.І. Шамякіна па сутнасці першая звярнулася да паняцця “сакральнага”, у тым ліку ў дачыненні да твораў Коласа. Яна тлумачыць паходжанне паняцця: “Разам з усёй культурай, якая па паходжанню ад культу, літаратура развівалася на аснове рэлігіі і адначасова паступовага вызвалення ад яе. Секулярызацыя далёка не ва ўсім прынесла карысць мастацтву, – пра небяспеку яе папярэджваў яшчэ Гегель, і ў наш час многія мыслеры згодны з ім. Але што тычыцца беларускага прыгожага пісьменства, яно ніколі не было атэістычным у поўным сэнсе гэтага слова. Лепшыя беларускія пісьменнікі, незалежна ад таго, верылі яны ці не верылі, былі па вялікаму рахунку хрысціяне, бо з крывёю продкаў, з малаком сваіх маці перанялі

своеасаблівы маральны код: любоў да людзей, дабрыню, чуласць, цяроўнасць, высокае сумленне, летуценнасць, некаторы ўтапізм і аскетызм. Яны былі выразнікамі народнага духу, а беларускі народ адзін з нямногіх у гісторыі, чый нацыянальны характар найлепш адпавядае вучэнню Хрыста. Вось чаму глыбока рэлігійная падаснова жывіла сабою гуманістычны і маральна-этычны пафас беларускай літаратуры. Сёння, калі мы перажываем своеасаблівы нацыянальны і рэлігійны рэнесанс, натуральна імкненне ўзняць праблему «рэлігія і літаратура», зірнуць на творчасць нашых класікаў яшчэ і з гэтага пункту гледжання. Праўда, паняцце «сакральнае» – шырэе паняцця «рэлігійнае».

Навакольны свет уключае некалькі розных структурных узроўняў: прыроду (жывую і нежывую), соцыум і чалавека, сакральнае (звышчалавечы пачатак Космасу, божаскае, наасфернае). Усе названыя ўзроўні ўзаемадзейнічаюць паміж сабою і фармуюць адзіны Космас. Такім чынам, сакральнае – не толькі рэлігійнае вучэнне ў сваіх развітых формах, а і ўсё дзіўнае, невытлумачанае, загадкавае, што заўсёды так цікавіла і хвалявала народ, і Якуба Коласа – таксама [1, с. 132–133].

Усе беларускія класікі так ці інакш закраналі сферу сакральнага, якое можна разглядаць з розных пазіцый. Янка Купала і М. Багдановіч, скажам, часта згадвалі і апісвалі міфалагічных істот, персанажаў так званай народнай дэманалогіі. У Якуба Коласа такіх істот у якасці дзеючых асоб мы практычна не знойдзем – зрэдку ўпамінанні. У яго іншае. Нават у такім рэалістычным творы, як трылогія «На ростанях», прыстунічае містыцызм. Маецца на ўвазе эпізод, што згадвае адчуванні Лабановіча каля карчмы: «Месца было глухое і пустое, і кожны раз выклікала ў настаўніка адно і тое пачуванне і пакідала адно і тое ўражанне. З чаго яно складалася і якая была яго сутнасць, выявіць і вызначыць было вельмі трудна, але вынікала гэтае ўражанне, відаць, таму, што ў самой мясціне было нешта варожае, непрыветнае і смутнае па сваім характары. Цікава і тое, што ніхто з сялян не будаваўся тут, нягледзячы на ўсе выгоды гэтага месца. Старая карчма і яе гаспадар як бы адной нагой ступалі ўжо на край магілы. А гэта, разам усё ўзятае, хіліла душу настаўніка да заключэння, што на свеце ёсць нейкія розныя пачаткі жыцця. Адны з гэтых пачаткаў вызначаюцца ў бясконцых формах жывых арганізмаў. А другія – адбіліся ў так званай нежывой прыродзе. Але пакуль такія пачаткі не асочаны і не даследаваны як мае быць, яны і не паддаюцца нашаму разуменню, яны жывуць ў нашых пачуваннях. Пачуванне ж ёсць папярэднік розуму ў доследах і вызначэннях сутнасці рэчаў» (Колас Я. Збор твораў у 14 т. Т. 9. Далей твор унутры цытаты Т. І. Шамякінай цытуецца па гэтаму выданню. Старонкі ўказваюцца непасрэдна ў тэксце. – А. III. С. 56).

Адукаваны матэрыяліст Лабановіч, які не верыў у нячыстую сілу і пасміхаўся над людскімі страхамі, тым не менш адчувае жудасць у заклітым месцы, а сам Колас сур'ёзна і для свайго часу нават навукова абгрунтавана піша пра «розныя пачаткі жыцця». Уяўленне пра гэтыя «пачаткі», нейкія невядомыя сутнасці жыло ў святдомасці людзей заўсёды. Яно адбілася ў міфалогіях і рэлігіях практычна ўсіх народаў свету. Паўставала гэта праблема і ў філасофіі. Арыстоцель лічыў, што, акрамя людзей, жывёл, птушак і іншых вядомых формаў жыцця, у свеце ёсць іншыя істоты, якія не ўспрымаюцца нашымі органамі пачуццяў. Ужо ў XX ст. К.Э. Цыялкоўскі пісаў пра сутнасці, якія валодаюць больш тонкім эфірным целам, чым людзі. Адчуць іх чалавеку можна хіба толькі інтуіцыяй. Але для шаманаў, волхваў, чараўнікоў, жрацоў вера ў такія сутнасці была заўсёды важнейшым фактарам дзейнасці. Народ жа у іх верыць ажно да нашага часу. І хаця шмат спекуляцый на гэтай веры, сёння яна не выклікае смех і абвінавачванні ў забабоннасці. Некаторыя вучоныя ў канцы XX стагоддзя (акадэмікі В. Казначэяў, А. Вейнік, В. Гінзбург) гаварылі пра існаванне на Зямлі істот, сутнасць якіх – не бялковая, а іншая аснова. Ужо амаль сцвердзілася ў навуковых колах думка пра полевыя формы жыцця. Яны могуць быць розныя. Так, у народнай святдомасці зафіксавалася, што нешта нябачна-загадкавае часта звязана з пэўным месцам: духі азёраў, рэчак, балотаў, а тое і людскога жылля (дамавік) (панавуковаму – духі локусаў). На такое месца якраз натрапіў Лабановіч. Сёння мы б казалі, што такія месцы – адметныя з пункту гледжання геафізікі, геалогіі, асаблівасцямі флоры з нейкімі спецыфічнымі выпраменьваннямі ад раслін. Цікавы эпізод і з іншага пункту гледжання: як паказчык імкнення аўтара авалодаць найбольш тонкімі прыёмамі *псіхалагічнага аналізу* – аказваецца, містычнае тут іграе ролю моцнага каталізатару.

Невядомае (так назавем адзін з узроўняў сакральнага) трывожыла Коласа ўсё жыццё. Дзіцячыя яго страхі апісаны ў паэме «Новая зямля». Даволі часта адчуванне Нязведанага або сутыкненне з ім сустракаецца і ў вершах: «Вось водзіць у полі // Нячыстая сіла...» («Люд стогне») (Колас, т. 1, с. 390). Або: «Неба ў хмарах. Даль імгліста, // а дарогі скрыжаваны. // Што ж там свеціць праз туманы? // Стой, не йдзі: то – бляск нячысты!» («Бездараж») (Тамсама, с. 170). Або: «Слаўся дым па тых прасторах, // Дзе ляталі нежывая...» («Неўспагаднасць») (Тамсама, с. 388).

Вера ў душы памерлых – адна з самых і глыбокіх у гісторыі чалавецтва. У вершаваным апавяданні «Рыну» Колас распавядае пра закліты дом: «Прыходзіць ціхутка туды Невядомы, // Прыходзіць нявідны, стаіць нерухома...» (Тамсама, с. 348).

У доме быў захаваны скарб, і Невядомы ахоўваў яго: гэта ледзь не самы распаўсюджаны містычны сюжэт у сусветнай літаратуры.

У вершах «Матчына прачытанне» і «Няшчасная маці» Якуб Колас, асноўваючыся на народных паданнях, піша пра прывід маці, што згубіла дзіця (матыў нагадвае Плачку Яна Баршчэўскага), і пра здань маці, якую жорсткія дзеці пахавалі жывою: «З таго часу, чалавеча, // Толькі ночка гляне, // На той грэблі голас нечы // Прычытоўваць стане, – // На тым месцы, дзе маленькі // Быў Пятрусь забіты: // “Мой сыночак залаценькі // Ачніся, зірні ты!”» («Матчына прачытанне») (Колас, т. 1, с. 224). Або: «У кожную ночку, як свет заціхае // і чуць загарыцца зара, // Халодныя нутры зямля раскрывае, // з тых нутраў выходзіць мара...» («Няшчасная маці») (Колас, т. 1, с. 298) [1, с. 134–135].

Апісаныя Коласам з’явы, на якія звяртае ўвагу Т. І. Шамякіна, сёння знаходзяць тлумачэнне ў навуцы, якая гаворыць пра інфармацыйна-энергетычнае поле вакол кожнага матэрыяльнага аб’екта, у тым ліку чалавека (яго аўра заснята камерай Кірліян, адным з самых выдатных вынаходніцтваў ХХ стагоддзя, пра якое, на жаль, шырокая публіка мала ведае). У інтэгральных палях чалавека адлюстравана арганізацыя яго матэрыяльна-рэчыўнага цела і яго нярвова-псіхічная дзейнасць. Хіба не пра тое ж, – толькі іншымі словамі, – роздумы Лабановіча каля карчмы?

Колас дасканала ведаў народную культуру. На дзіва ўдала ён спалучаў такое бачанне Беларусі, у якім фантастычнае і рэальнае зліваецца ў адно. Паэтыка Коласа глыбока звязана з народным светаадчуваннем, з сялянскай верай у звышнатуральнае, з хрысціянскай сімволікай.

Галоўны аб’ект цікаўнасці пісьменніка – прырода. Менавіта Таццяна Іванаўна пісала яшчэ некалькі дзесяцігоддзяў таму, што Я. Колас стварыў «элітны беларускі пейзаж». Яна глыбока даследавала філасофскую сутнасць прыродных локусаў у творах Я. Коласа. «Знітаванасць душы чалавека і прыроды – звыклія словы, але што яны канкрэтна азначаюць у філасофскім плане? Найперш тое, што чалавек – малы Космас, які адлюстроўвае бездань Сусвету, ён – галаграма Космасу, ён мільёнамі сувязей – і фізічна, і псіхалагічна – залежыць ад глабальных працэсаў. У творах Коласа – класіка беларускай літаратуры – прырода і чалавек выступаюць метафарамамі адно аднаго. Прырода ў Коласа мае чулую і багатую душу, яна адухоўленая, вечна жывая, боская» [2, с. 142].

Можна гаварыць пра бясспрэчнае рэлігійнае ўспрыняцце Коласам Прыгажосці і Творчасці як вышэйшых праяўленняў Божакай Ідэі. Так, геніяльны твор мастака «Новая зямля» прасякнуты хрысціянскім духам, што і надало асабліваю цэласнасць паэме.

Т. Шамякіна надзвычай падрабязна разбірае сакральнае ў паэмах Якуба Коласа, асабліва па-наватарску – паэму «Сымон Музыка».

У прыведзеных урыўках уражвае шырокае выкарыстанне Т. І. Шамякінай не толькі літаратуразнаўчай, культуралагічнай тэрміналогіі, але і тэрміналогіі з прыродазнаўчых навук, дасягненні якіх даследчыца добра ведае.

Неабходна звярнуць увагу і на работу Таццяны Іванаўны «Якуб Колас і фальклор», напісаную для энцыклапедыі «Беларускі фальклор». Гэта па сутнасці адзінае інтэгральнае даследаванне, якое разбірае творчасць Якуба Коласа не банальна. Прывядзем толькі асобныя абзацы з даволі вялікай працы.

«Міфалагічна-фальклорная свядомасць, як даказалі доследы вучоных XIX і XX стст., – інтэлектуальная і выключна пладатворная. Творчасць Коласа ў значнай ступені заснавана не толькі на нацыянальных фальклорных традыцыях, але і на архетыпах – структурных схемах, што існуюць у сферы калектыўнага несвядомага і, магчыма, перадаюцца генетычна як канцэнтраванае выяўленне псіхічнай энергіі народа, актуалізаванай творцам. у пачатку XX ст. – у перыяд рэміфалагізацыі літаратуры – міфалогія і фальклор робяцца ў творчасці класікаў беларускай літаратуры арсеналам універсальных філасофскіх і псіхалагічных мадэляў.

Сярод архетыпаў у К. найпершае значэнне мае персаналізацыя – розныя ступені індывідуалізацыі героя, усведамленне ім свайго “Я”. Гэта праявілася ўжо ў першых псіхалагічных апавяданнях (“Малады дубок”), але галоўным чынам у трылогіі “На ростанях”, дзе разгортванне сюжэта дазваляе ва ўсіх нюансах прасачыць працэс узнікнення рэфлексіі і эмансіпацыю свядомасці галоўнага героя – інтэлігента з народа Андрэя Лабановіча.

З народнай казкі прыйшоў у творчасць К. архетыповы сюжэт, дзе герой супрастаіць не толькі хтанічным пачварам, якіх павінен перамагчы, але і членам свайго вузкага соцыума, у прыватнасці сям’і. Праформа-мадэль выразна прасочваецца ў паэме “Сымон-музыка”, якая ў найбольшай ступені пабудавана на архетыпах. Талент і творчыя парыванні героя паэмы Сымона выклікаюць неразуменне і раздражненне з боку яго сям’і і аднавяскоўцаў. У казках першапачаткова нізкае палажэнне героя часта пераадольваецца праз выпрабаванні, якія прыводзяць да шлюбу. Падобнае фальклорнае ядро заўважаецца і ў паэме. Тут прысутнічае і казачны матыў вяртання гераіні з іншасвету, своеасабліва і творча пераасэнсаваны: Сымону ўдаецца вызваліць з царства Кашчэя (пагружанасці ў нетры падсвядомасці) душу Ганны, што часова страціла розум. У такой канцоўцы канчатковай рэдакцыі паэмы

(у першай Ганна памірае) праявіўся па-народнаму жыццясцвярджальны светапогляд К., яго аптымізм, вера ў сілу таленту, моц кахання...

Глыбінным архетыпам у шматлікіх творах К. выступае ініцыяцыя персанажаў – матыў выпрабаванняў, у якіх загартоўваецца характар героя. Асабліва відавочны ён у трылогіі “На ростанях”, дзе страта працы, суд, пагроза турмы не прыводзіць Лабановіча да адчаю, а, наадварот, садзейнічае станаўленню яго волі і таленту. У аповесці “Адшчапенец” ініцыяцыя звязана з падобным да казачнага матывам падарожжа, у ходзе якога здабываецца ісціна.

У паэме “Сымон-музыка” у міфалагічна-рамантычным плане вырашаецца праблема “музыка – прырода – Бог”. Пры гэтым выкарыстоўваюцца розныя традыцыі: антычная, хрысціянская, фальклорная. Такое сумяшчэнне садзейнічае выразнаму выяўленню архетыповай структуры» [3, с. 701–703].

Такім чынам, аўтар энцыклапедычнага матэрыялу звяртае ўвагу не толькі на нацыянальны фальклор, але і на сусветныя архетыпы ў творчасці Я. Коласа, – на тое, што аб’ядноўвае культуру беларусаў з культурай усяго чалавецтва.

Мы закранулі толькі некалькі аспектаў літаратуразнаўчай творчасці Т. І. Шамякінай, прысвечанай Якубу Коласу. На самой справе, яе шматлікія работы па творчасці класіка маглі б скласці аб’ёмістую кнігу.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Шамякіна Т. І.* Беларуская класічная літаратура і міфалогія / Т. І. Шамякіна. Мінск, БДУ, 2001. 186 с.
2. *Шамякіна Т. І.* Фільклор і беларуская літаратура ў люстэрку міфалогіі. / Т. І. Шамякіна. Мінск, БДУ, 2016. 223 с.
3. *Шамякіна Т. І.* Колас Якуб // Беларускі фальклор. Энцыклапедыя: у 2 т. Т.1 / Рэдкал. : г.П. Пашкоў і інш. Мн. : БелЭн, 2005. 768 с. С. 700-703.

**Т. И. ШАМЯКИНА:
БЕЛОРУССКАЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬНИЦА О КИТАЙСКОМ
ТРАДИЦИОННОМ КАЛЕНДАРЕ**

А. С. Альшевская

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4,
220030, г. Минск, Республика Беларусь, 77schevskaya@mail.ru*

Данная статья-эссе нацелена на презентацию основных достоинств и уникальности содержания книги белорусской исследовательницы Т. И. Шамякиной «Китайский традиционный календарь и славянские мифологические параллели» (2010), состоящей из 12 очерков, каждый из которых посвящен всестороннему рассмотрению животных-символов китайского календаря и на их основе поискам элементов схожести между славянской и китайской цивилизациями. Автором затрагивается не только культура древности, но и современная.

Ключевые слова: Т. И. Шамякина; китайский традиционный календарь; животные-символы; славянская мифология; фольклор; литература; искусство.

Т. И. Шамякина – ученый, литератор, педагог с большим стажем. Белорусская исследовательница является экспертом во многих областях: Татьяна Ивановна – теоретик литературы, исследователь мифологии и мифопоэтики литературы, переводчик, литературный критик, автор учебников для высшей и средней школы.

Диапазон интересов профессора Т. И. Шамякиной сложно охватить в одной статье, поэтому сосредоточим внимание на её исследованиях устного народного творчества, культуры Востока и Запада. В качестве объекта рассмотрения нами выбрана книга «Китайский традиционный календарь и славянские мифологические параллели» (2010), состоящая из 12 очерков, посвященных тому или иному животному, которое символизирует определенный год по восточному календарю.

Исследовательница стремится не только подробно охарактеризовать каждое из животных, но и найти элементы схожести между славянской и китайской цивилизациями, а также уделяет внимание поискам причин широкого употребления тех или иных животных персонажей не только в китайском календаре, но и в фольклоре, литературе, искусстве разных народов. Так, в работе уделяется большое внимание Древнему Египту, античной Греции, Индии, Японии, Китаю, Германии, Англии, Франции, Беларуси, России, Украине и другим странам, и их культурам.

Т. И. Шамякина впервые из всех авторов, занимающихся восточным календарем, задается вопросом: почему мышь, а не красивая бабочка, почему свинья, а не могучий носорог, почему овца, а не гордый олень были выбраны из многочисленных зверей и птиц, проживающих на земле, в качестве 12 избранных животных в китайском календаре. Однозначный

ответ на этот вопрос найти достаточно сложно. В одном из очерков приводится миф, согласно которому первые 12 животных, пришедших по призыву Будды, и вошли в состав китайского календаря. Однако, как замечает Татьяна Ивановна, это просто красивый миф. Она высказывает свои гипотезы относительно такого выбора китайцев. Так, избрание тигра объясняется тем, что на Востоке это животное царское: его там называют царем зверей и безусловным хозяином леса. А вот собака в звездном зодиаке китайцев, как полагает автор, охраняет всех других календарных животных, поскольку в Китае и Японии она выступает как символ защиты.

Естественно, Москва не сразу строилась, и путь к созданию такого масштабного исследования был долгим и нелегким. Об этом свидетельствуют многочисленные публикации, предваряющие написание Шамякиной данной книги: «Заяц і кот як міфалагічныя сімвалы 1999 года», «Міфалагема Змяі як культуралагічная праблема» (1999), «Дракон – міфалагічная істота ўсходняга календара і славянскай культуры» (1999), «Конь – эмблема года: Шматаспектнасць, сімвалізм вобраза» (2002), «Казкі беларусаў і іншых народаў пра пеўня: парадаксальнае і нявытлумачанае», а также «Вобраз пеўня ў сусветнай культуры» (2005), «Вобраз сабакі ў міфалагічна-сімвалічным кантэксце» (2006) и многие другие. Они стали крепким фундаментом для создания этого научного труда.

Помимо наличия календаря восточных животных, исследовательница называет и целый перечень иных проявлений тотемизма в культуре. Это и пищевые пристрастия, а также табу (запрет) на ту или иную пищу. К примеру, заяц у некоторых народов (скажем, евреев) табуирован, поэтому его нельзя употреблять в пищу.

Упоминает исследовательница и одежду, украшения, для создания которых часто используют части тела животных. Так, рога быка стали означать мужественность, поэтому в Передней Азии, как отмечает Шамякина, не только боги, но и некоторые цари показаны с рогами. Рогатыми были шлемы у воинов некоторых народов, например, у германцев. А вот петуха во многих славянских странах можно видеть вышитым на ручниках.

Большое внимание в очерках уделяется и декоративно-прикладному искусству. Так, отмечается, к примеру, что в современной Украине широкой популярностью пользуется поливная посуда в виде толстеньких баранчиков.

Как отдельный жанр в живописи и скульптуре в исследовании выделяется анимализм. Так, в книге из произведений европейской живописи XX века с изображениями тигров как наиболее известная называется картина Сальвадора Дали «Сон, навеянный полетом осы над гранатом за секунду до пробуждения». А в качестве одного из лучших

воплощений зайца в живописи – гравюра немецкого художника эпохи Возрождения Альбрехта Дюрера «Заяц».

В качестве еще одного из проявлений тотемизма названы скульптуры животных. Как отмечает исследовательница, большое количество памятников посвящено именно собаке. Например, сенбернару на перевале Сен-Бернар – в благодарность за спасение людей, засыпанных снежными лавинами. А академик Иван Павлов добился от властей установления памятника собаке за ее жертвенность в науке.

Использование изображений животных характерно и в архитектуре, например, колонны можно увидеть в виде голов быков и других животных.

Это же касается и геральдики. Так, гербы многих родов, городов и стран включают в себя изображения животных. К примеру, в Англии красный дракон и сейчас является национальной эмблемой Уэльса, а змея над чашей – эмблема аптек.

Из исследования Татьяны Ивановны можно узнать, что из тотемизма также ведут происхождение тропы, а животные часто предстают в качестве аллегорий и символов. Скажем, у Сергея Есенина – жеребенок, воплощение патриархальной Руси, стремящийся догнать поезд, символ технического прогресса.

В книге большое внимание уделяется языческим религиозным представлениям, согласно которым боги воплощались в животных. Так, в древнеегипетской мифологии Баст – богиня веселья – чаще всего выступала в облике кошки, а бог мертвых Анубис изображался с собачьей (шакальей) головой. Исследовательница обращает внимание и на то, что многие животные на определенном этапе развития сопровождали богов. К примеру, в Индии одного из наиболее почитаемых богов – Шиву – всегда сопровождал бык Нанди, а петух у античных греков – воинственных небожителей – Ареса и Афины.

Большой пласт материала посвящен животным-символам китайского календаря как персонажам фольклорных и литературных произведений.

В каждом из 12 разделов подробно рассмотрено большое количество произведений разных жанров фольклора. Это и легенды (скажем, о Крысолове), и народные сказки (к примеру, сказка о курочке Рябе, о «Козе лупяной», о «Лисе и Зайце» и многие другие), это и пословицы, например, «Не все коту масленица, будет и Великий Пост».

Представлены многочисленные примеры использования 12 образов животных и в мировой художественной литературе: от образа мыши в рождественской сказке для детей «Щелкунчик и мышиный король» немецкого писателя Эрнста Теодора Амадея Гофмана и до Чеширского кота у английского писателя Льюиса Кэрролла, от «Каштанки» Антона Чехова до «Собака Баскервилей» Артура Конан-Дойля, от положительного образа тигра в древнеиндийском сборнике «Панчатантры» до отрицательного в сказке «Маугли» английского

писателя Редьярда Киплинга, от «Деда Мазая и зайцев» Николая Некрасова до «Кроликов и удавов» ироничного российского писателя Фазиля Искандера; а также от образа царя обезьян в индийском эпосе «Махабхарата» до его изображения в популярном китайском романе XIV века «Путешествие на Запад» и так далее, вплоть до «До третьих петухов» известного русского писателя XX века Василия Шукшина.

Не обошла Татьяна Ивановна в своем исследовании и киноиндустрию. Это и культовый для США образ Микки Мауса, и заяц из сериала советского времени «Ну, погоди!», и кот с мышью из американского анимационного фильма «Том и Джерри». Это и тигры из фильмов «Укротительница тигров» и «Полосатый рейс», это и гигантский Кинг Конг и целая планета обезьян из одноименных фильмов, собака «Лесси», которая спешит на помощь, и «101 далматинец», а также многие другие.

Т. И. Шамякина рассматривает не только взгляд на животных с точки зрения языческих религий, но также и христианства, согласно которому, например, ягненок понимается как символ Спасителя и Жертва Искупления.

Очерки насыщены как общеизвестной, так и малоизвестной широкой публике информацией. Например, ни для кого не секрет, что у русских «заяц» – характеристика трусливого человека, в Средневековой Европе – аллегория быстроты, а в американском животном эпосе братец-кролик предстает хитрецом. Но мало кто может похвастаться, что сто раз слышал сохранившуюся в Польше легенду о «матерых зайцах», живущих в Сокольских лесах, которые сами пугали охотников.

В данном научном труде обращается внимание не только на представления о животных в мифах, искусстве, но также в законодательстве и науке. Удивительный факт: недавно в Новой Зеландии был принят закон, который приравнивает права человекообразных обезьян к правам человека.

В книге раскрыты и научные исследования, дающие ответы на разные вопросы. Кто был предками лошади? От кого пошла собака и другие животные? Внимание уделяется и этапам приручения данных животных человеком. Так, высказывается мнение, что овца – второе животное после собаки, прирученное человеком, а кот – последнее.

Автор знакомит читателей с многочисленными гипотезами, что также является плюсом работы. Например, относительно распространенности образа змеи исследовательница выдвигает целых три версии. Одна из них физиологическая, связанная со змеевидной формой молекулы ДНК. Вторая версия – географическо-климатическая, согласно которой змеи могли быть воплощением разных природных явлений и процессов: грозовой тучи, смерча, болида, извержения лавы, ледника, реки. И третья версия – цивилизационная: считается, что в юрский период ящеры господствовали на планете.

Вниманием в работе не обделена и этимология названия животных. Так, из книги мы узнаем не только то, что индоевропейцы дикого быка называли «туром», но и то, что у древних германцев верховный бог Тор как раз и означал понятие «бык» и имел вид богатыря с рогами; а украинское название петуха – «будимир» прямо указывает на его предназначение – «будить мир».

Исследовательница не просто перечисляет поверья и приметы, связанные с животными, но и зачастую приводит их научное объяснение. Так, согласно приметам, массовые переселения мышей и крыс – к войне. Рационально объяснить это явление не так и сложно, замечает профессор Т. И. Шамякина: обычно миграции мелких животных происходят в период солнечной (раз в одиннадцать лет) активности, которая, скорее всего, и в людях возбуждает агрессивность.

Важным является тот факт, что данное научно-популярное издание затрагивает не только культуру древности, но и современную культуру. Так, отмечается, что корова и сегодня в Индии – священное животное, а на Крите и до этого времени на каждом шагу встречаются изображения быка как напоминание о человеко-быке Минотавре, жившем якобы на этом острове.

Татьяна Ивановна обращает внимание и на новые культурные явления. Скажем, в современной жизни «зайцы» – безбилетные пассажиры в транспорте, а мышка со временем стала компьютерной.

Как видим, исследование кардинально отличается от классических гороскопов, которые заостряют свое внимание на том, каким характером обладает человек, рожденный в тот или иной год, каким будет определенный год для разных знаков зодиака, какова совместимость людей, рожденных в определенный год, а не на анализе самих животных-символов.

И совсем не удивительно, что данная книга получила высокую оценку среди профессионалов. Об этом свидетельствует получение ее автором белорусской литературной премии Золотой Купидон в номинации «Критика и литературоведение».

Данный научный труд будет интересен не только школьникам, студентам и преподавателям, но и всем, кто интересуется мифологией, мировой культурой и литературой. «Китайский традиционный календарь и славянские мифологические параллели» позволит значительно расширить диапазон наших знаний о мире. Главная ценность книги – неординарный взгляд на данную тему автора и оригинальные гипотезы, раскрывающие генезис разных символов и ментальных кодов в культуре.

Библиографические ссылки

1. *Шамякина Т. И.* Китайский традиционный календарь и славянские мифологические параллели / Т. И. Шамякина. Минск: Изд. центр БГУ, 2010. 169 с.

РАЗДЗЕЛ 2 ЛІТАРАТУРАЗНАЎЧЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ

ІВАН ШАМЯКІН – КЛАСІК ЛІТАРАТУРЫ: ПРАТАТЫПЫ І ВОБРАЗЫ, ЗАГАЛОЎКІ Ў ТВОРАХ ПІСЬМЕННІКА

В. В. Шур

*Доктар філалагічных навук прафесар,
247760, г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь, olgaslivets@mail.ru*

У артыкуле прасочваецца станаўленне ўнікальнага таленту Івана Шамякіна – класіка беларускай літаратуры, асабліва ў выбары паэтонімаў, майстэрства і арыгінальнасць пісьменніка ў падборы загатоўкаў мастацкіх твораў – ключавых уласных імёнаў, у выяўленні і характарыстыцы прататыпаў літаратурных персанажаў, якія энцыклапедычна поўна праз дасканалы кантэкст і сюжэт перадаюць аўтарскую ідэю.

Ключавыя словы: тэкст; антрапонім; прататып; заглавак; ключавое слова; мянушка; онім.

Сярод беларускіх пісьменнікаў другой паловы ХХ ст. выразна выдзяляецца асоба Івана Пятровіча Шамякіна – народнага пісьменніка Беларусі, сакратара праўлення Саюза пісьменнікаў Беларусі многіх гадоў, галоўнага рэдактара выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя», Дэпутата Вярхоўнага Савета і Старшыні Вярхоўнага Савета БССР, Героя Сацыялістычнай Працы і многіх іншых дзяржаўных узнагарод БССР і СССР, аўтара шматлікіх наватарскіх раманаў, аповесцяў, апавяданняў, успамінаў, п'ес, кінасцэнарыяў, публіцыстычных і крытычных прац, якія не страцілі актуальнасці да нашага часу і будуць запатрабаванымі яшчэ доўга.

Біяграфізм, і праўда напісанага, і ўмела перанесенае ў мастацкі тэкст – выразная адметнасць яго шматграннай творчасці, пра што сведчаць сюжэты асноўных мастацкіх твораў, успаміны, напісаныя пісьменнікам у апошнія гады жыцця, а таксама іншыя тэксты, сабраныя і кваліфікавана апрацаваныя яго дачкой, прафесарам Таццянай Іванаўнай Шамякінай, – эсэ, мемуарная аповесць «Слаўся, Марыя!», змешчаныя ў арыгінальнай і надзвычай пазнавальнай кнізе «Іван Шамякін: вядомы і невядомы: успаміны, эсэ, аповесць» (Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2011. – 272 с.). Яго майстэрства як пісьменніка-наватара, класіка падрабязна прааналізавана ў шматлікіх манаграфіях, артыкулах, дысертацыях, падрыхтаваных вядомымі даследчыкамі яго творчасці В. Каваленкам, А. Гардзіцкім, Д. Бугаёвым, А. Марціновічам, С. Майхровічам, П. Дзюбайлам, А. Бельскім, М. Пашкевічам,

Г. Дашкевіч, У. Каваленкам, Г. Кісліцынай, І. Шаўляковай і многія інш. Некаторыя творы пісьменніка экранізаваны, перакладзены на мовы народаў былога СССР і іншых краін. Ён адзін з самых чытальных беларускіх пісьменнікаў.

Аўтабіяграфізм – выразная адметнасць стылю гэтага класіка. Пісьменнік успамінаў, што многія старонкі свайго жыцця ўлажыў у творах. *«Трывожнае шчасце»*, *«Зеніт»*, *«Карэнні і галіны»* пра настаўнікаў і калег, *«Помста»*? Трагедыя і душэўная вялікасць чалавека. а хіба не такімі мы былі, як мой Раманенка? *«Глыбокая плынь»*? Гераізм людзей. А хіба не было яго? Безумоўна, нота высокая. Але такі быў час, і ён быў шчырым сынам свайго часу. Жыццё новае, мірнае малады пісьменнік праўдзіва напісаў у *«Мосце»*. «Гэта самая аўтабіяграфічная рэч у *«Трывожным шчасці»*. Ну, яшчэ *«Непаўторная вясна»*. «Я паслаў *«Помсту»* ў *«Беларусь»*. у добрыя рукі трапіла мая аповесць – Іллі Данілавічу Гурскаму. Не маючы магчымасці надрукаваць яе ў сваім танюсенькім часопісе, ён перадаў яе суседзям – у *«Полымя»*. А там прозай загадаў Усевалад Краўчанка, а галоўным быў Пятрусь Броўка. Рэч ім спадабалася, і яны з ходу запусцілі яе ў нумар» [1, № 8, с. 167].

Падрабязна абагульненні і разважанні пра прататыпаў і літаратурных персанажаў з твораў пісьменніка запісала яго дачка Таццяна Іванаўна Шамякіна, ёсць тлумачэнні і самога І. Шамякіна. Прыводзім некаторыя, самыя характэрныя, выказаныя самім аўтарам. *Марыя Філатаўна Кротава* – жонка пісьменніка – з’яўляецца прататыпам многіх вобразаў жанчын у яго творах: *«якая гэта была натура, які характар, калі гэтага хапіла на дзясятка, калі не больш, яркіх, запамінальных характараў беларускіх жанчын»*. «Бліжэй за ўсё да *Маши* – *Саша Траянава* з *«Трывожнага шчасця»*, гэтая рэч у многіх сваіх і сюжэтных ходах, і характарах аўтабіяграфічная... А хіба *Таццяна Маеўская* з *«Глыбокай плыні»* не *Маша*? І сюжэтная канва з першай часткі – жыццё сям’і Кротовых у акупацыі. А фельчарка *Тася Батрак* з рамана *«Вазьму твой боль»*, *Поля* з *«Атлантаў і карыятаў»*... У іх характар маёй жонкі, яе вернасць, адданасць мужу, дзецям. Ёсць вобразы, якія па сюжэце далёкія ад жыцця *Марыі Філатаўны*, але тыя з маіх калег, якія блізка ведалі яе, пазнавалі асобныя рысы. Такая *Вольга Ляновіч* з *«Гандляркі і паэта»*. *Надзея* са *«Снежных зім»*. *Вольга* – зусім іншы характар – імпульсіўная, у нечым нават авантурная, а часам і нахабная, што *Маши* было зусім не ўласціва. Але калі пісаў раздзелы пра яе каханне і яе свядомае ўступленне ў барацьбу з акупантамі, я, добра помню, не раз думаў: а на каго з прататыпаў, якія акружалі мяне, *«прымераць»* яе ўчынкі?... *Галіна Адамаўна*, жонка доктара Яраша з рамана *«Сэрца на далоні»*. Ніхто, нават Андрэй Макаёнак, не пазнаў у *Галіне Машу...*» [2, с. 197–199]. Не ўсе

прататыпы з твораў І. Шамякіна выразна пазнавальныя, як, напрыклад, у творах Якуба Коласа. Параўн.: *Міцкевіч* → *Лабановіч*, *Прорвіч* → *Пражорыч*, *Ядвіга* → *Ядвіся*. у І. Шамякіна пазнавальнасць выяўляецца найчасцей праз значны кантэкст, аналогіі і ўзаемаадносіны, а таксама праз нязначныя падказкі самога аўтара або сяброў пісьменніка, напрыклад, у «Глыбокай плыні» камандзір Гомельскага партызанскага злучэння *Ружак* (*ззаду наперад – амаль Ілля Паўлавіч Кожар*, Герой Савецкага Саюза, як патлумачыў сам І. Шамякін) [1, № 8, с. 175].

Жонка Марыя Філатаўна Кротава была самым аўтарытэтным крытыкам не толькі мастацкіх твораў Івана Шамякіна. Яна першая чытала яго рукапісы, рабіла праўкі, удакладняла асобныя фрагменты ў тэкстах, друкавала напісанае мужам. Ён неаднаразова згадваў пра ўплыў любімай і незабыўнай Машы на яго як пісьменніка і асобу ў грамадстве. «Пра пачатак вайны я, бадай, поўна і аўтабіяграфічна напісаў у аповесці “Агонь і снег”, якую крытыкі прызналі лепшай у пенталогіі. І ўжо ў старасці дапоўніў паказ свайго ўдзелу ў абароне Мурманска ў рамане “Зеніт”. Пра воінаў-дзяўчат хацелася напісаць даўно, але, прызнаюся шчыра, баяўся Машынай... не тое што рэўнасці, пэўнага незадавальнення, а ёй жа перадрукоўваць вялікі раман. Баяўся дарэмна: “Зеніт” яна ацаніла гэтак жа высока, як і “Сэрца на далоні”, “Атланты...”, “Гандлярку...”, а жонка мая была самым аўтарытэтным крытыкам і ніколі не памылялася: што хваліла яна – хвалілі ўсе, калегі і чытачы, што прымала з маўклівым скепсісам – тое і ў чытачоў не выклікала захаплення».

У «Глыбокай плыні» старшыня сельскага Савета *Іван Сяргеевіч Бабінаў*, з якім сябраваў І. Шамякін, раскажаў, як расстралялі яго сям’ю, уначы, па-бандыцку, – і ў будучага пісьменніка з’явіўся сюжэт, з’явілася задума першага рамана, а назву рамана, вядомую цяпер усім, яму прыдумаў Андрэй Макаёнак, ён напісаў Шамякіну з Журавіч (У. Каваленка). Пра «Глыбокую плынь», самы знакаміты раман пісьменніка, які аўтару прынёс усесаюзную славу і за які ён быў уганараваны Сталінскай прэміяй, пісалі многія даследчыкі (П. Дзюбайла, А. Марціновіч, У. Каваленка), і ўсе яны падкрэслівалі наватарства аўтара, навізну сюжэту, рэальнасць прататыпаў. Так, Алесь Марціновіч адзначаў: «Сам пісьменнік, калі пісаў “Глыбокую плынь”, то ішоў ад тэмы. у першыя пасляваенныя гады рэспубліка наша, людзі жылі ўсё яшчэ героікай партызанскай барацьбы... “І я хоць сам і не быў у партызанах, – адзначаў І. Шамякін, – таксама жыў партызанскай тэмай. Вядома, тады мае пошукі адрозніваліся ад пошукаў сённяшніх. Ідучы ад тэмы, не маючы сюжэту, я пачаў шукаць прататыпаў. І пачуты мною эпізод пра тое, як яўрэйскага хлопчыка ўратавалі ад фашыстаў жыхары вёскі Дзятлавічы, што на Гомельшчыне, паслужыў пачаткам для работы”» [3, с. 232].

У рамане «Зеніт» ваенныя падзеі адлюстраваны амаль дакументальна, як піша сам аўтар, гэта «праўдзівая гісторыя свайго 33-га асобнага зенітна-артылерыйскага дывізіёна». Эпізод у «Зеніце» спісаны з Хаіма Шалюбскага – саслужыўца, пісьменніка, камандзіра гарматы, маленькага, вяртлявага, добрага камандзіра, родам з Дзятлава. «Гэта ён граміў нямецкую кватэру, калі ўступілі ў Германію. Аднак у старога немца, які прысутнічаў у кватэры, не стрэліў, хаця яго сям’ю ў Дзятлаве фашысты знішчылі». Многія вобразы рамана – копіі прататыпаў: Калбенка → Калбека, Кузаеў → Кузьмін, Тужнікаў → Нужненка. Вобраз Глашы з гэтага рамана, якую пакаралі за сувязь з сяржантам, пісьменнік у многім спісаў з жонкі сябра па службе ў арміі Віктара Вольскага – Уладзіславы, яршыстай, з выразным характарам. «Я яе ведаў гадоў трыццаць і “прыцэльваўся” – куды, у які твор уставіць, у якой інастасі... у “Зеніт” яна як бы сама напросілася» (Полымя. – 1993. – №7. – с. 148).

Некаторыя загалоўкі-бібліённыя з твораў класіка можна правільна зразумець толькі з падказак самога пісьменніка, членаў яго сям’і, асабліва дачкі Таццяны ў яе выключна багатай на факты кнізе «Іван Шамякін: вядомы і невядомы: успаміны, эсэ, аповесць», сяброў пісьменніка, даследчыкаў яго творчасці, асабліва А. Макаёнка, Т. Шамякінай, П. Дзюбайлы, А. Марціновіча.

Іван Шамякін як спрактыкаваны аўтар вельмі ўважліва ставіўся да выбару загалоўкаў, сюжэтаў і герояў-прататыпаў сваіх твораў. Пісьменніку падабаліся назвы большасці яго раманаў. А заглавак «Вазьму твой боль» яму параіў яго сябра Андрэй Макаёнак, хаця ў самога аўтара да гэтага тэксту было некалькі варыянтаў [2, с. 53].

Ужо ў першых раманах, аповесцях І. Шамякіна ў загалоўках выяўляюць сімвалізм, сэнсавыя прырашчэнні, наватарства, узбагачаныя традыцыямі сусветнай літаратуры ў выбары галоўных онімаў. Так, заглавак аповесці «Помста» (параўн.: *помста* – адплата за прычыненое зло) выразна прэтэндуе на шматзначнасць. Змест жа яе, як падкрэслівалі ўважлівыя крытыкі, наадварот, заклікаў да чалавечнасці і разважлівасці, нагадваў пра неабходнасць гуманнага, разумнага і справядлівага размежавання вінаватых і невінаватых.

Удалы і метафарычна ўзбагачаны выраз «глыбокая плынь». Стаўшы бібліёнімам-загалоўкам, назваю першага і адразу знакамітага рамана, ён набыў асаблівую яскравасць і новае семантычнае напаўненне. *Глыбіня* выклікае цэлы ланцуг асацыяцый, выводзячы на сэнс сакральны, метафізічны: *глыбокі* – значыць, важны, неадназначны, мудры. Так, Таццяна Шамякіна, якая крытычна ставілася да асобных загалоўкаў бацькі-пісьменніка, адзначала: «...назва выключна ўдалая. Сам выраз – “глыбокая плынь” – хоць і не крылаты, але сустракаецца ў народным

уяўленні... Назва прама падказвала на народны характар партызанскай барацьбы». Пад глыбінёй разумеюць і ваду, і зямлю з яе падводнымі рэчышчамі, і падсвядомасць самога чалавека. Пісьменніка хвалявалі глыбіня (сутнасць) і першавыток розных з'яў, сімвалічна звязаных перш за ўсё з вобразам вады, пра што сведчыць загалолак яшчэ аднаго рамана – «Крыніцы».., крыніцы як вядома, «б'юць з глыбінь», так што назва, такім чынам, працягвае сімвалічную лінію першага рамана [2, с. 138–139].

Сімвалізмам, шматзначнасцю выдзяляюцца і іншыя бібліённы класіка. Так, «Сэрца на далоні» – гэта не анатамічны экспанат, не алагічнае словазлучэнне, а з лёгкай рукі пісьменніка сімвал дзейснага гуманізму. Асабліва выразна такія высокія маральныя якасці асобы выяўляюцца на кантрастывах у вобразе Зосі Савіч – жанчыны гераічнай і трагічнай у процілегласць Сямёну Гукану – чыноўніку высокага рангу, які, займаючы адказны дзяржаўны пост, кіруючыся карыслівымі мэтамі, імкнуўся афіцыйна зацвердзіць уласную версію пра страты і гібель многіх удзельнікаў мінскага падполля. Ён кінуў цень на доктара Савіча і іншых, якія загінулі і сталі ў яго ацэнках здраднікамі і, такім чынам, пераступіў законы чалавечай маралі, прыстойнасці, сумленнасці.

У рамана «Сэрца на далоні» пісьменнікам створаны трагічны вобраз доктара Савіча, які паводле сюжэту ўзначальваў мінскае падполле, якое фашысты амаль поўнасцю вынішчылі, Савіч быў схоплены, закатаваны фашыстамі, а пасля спецыяльна абвешчаны здраднікам. У пасляваенны час праўда пра доктра Савіча-Клумава, сапраўднага патрыёта, перамагла. Пісьменнік Іван Шамякін праз шматлікія факты, якія ён адшукаў не толькі ў Мінску, а таксама тыя, апісаныя ў рамана, што выявіў доктар Яраш – былы студэнт медінстытута, якога вучыў Савіч, сцвердзіў праўду. Пісьменнік такім чынам праз рэальныя факты ў мастацкім тэксце адлюстраван, як доктар Яраш вярнуў добрае імя свайго настаўніка: «Я ведаў не Савіча-зрадніка, а Савіча-лекара, буйнейшага інфекцыяніста, бясстрашнага чалавека, які за сорак год лекарскай дзейнасці патушыў дзясяткі эпідэмій... Няўжо такі чалавек мог прадацца?»

Лёс прататыпа – рэальнага ўнікальнага чалавека доктара Клумава – уражвае. Пра яго пісаў не толькі Іван Шамякін. Пасля вайны гісторыя мінскага падполля разглядалася адпаведнымі органамі некалькі разоў. У выніку былі выяўлены сапраўдныя патрыёты, якія былі абалганы, але потым рэабілітаваны, а таксама тыя, хто супрацоўнічаў з ворагамі. У прыватнасці, Людміла Рублеўская ў артыкуле «Жывыя людзі, а не схемы» пераканальна паказала на прыкладах з твораў Якуба Коласа, Аркадзя Куляшова, Алеся Адамовіча, Петруся Броўкі, Івана Шамякіна, як некаторыя героі вайны становяцца прататыпамі, запамінальнымі літаратурнымі персанажамі. Паўтोरнымся і разам з іншымі даследчыкамі

творчасці І. Шамякіна адзначым, што прататыпам *Савіча* стаў рэальны доктар *Яўген Клумаў*, якому пасля рэабілітацыі ў 1965 г. было прысвоена званне Героя Савецкага Саюза. Яшчэ да рэвалюцыі 1917 г. ён засведчыў сябе як унікальны хірург, калі працаваў на Лоеўшчыне. Там ён правёў аперацыю на сэрцы, пра якую Шамякіну расказалі жыхары Лоева. Адсюль, відаць, і назва рамана «*Сэрца на далоні*» – унікальны бібліёнім. Пасля рэвалюцыі *Клумаў* стаў прафесарам, працаваў у мінскіх бальніцах. У перыяд вайны ён актыўны падпольшчык, быў схоплены гестапаўцамі, адмовіўся супрацоўнічаць з акупантамі, а ў лютым 1944 г. загінуў у жахлівым аўтамабілі-душагубцы па дарозе ў сумна вядомы Малы Трасцянец («Звязда», 8.09.2021, с. 10).

Назва рамана І. Шамякіна «*Злая зорка*» таксама выразна сімвалічная: твор пра самую вялікую катастрофу XX стагоддзя, якую найбольш спазнала наша Беларусь і асабліва малая радзіма пісьменніка, – пра падзеі, звязаныя з аварыяй на Чарнобыльскай АЭС. Вобраз *палыннай зоркі*, як сведчаць даследчыкі, узяты з Апакаліпсісу, прарочыць канец свету, гэта назва-полісемант, яна сімвалізавала вынікі і «брэжнеўскага застою», і пачатак катастрофізму «дэмакратычнай эпохі», і «перабудовы», уласцівай 90-м гадам XX ст. у былым СССР. Стварэнне гэтага загалоўка каменціруе сам пісьменнік: «... ездзілі з хойніцкімі хлопцамі, маімі маладымі сябрамі – Міколам Мятліцкім і Барысам Сачанкам. Трапілі на другое адсяленне: галасіла родная вёска Міколы, Бабчын. Не помню, з якога факта завязаўся сюжэт... Ці не з рэплікі нейкага з кіраўнікоў, што жаніў сына ў страшны красавіцкі дзень. а другі вельмі хваляваўся, што сына-афіцэра з Грузіі паслалі ў Афганістан. Звязаў у адно, пісаў ліхаманкава, як, можа, некалі ў маладосці “Глыбокую плынь”. Ажно сэрца забалела. Напісаў хутка. Назву ўзяў з Бібліі, з “Адкрыцця Святога Іаана Багаслова”: “Третий ангел вострубил и упала большая звезда. Имя той звезды Полюнь...” Па-ўкраінску палын – чарнобыль» [4, с. 49]. Такім чынам, у аснове назвы спецыфічная метафарызаваная перыфраза, а назва горада *Чарнобыль*, якая стала сімвалам самай буйной тэхнагеннай катастрофы XX ст., вядомая ва ўсім свеце. Станаўленне назвы можна ілюстраваць наступнай схемай: *чарнобыль* (разнавіднасць палыну) → *Чарнобыль* (горад на беразе Прыпяці, дзе, відаць, раней было многа гэтага палыну). *Чарнобыль* (ЧАЭС) – метафарычная назва, якая сімвалізуе сусветную глабальную катастрофу, вынікі якой найбольш закранулі Беларусь, асабліва паўднёва-ўсходнія раёны беларускага Палесся, малую радзіму пісьменніка.

Некаторыя загалоўкі ў творах літаратуры ствараюцца на незвычайным спалучэнні слоў-кампанентаў, утвараючы такім чынам такую стылістычную фігуру, як *аксюмаран* – узаемадзеянне

супрацьлеглых дэфініцый, якія лагічна выключаюць адна другую, але, ужытыя разам, даюць новае патрэбнае пісьменніку па яго задуме мастацкае ўяўленне. Параўн.: «*Гарачы снег*», «*Жывы труп*», «*Святыя грэшнікі*», «*Антымістычная трагедыя*», «*Жывыя мошчы*». У гэты незвычайны і запамінальны для любога чытача набор загалоўкаў з твораў сусветнай літаратуры ўваходзіць і назва тэтралогіі з некалькіх частак І. Шамякіна таксама з алагічнай назвай «*Трывожнае ішчасце*», як лічаць даследчыкі, аднаго з лепшых яго твораў пра вайну і каханне, пра вернасць пачуццяў і сардэчнасць, абавязак і, безумоўна, як скразная тэма амаль усіх яго раманаў і аповесцяў – найперш пра патрыятызм, вернасць абавязку, любоў да блізкіх, да малой і вялікай Радзімы. Твор і сёння, хаця і быў напісаны ў канцы 50-х – пачатку 60-х гадоў XX ст., актуальны і лічыцца наватарскім у беларускай мастацкай літаратуры, і, як сведчаць апытанні школьнікаў, студэнтаў, ён у ліку і самых папулярных у беларускай літаратуры.

Як мы ўжо адзначалі, у пісьменніка Івана Шамякіна у большасці ўдалыя загалоўкі, пра што пісала і афіцыйная крытыка, аднак у сваіх «Начных успамінах» ён самакрытычна тлумачыў, чаму некаторыя назвы аповесцяў замяніў, прыслухоўваючыся да парад сяброў-пісьменнікаў: «Яшчэ будучы ў партшколе, на выпускным курсе, я пачаў новы раман – пра калгасную вёску. Усе пісалі пра яе: Янка Брыль узнёсшую паэму сачыніў – “У Забалотці днее”. Чым я горшы? Два гады жыў у пасляваеннай вёсцы, рабіў і настаўнікам, і сакратаром партарганізацыі. Раман назваў “Блізкі час”. Блізкі час лепшага жыцця. Так разумеў. у гэтым быў нейкі сэнс. Мяне ўшчувалі (здаецца, Вялюгін), пераканалі, што лепш “У добры час”» [4, с. 37]. Аповесць «*Ах, Міхаліна, Міхаліна...*», як сведчаць даследчыкі творчасці І. Шамякіна, заснавана на рэальных падзеях: «*на ішчырай споведзі маладой настаўніцы пісьменніку*» (І. Шамякіну. – В. Ш.), які як мастацкі прыём (споведзь) выкарыстоўваў у гэтым творы, зрабіўшы эпізоды сустрэч з гераіняй своеасаблівым сюжэтным абрамленнем твора, у цэнтры якога – сама *Міхаліна*. Звяртаюць увагу ў гэтым творы імёны персанажаў, якія прадумана падабраў пісьменнік. Таццяна Шамякіна адзначала, што ў аўтара паслядоўна «імя – таксама вобраз, уключана ў агульную вобразную сістэму твора, яно найперш знак і сімвал любой асобы: *Міхаліна* – бяспрэчна, неардынарная асоба, а таксама і завуч іхняй вясковай школы Аляксандр Дзямідавіч. *Міхаліну* прыдумаў сам аўтар; сяброўкі называлі яе Лінаю, каханы чалавек – мужчынскім імем *Міхаська*, а вучні клікалі *Міхалінай Казіміраўнай*. А імя яе бацькі *Казімір* – складанае і, як лічыцца, асацыіруецца з нечым вызначальным (“мір”), незласлівым і выключна

цвёрда мужчынскім. і ў той жа час *Міхаліна* гучыць надзвычай пяшчотна і ласкава, менавіта па-жаночы» [2, с. 102].

Некаторыя загалоўкі твораў пісьменніка, на першы погляд, нібыта не адпавядаюць іх асноўнаму зместу, напрыклад, апавяданне «*У снежнай пустыні*», аповесць «*Помста*», але гэта не так, хутчэй за ўсё гэта мастацкі прыём. Бо, як заўважылі даследчыкі стылю І. Шамякіна, назва першага твора прама хоць і не нагадвае пра вайну, а героі «больш змагаюцца са снежнай пустыняй, чым з нямецкімі салдатамі», аднак ужо тады малады пісьменнік, відаць, інтуітыўна ўлічваў вопыт і класічныя традыцыі сусветнай літаратуры (параўн. творы Дж. Лондана, В. Скота. – В. III.), і праз пэўную сістэму паводзін чалавека, умелую сюжэтную арганізацыю падзей здолеў паказаць абагулены характар і канкрэтны фрагмент вайны. Тое ж і ў аповесці «*Помста*». Паводле павярхоўнага яе прачытання можа скласціся ўражанне, што шамякінскі маёр *Раманенка* нібыта не адпомсціў фашыстам за знішчэнне яго сям’і, блізкіх яму людзей, бо ў той час нашы салдаты-пераможцы гарэлі прагай помсты за нечуваныя здзекі. Аднак, па-філасофску, як лічаць даследчыкі, помста адбылася: «яна ў тым, што Раманенка прыйшоў у дом фашыста Візонера пераможцам і сказаў яго сям’і праўду пра ката» (В. Каваленка).

Асобна пра імя *Іван*. Сярод значнай плеяды беларускіх пісьменнікаў – ураджэнцаў Усходняга Палесся – выразна выдзяляюцца «тры Іваны» – *Іван Паўлавіч Мележ*, *Іван Пятровіч Шамякін*, *Іван Якаўлевіч Навуменка* – народныя пісьменнікі Беларусі, удастоеныя самых высокіх дзяржаўных узнагарод, усенародна прызнаныя класікі беларускай літаратуры, чый шматгранны талент мастакоў слова засведчаны ў разнастайных класічных творах, вядомых не толькі ў Беларусі, а і далёка за яе межамі. На долю гэтых пісьменнікаў, іх пакалення, выпалі вялікія выпрабаванні. Іх несумненны і ўнікальны талент ураджэнцаў некалі забітага і адсталага Палесся, гартавалі і выпрабоўвалі на трываласць надзвычай трагічныя і гераічныя падзеі XX ст. – станаўленне маладой рэспублікі Саветаў, супярэчлівая калектывізацыя ў 30-я гады, небывалыя па трагізме і гераізме гады Вялікай Айчыннай вайны, росквіт і заняпад ідэй і планаў пабудовы сацыялізму і камунізму на адной шостае частцы планеты, вяртанне са шматлікімі праблемамі да сваіх спрадвечных вытокаў у дзяржаўным будаўніцтве, станаўленне нацыянальнай ідэі і інш. Усё гэта прайшло праз лёсы гэтых пісьменнікаў і персанажаў іх твораў: партызанскі рух, калектывізацыя, меліярацыя.

Высокі аўтарытэт у грамадстве гэтых аўтараў, прызнанне сярод пісьменнікаў засведчаны ў вершах М. Аўрамчыка «*Успаміны былога палымянца*»: Я ў «Полымя» за тройцай апантанаю – За Мележам,

Шамякіным, Брылём, / Ужо прызнанымі трыма Іванамі, / Хадзіў са знятым з галавы брылём.

Адметнасць і непаўторнасць на фоне іншых беларускіх пісьменнікаў выявілася нават у іх імёнах. Яны засталіся тымі *Іванамі*, якія заўсёды помнілі сваё радство – ганарыліся сваёй малой радзімай, шанавалі, паважалі сваіх непасрэдных, адкрытых, шчырых землякоў. Яны паламалі ўсталяваную традыцыю, створаную беларускай нацыянальнай інтэлігенцыяй канца XIX – пачатку XX ст., калі яе прадстаўнікі, ідучы за модай, ламаючы канфесійныя традыцыі, выбіралі сабе псеўданімы. і тады Іван традыцыйна становіўся *Янкам*, *Янам*: *Іван Неслухоўскі* → *Янка Лучына*, *Іван Луцэвіч* → *Янка Купала*, *Іван Фёдараў* → *Янка Маўр* і г. д. Стаўшы знакамітымі пісьменнікамі, яны не сталі *Янамі*, *Янкамі*. Гэта былі ўжо не тыя палешукі *Іваны*, пра якіх са здэкам некалі пісалі, што яны «не чалавекі», а «за Гомлем людзі ё, але вельмі дробныя». Гэтыя пісьменнікі ўслед за Якубам Коласам, этнографамі Аляксандрам Сержпутоўскім, Чаславам Пяткевічам, цэлай плеядай літаратараў (І. Мележ, Б. Сачанка, Р. Сабаленка, У. Верамейчык, Д. Сергіевіч, А. Грачанікаў і інш.) развенчвалі міф, створаны нядобразычліўцамі пра палешукоў, што яны амаль дзікуны, а само Палессе – аддалены, непраходны «край лясоў, край балот», забыты Богам і людзьмі, поўны паўзуноў, гнюсу – камароў, мошак, сляпнёў, якія смокчуць кроў людзей і жывёлін. Гэтыя тры класікі беларускай літаратуры сваёй творчасцю, уласнымі лёсамі даказалі на міжнародным узроўні, што наша нацыянальная літаратура дасягнула лепшых сусветных узораў, а пра Беларусь, Палессе цяпер ведаюць ва ўсіх частках планеты. Такім кансерватызмам, не памяняўшы свае імёны *Іван* на *Ян* (*Янка*), на наш погляд, яны (Іван Мележ, Іван Шамякін, Іван Навуменка) выразна падкрэслівалі цесную сувязь са сваёй «малой радзімай» – Усходнім Палессем, дзе імя Іван сярод палешукоў самае тыповае, самае частае, а імёны *Янка*, *Ян* – рэдкія.

Сімвалічны сэнс гэтага імя яшчэ больш актуалізаваўся пасля вялікай Перамогі ў 1945 г., бо іменна *Іваны*, г. зн. беларусы, рускія, украінцы ўнеслі самы значны ўклад у Вялікую Айчынную вайну, гэта імя ў беларускай літаратуры больш за іншыя перадае нацыянальна-культуралагічны фон, а ўсе «*Тры Іваны*» дастойна прадстаўлялі свой народ у адказны для ўсяго чалавецтва перыяд. Двое з *Іванаў* – Іван Шамякін і Іван Навуменка – завяршылі Вялікую Айчынную вайну ў Германіі – краіне, адкуль вайна пачыналася. Іван Мележ, будучы цяжка параненым, сустрэў Перамогу студэнтам БДУ, пачынаючым таленавітым пісьменнікам. Магчыма, што гэтыя мастакі слова бралі пад увагу і тое, што ў вялікай сусветнай літаратуры, культуры былі вельмі вядомыя Іван Вазаў, Іван Тургенеў, Іван Бунін, Іван Айвазоўскі і інш.

Між іншым, імя *Іван*, як было заўважана даследчыкамі, у беларускай літаратуры актыўна стала паяўляцца сярод пісьменнікаў толькі ў пасляваеннай літаратуры: Іван Шамякін, Іван Мележ, Іван Навуменка. Потым больш смела пайшлі і другія Іваны: Новікаў, Грамовіч, Пташнікаў, Чыгрынаў, Капыловіч.

Такім чынам, Іван Пятровіч Шамякін засведчыў сябе як рознабаковы адораны выдатны пісьменнік-класік беларускай мастацкай літаратуры, удумлівы кіраўнік і дзяржаўны дзеяч-патрыёт, які бязмежна любіў вялікую і малую Радзіму, шчыра працаваў на яе ўзбагачэнне, ганарыўся яе матэрыяльнымі і духоўнымі каштоўнасцямі, сваімі сямейнікамі – жонкай, дзецьмі, землякамі, сябрамі, якія арыгінальна як прататыпы ўпісаны ў яго шматлікія і па-мастацку пазнавальныя патрыятычныя творы.

Паэтэса Галіна Дашкевіч, якая, дарэчы, абараніла дысертцыю па творчасці І. Шамякіна, у вершы-прысвячэнні класіку выказвае словы ўдзячнасці, умела абыгрываючы асноўныя загаловкі яго мастацкіх твораў: *Праз снежныя зімы, завеі / Упарта ідзеце наперад, / На аркушы белай паперы – / Любоў і надзея, і вера. // На аркушы белай паперы – / Чысцейшая дружба і здрада. / Шырока адчынены дзверы / Каханню, сумленню, спагадзе. // а сэрца нястрымна імкнецца / Увабраць увесь боль чалавечы. / Як дрогне яно, як заб'ецца / Ад крыўды, хлусні недарэчнай! // у глыбокую плынь роднай мовы, / у нязгасны зеніт Адраджэння, / Ісці да канца Вы гатовы... / Паілі Вам Гасподзь блашчавення.*

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Шамякін І. П.* Дзе сцежкі тыя // *Полымя*, 1993. № 7, № 8.
2. Іван Шамякін : вядомы і невядомы : успаміны, эсэ, аповесць / Т. І. Шамякіна. Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. 272 с.
3. *Марціновіч А.* «З цэлым народам гутарку весці...» // *Полымя*, 2001. № 1. С. 230–243.
4. *Шамякін І. П.* Начныя ўспаміны // *Полымя*, 2003. № 9. С. 10–50.

ЧАС І ПРАСТОРА Ў РАМАНЕ СУЧАСНАЙ ЧЭШСКОЙ ПІСЬМЕННІЦЫ ГАНЫ АНДРАНІКАВАЙ «ГУК СОНЕЧНАГА ГАДЗІННІКА»

А. У. Вострыкава

*Кандыдат філалагічных навук дацэнт,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр-т. Незалежнасці, 4,
220030, г.Мінск, Рэспубліка Беларусь, vostrikova72@mail.ru*

У артыкуле аналізуецца мастацкая спецыфіка часу і прасторы ў рамане сучаснай чэшскай пісьменніцы Ганы Андранікавай «Гук сонечнага гадзінніка». Яе творчасць яшчэ не стала прадметам глыбокага вывучэння ў чэшскім і іншаславянскім літаратуразнаўстве, паколькі кнігі пісьменніцы належыць літаратурнаму працэсу ХХІ стагоддзя. Але шматлікія літаратурныя прэміі сведчаць пра прызнанне раманаў і апавяданняў аўтаркі, якая прэзентавала ў сваіх пражайтных творах арыгінальны погляд на свет, жыццё, літаратуру і закранула шэраг вельмі важных для чалавека нашага стагоддзя тэм, спалучыўшы ў мастацкай тканіне сваіх тэкстаў мінулае і сучаснае, падзеі і ўспаміны, экзотыку і вечнае. Абапіраючыся на аўтарытэтныя тэарэтычныя даследаванні ў вывучэнні мастацкага хранатопу, на сучасныя работы ў гэтым рэчышчы, мы спрабуем выявіць яго адметнасць у дэбютным рамане чэшскай пісьменніцы, які быў высока ацэнены і чытачамі, і прафесіяналамі ад літаратуры і крытыкі.

Ключавыя словы: сучасная чэшская літаратура; раман Андранікавай «Гук сонечнага гадзінніка»; час; прастора; мастацкія адметнасці.

Гана Андранікава (1967-2011) – сучасная чэшская пісьменніца, якая дэбютавала ў літаратуры раманам «Гук сонечнага гадзінніка» (2001), за які ў тым жа годзе атрымала Літаратурную прэмію чэшскага «Кніжнага клуба», а ў 2002 г. прэмію «Магnezія Літэра» ў катэгорыі адкрыццё года. Ёй належыць таксама зборнік апавяданняў «Сэрца на вудачцы» (2002) і раман «Нябёсы ня маюць дна» (2010), за які яна другі раз атрымала прэмію «Магnezія Літэра». Памерла слынная пісьменніца ад анкалагічнага захворвання. Сёння можна сцвярджаць, што негледзячы на такія кароткі творчы шлях, Андранікава ўпісала сваё імя ў карту сучаснай чэшскай літаратуры, высокамастацкай, годнай і вельмі змястоўнай. Будучая зорка сучаснай чэшскай літаратуры скончыла філасофскі факультэт Карлава ўніверсітэта па спецыяльнасці «англійская і чэшская мовы і літаратуры». Працавала менеджерам у чэшскіх і замежных фірмах. з 1999 г. кінула працу і пачала займацца выключна літаратурай. Пачынала свае пісьменніцкія спробы Андранікава з вершаў у 1980-1990-я гг., але па сёняшні час яны застаюцца ў рукапісах. З канца 1990-х гг. чэшская аўтарка звярнулася да прозы, якая стала з’яўляцца ў выданнях «Твар», «Рэвю», «Лабірынт», «Гост». Разам з рэжысёркай Янай Свобадавай у 2010-я гг. ставіла імправізаваныя тэатральныя пастаноўкі. За яе плячыма развод з мужам, гвалтоўная смерць яе бацькі.

Галоўная тэма праявітых твораў Ганы Андранікавай – гэта міжчалавечыя стасункі, як людзі праяўляюць сябе ў памежных жыццёвых сітуацыях, які робяць выбар. Для твораў чэшскай пісьменніцы ўласцівыя пошукі жаночай ідэнтычнасці. Большасць яе герояў шукаюць свае сямейныя карані, хочуць пазнаць мінулае роду. Таксама вельмі важнымі для мастацкага свету Андранікавай з’яўляюцца персанажы, якія здольныя адказаць на выклікі часу, справіцца з экстрэмальнай сітуацыяй. Яе творы заўсёды вельмі эмацыянальна насычаныя, і героі, і чытачы востра перажываюць трагічныя і складаныя падзеі, якія аўтарка паказвае праз лёсы людзей і грамадства. Андранікава сваімі раманамі і апавяданнямі паказвае, што свет зменлівы, і гэтыя змены адбываюцца вельмі брутальна.

Гераіня рамана «Гук сонечнага гадзінніка» яўрэйка Рахель знаходзіць у сабе ўнутраныя сілы мабілізавацца, уцягнуць ў станоўчае сілавое поле людзей вакол сябе. Раман будзеца як мазаіка жаночых лёсаў, якія былі моцна трансфармаваны і скалечаны гістарычнымі падзеямі XX стагоддзя. Апісаная ў творы гісторыя кахання пачынаецца яшчэ ў часы міжваеннай Чэхаславакіі. Потым падзеі перад Другой сусветнай вайной і ў яе часы актуалізуюць трагедыю Халакоста. Андранікава вядзе далей сваіх герояў праз пасляваенныя часы, перыяд палітычных працэсаў савецкіх камуністычных дзесяцігоддзяў аж да катарсісу аксамітавай рэвалюцыі 1989 году. У цэнтры ўвагі Андранікавай ў дэбютным раманае драматычная гісторыя сям’і інжэнера, які працуе ў Індыі на будаўніцтве абутковага канцэрна «Баця», лёс яго жонкі-яўрэйкі і іх сына. Напярэдадні Другой сусветнай вайны сям’я вяртаецца ў Чэхаславакію, каб паклапаціцца пра паміраючых бацькоў, і выехаць з акупаваных земляў болей не мае магчымасці, негледзячы на свае намаганні. Ядро рамана – гэта любоўная гісторыя Томаша і Рахелі, псіхалагічна добра распрацаваная і тонка, захапляльна адлюстраваная Андранікавай.

Адзначым дамінантныя характарыстыкі паэтыкі рамана «Гук сонечнага гадзінніка». Аповед вядзецца вельмі дынамічна, чаргаванне прасторавых і часавых пластоў хуткае, трымае ў напружанні. Недагаворанасці альбо неадназначнасці ў рамана няма. Карціны вельмі візуальныя, з мноствам рознага роду дэталей. Экспрэсія ў творы ствараецца ў тым ліку мноствам драматычных дыялогаў і вялікай колькасцю ўнутраных маналогаў, у якіх выражаюцца трагічныя перажыванні і пачуцці герояў, іх жыццёвыя нягоды, але і прыгажосць жыцця і акаляючага нас свету. Яскравай рысай паэтыкі становіцца інтэрсуб’ектыўнасць у раманае, паколькі мужчыны і жанчыны, маладыя і старыя расказваюць пра адны і тыя ж падзеі, але кожны са свайго ракурсу. Таму расказы і ўспаміны кожнага дапаўняюць адно аднаго, і ў нас складваецца цэласная карціна падзей і лёсаў, людзей і краін. Значнай характарыстыкай тэкстаў Андранікавай становіцца шырокая прасторавая лакалізацыя дзеяння ў яе раманах. Героі кніг раскіданы лёсам

па цэлым свеце, часта аказваюцца ў вельмі экзатычных рэаліях. Андранікава аддае перавагу кароткім, даволі строгім сказам, што адзначаюць даследчыкі і ў іншых пражаных творах пісьменніцы.

Паспрабуем разгледзець час і прастору рамана Андранікавай. Акрэслім некаторыя тэарэтычныя пастулаты, на якія пры сваім аналізе мы будзем абапірацца. У 1930-я гг. славуты рускі даследчык М. М. Бахцін увёў у сваіх работах тэрмін «хранатоп» (час-прастора), які вызначыў як фармальна-зместавую катэгорыю літаратуры, якая адлюстроўвае цесную ўзаемазвязь мастацкі паказаных прасторава-часавых адносін [2, с. 234]. Літаратуразнаўцы імкнуцца зразумець, «...які той свет, у які пагружае нас твор мастацтва, які яго час, прастора, сацыяльны і матэрыяльны асяродак, якія ў ім законы псіхалогіі і рух ідэй, якія тыя агульныя прынцыпы, на аснове якіх усе гэтыя асобныя элементы звязваюцца ў адно адзінае цэлае» [3, с. 87]. М. М. Бахцін слухна піша пра тое, што хранатоп вызначае жанр, кампазіцыйную пабудову, непарыўна звязаны з сюжэтам, сістэмай вобразаў і матываў [2, с. 235]. Мастацкі свет пісьменніка якраз і праяўляецца праз мастацкую прастору і час. Мастацкі час – гэта той час, «які пісьменнік стварае ў сваім творы» [3, с. 76]. Мастацкі час становіцца мадэллю рэчаіснасці, дзе пісьменнік спалучае рэальнасць і фантазію. Таму паняцце мастацкага часу можа ўключаць:

- сюжэтны час, час тых падзей, з якога складаецца сюжэт;
- час персанажаў, у межах якога даследчыкі вылучаюць суб’ектыўнае ўспрыняцце героем твора часу, таксама яго біяграфічны час і час яго дзейнасці;
- час самога аўтара, дзе адлюстроўваецца яго пазіцыя ў адносінах да апісваемых падзей;
- час чытача мастацкага твора, у якім адбываецца рацыянальнае і эмацыянальнае ўспрыманне прачытанага [5, с. 63 – 64].

Увогуле ж даследчыкі лічаць, што катэгорыі часа і прасторы вельмі ўзаемазвязаныя і ўзаемазалежныя (такая думка прасочваецца ў даследаваннях М.М. Бахціна, Б. А. Успенскага, Ю. М. Лотмана, А. Б. Есіна, В. Е. Халізева, А. І. Коўтун, У. Эка і многіх інш.). Улічваючы працы названых даследчыкаў, мы лічым неабходным пры аналізе мастацкага твора вылучаць такія тыпы хранатопаў, як сацыяльны, культурна-гістарычны, псіхалагічны, беручы пад увагу гістарычныя (адлюстраваная ў творы эпоха), культуралагічныя (адметнасці нацыянальнага мыслення ў творы), рэлігійна-міфалагічныя (ідэі працыклічны характар быцця; лінейны хранатоп, увасабляючы ідэі гістарызму; нелінейны, у якім увасабляецца шматмернасць быцця; хранатоп вечнасці, калі «існуе ўсё адразу, калі патэнцыяльны ўсе прасторы» [4, с. 121–122]), філасофска-эстэтычныя (ідэалы і погляды пісьменніка, увасобленыя ў творы) семантычныя коды.

Мы хацелі б таксама згадаць пра так званы ўнутраны хранатоп, калі маюць на ўвазе прастору душы, свядомасці, памяці і фантазіі чалавека. Менавіта такі тып хранатопу ў рамане Ганы Андранікавай вельмі важны. Увогуле ўнутраны хранатоп ў цэнтр ўвагі навукоўцаў трапляе ў сувязі з распаўсюджаннем папулярнасці розных эзатэрычных вучэнняў, тэорый З. Фрэйда, К. Кастанеды, Д. Уільяма, калі важнымі становяцца несвядомае, снабчанні як асобая рэальнасць. Названыя катэгорыі сутнасныя ў мастацкай тканіне рамана «Гук сонечнага гадзінніка».

Звернемся непасрэдна да мастацкага тэксту. Кампазіцыйна перад нашымі вачамі разгортваецца сямейная сага, апавядальнікам у якой становіцца Даніэль Кеплер, які нарадзіўся ў 1930-х гг. і які расказвае гісторыю сваіх бацькоў. Раман пачынаецца прылетам яго амерыканскай сям'і ў Каларада, дзе яны селяцца ў пансіёне Эн Ван'е (у ранейшым Анна Вайнштайн). Чытач даведваецца, што Кеплер чэх і яго бацька быў інжэнерам-будаўніком на заводах легендарнага Баці. Ён доўгі час працаваў у Індыі. Жыццё сям'і напачатку ў чэшскім Зліне (дарэчы, адтуль была родам сама Гана Андранікава), потым у Індыі апісваецца вачамі малага хлопца і потым падлетка. Матка Рахель была габрэйкай, якая атрымала ўніверсітэцкую гістарычную адукацыю, добра ведала індзейскую, егіпецкую і іншыя міфалогіі, таму дзяцінства Даніэля поўнае міфаў і розных легенд, якія прыводзяцца неаднаразова ў рамане. Перад Другой сусветнай вайной сям'я вяртаецца на радзіму і з'ехаць, як планавалася, у Аргентыну, не паспявае. Рахель напачатку трапляе ў Тэрэзін, потым з транспартам на ўсход апінаецца ў Асвенцыме. Даніэль увесь апошні год вайны хаваецца як сын яўрэйкі. Рахель з Асвеніцыму не вярнулася, Тамаш з сынам з'язджаюць у Амерыку і хутка Тамаш памірае ад разрыва сэрца. Як загінула Рахель, сын і муж не ведаюць.

Апавядальнік-Даніэль – сталы чалавек, які мае ўжо ўнука. Выпадкова ў пансіёне Каларада ён высвятляе, што яго ўладальніца пражыла вайну ў канцэнтрацыйным лагеры Асвенцым разам з Рахель, ведае абставіны яе тагачаснага жыцця і яе смерці. Так Даніэль даведваецца пра лёс сваёй маці.

Феномен часу адыгрывае ў рамане сутнасную ролю. Час выступае, на нашу думку, тэматычным элементам, але, у першую чаргу, становіцца важным складнікам архітэктонікі твора, таму што чэшская пісьменніца кампазіцыйна будзе раман як сістэму матываў і тэм, якія падаюцца альбо лінейна, альбо рэтраспектыўна ў часавым плане. Усе яны складаюць наратыўнае кола яе пражыткага опуса. Перад вачыма чытача праходзяць падзеі асабістага жыцця і гісторыі розных краін (перадваеннай Індыі і Чэхаславакіі, пратэктарата Чэхіі і Маравіі, пасляваеннай Амерыкі канца ХХ стагоддзя і г. д.), якія падаюцца праз думкі і рэфлексію персанажаў ці іх ўспаміны. Тым не менш у чытача не ўзнікае блытаніны, нягледзячы на

тое, што пэўныя асобы то з'яўляюцца, то прападаюць. Месцы, падзеі, час, людзі – яны зразумелыя і вельмі канкрэтныя, нават рэалістычныя.

Значнымі і вельмі цікавымі ў мастацкай тканіне рамана становяцца апісанні многіх месцаў, якія лакалізаваны ў розных частках свету. Гэта спрыяе не толькі раскрыццю жыццевых перыпетый герояў альбо іх псіхалагічнай характарыстыцы, але і надае напружанне самому твору. На пачатку сама аўтарка зазначае: «Гэты раман – фікцыя. у ім выкарыстаны гістарычныя матэрыялы (архіўныя запісы, тагачасныя газеты і дакументы, успаміны сведкаў) і дзейнічаюць рэальныя асобы, мадыфікаваныя і пераплеценныя з асобамі фіктыўнымі» [1, с. 6].

Рэальным часам у рамане становіцца жыццё Амерыкі другой паловы XX стагоддзя, дзе знайшоў сям'ю і сваё каханне Даніэль Кеплер, які вельмі любіць жонку і сваіх траіх дзяцей. Але «любімым рабом» ён становіцца для свайго маленькага ўнука, якому і расказвае міфы цэнтральнаамерыканскіх індзейцаў, якія жылі на тэрыторыі сённяшняго Мехіка. Міфы становяцца часткай раманнай час-прасторы Андранікавай і ўтвараюць асобы «міфалагічны хранатоп». Міфы амерыканскіх індзейцаў ён ведае ад маці, як і егіпецкія міфы пра бога Ра і фараона Рамзэса. «Рахель, дачка прафесара гісторыі, сама гарача закаханая ў гісторыю, любіла міфы і легенды. Яна заўсёды мне да дэталёў апісвала, як кожны бог выглядаў. Найболей мяне захаплялі гісторыі сонечных багоў і багіняў», – успамінаў Тамаш [1, с. 54]. Сама Андранікава ў адным з інтэрв'ю казала, што міфы ў рамане ствараюць кантраст з апісанымі ваеннымі рэаліямі. І што міфы для яе – гэта вяртанне да асновы асноў, да глыбіннай сутнасці быцця і чалавека. У міфах чалавек павінен шукаць законы існавання сусвету, свету, грамадства і самога чалавека. «Міфы – гэта як згадкі пра жыццё. Якое мы хацелі пражыць» [1, с. 187].

Жыццё ў Індыі – значная і вельмі экзатычная частка твора. Рэаліі Бамбея, Бог Вішну, калькуцкі рынак, калькуцкія туманы, брахманы, «паветра, насычанае крывёю» [1, с. 21], храм багіні Калі, Гімалаі, індыйская няня Кавіта, індыйскі кухар Заам Сінгх, які «прынёс у дом яшчэ часціну індыйскага духу і мноства п'янлівых пахаў» [1, с. 49]. «Гэты горад жыў уласным жыццём, атакаваў усе мае органы пачуццяў. Я патануў у палітры фарбаў, у сумесі гнілотнага смуроду і цяжкіх водараў, у задушлівай гарачыні незразумелага голасу, гандлю і крыку. Я дазволіў рытму іхняга жыцця праглынуць сябе. Рахель, у гэтага горада ёсць душа» [1, с. 20].

Тамаш разам з іншымі супрацоўнікамі абутковага канцэрна Баці ад'язджае ў Індыю будаваць новыя фабрыкі. У гэтай краіне ён знаходзіць прыгажосць і праблемы зусім новай цывілізацыі. З гадавалым сынам да Тамаша прыязджае Рахель. Уся сям'я жыве ў Індыі так, як там прынята. Краіна ўваходзіць у іх плоць і кроў сваімі звычаямі і ладам, якія яны прынялі і палюбілі. «Маці Індыя. Зямля

старажытнай культуры. Таямнічая і невытлумачальная. Шырокія рэкі, жоўта-шэрая вада ў якіх коціцца ціха і вечна. Індыя. Бацька спрабаваў зліцца з гэтай зямлёй і выпягнуць з суплёту размаітых людзей, культур і рэлігій самае лепшае. Маці спачатку намагалася гэтую зямлю зразумець. Заўсёды і ва ўсім яна шукала сэнсу. Але тады Індыю можна зненавідзець. Індыя дзеля яе не змянілася. Засталася такой, якой была тысячы гадоў. Змянілася Рахель. Прымірылася з ёю. Дзякуючы апантанасці старадаўнімі міфамі, вобразамі веры і сілай слова, яна дакрыла для сябе і для нас паззію ўсходняй часткі свету і захапілася крайнасцямі і багаццем лёсаў. Закахалася ў яе. Індыя была нашым агульным каханнем. Гарачым і няўмольным, салодкім і балючым, пажадлівым і непадатлівым. Я вырас у абдымках яе супярэчнасцяў, сярод людзей, якія запалілі ў маім жыцці прагу гармоніі з самім сабой. Мая Індыя. Я не намагаўся яе зразумець. Я яе любіў» [1, с. 47].

Да індыйскай тэмы Андранікава падыходзіць вельмі грунтоўна. Мы даведваемся амаль пра ўсё: пра жыццё людзей Індыі, касты, рэлігіі, надвор'е, храмы, пахаванні і спальванне людзей, землятрэс 1934 года, адметнасці пахаў і бенгальскай кухні, рэцэпты страў, маўзалеі Тадж-Махал – пякліну магальскай архітэктуры. Дарэчы, названы помнік згадваецца сюжэтна таму, што быў збудаваны, каб увасобіць несмяротнае каханне мужчыны да жанчыны. і сям'я Кеплераў выправілася ў Агру наведаць «слязу на твары часу» [1, с. 75], калі Рахель нарадзіла ў Індыі мёртвае дзіця і не магла аправіцца пасля гэтага. Яны наведалі па дарозе горад Варанасі, які старэйшы за Іерусалім. «Горад, які быў старым ужо тады, калі закладалі Рым. Найсвяцейшае месца на Гангу, цэнтр свету. Мікракосмас. Памерці ў Варанасі азначае зліцца з сусветам» [1, с. 76]. І Рахель ачуныла, напісаўшы ў Чэхаславакію сястры Рэгіне: «Ніхто тут ні за чым не гоніцца, ніхто нічога не плануе, каровы плывуць на вуліцах паводкай звычай ў колераў. Як бясконцы карнавал... Тут усё мае колер, нават паветра... Я перастала пакутваць, гледзячы на жудасныя карціны ўбоства... Процьма чалавечых твараў, багоў і моваў» [1, с. 77–78].

Гана Андранікава расказвае таксама на старонках свайго рамана пра Махандаса Карамчанда Гандзі. Піша, што сям'я Кеплераў захапілася філасофіяй Гандзі, негвалтоўнай барацьбой за свабоду. Гісторыя Індыі і Чэхаславакіі перад Другой сусветнай падаюцца пісьменніцай паралельна, каб чытач мог правесці свае лініі і зрабіць свае высновы. Можна сцвярджаць, што «індыйскі хранатоп» – гэта не толькі экзотыка і адлюстраванне шматколернасці быцця, але і пэўная падсветка для «чэшска-габрэйскіх» падзей у гісторыі, каб чытачу можна было вылучыць нейкія агульныя заканамернасці ходу гісторыі. Магчыма, гэта толькі наша суб'ектыўнае бачанне мастацкага свету і ягоных сэнсаў у вылучаным раманае.

Асобна ў рамане вылучаецца так званы «чэшска-габрэйскі хранатоп». Ён звязаны з гарадамі Злін і Прага. Лёс чэхаў і лёс габрэяў у Чэхаславакіі ХХ стагоддзя, асабліва ў час вайны і Халакоста ў фокусе на старонках твора. Раманістка апісвае, як Даніэль сустрэўся з дзедам-прафесарам, якога раней не бачыў, бо дзед быў супраць шлюбу сваёй дачкі-габрэйкі з чалавекам іншай нацыянальнасці і веры, як Даніэль адкрываў Прагу, Злін, Габрэйскія могілкі, Старановую сінагогу, яўрэйскую мудрасць, Вышаград, Петршын і сады, Пажскі град і Старамесцкія куранты, Песах. «Я пакідаў Прагу з адчуваннем, што знайшоў яшчэ аднаго бога. Праз гады я зразумеў, што знайшоў штосьці большае. Першарэчыва. Карані. Частку ўласных каранёў. і чалавека, які перада мной раскрыў паверхню і паказаў мне іхнюю глыбіню. Больш я яго ніколі не бачыў. Бабуля памерла ў першую нядзелю траўня. Сустрэча з пражскім дзедам пакінула ўва мне глыбокае, незабыўнае ўражанне» [1, с. 120–121].

Андранікава звяртаецца таксама да часоў Першай сусветнай вайны. Гэта звязана з сюжэтнай лініяй Тамаша, і тычыцца ягонага бацькі і маці. Бацька Тамаша ўдзельнічаў салдатам у Першай сусветнай. Прапаў без звестак, але потым знайшоўся, даслаўшы лісты з палявога шпіталю ў Бранцоллю. Маці Тамаша не дачакалася лістоў і памерла ад гора дастаткова маладой жанчынай, бо ў яе было слабое сэрца. Гэтыя лісты становяцца часткай мастацкай тканіны рамана. Аўтарка прыводзіць іх і паказвае, як гэта паўплывала на Томаша: «З часам ён супакоіўся. з Блажай (цётка Тамаша) заключылі перамір’е. Ён паабяцаў, што ніколі больш не будзе клясці і кідацца святымі кнігамі, калі яна не будзе прымушаць яго хадзіць у касцёл. З таго часу ён трымаўся ўбаку. Яго называлі дзіваком. Ён герметычна закрыў свой свет ад наваколяя. і ад Бога» [1. с. 35]. Мы бачым, такім чынам, што «ваенны хранатоп», ці хранатоп вайны вельмі важны ў рамане. Перад намі праходзяць падзеі як Першай, так і Другой сусветнай вайны, як фронт, так і жыццё ў канцлагеры Тэрэзін і Асвенцым, як франтавыя будні салдат, якія ўдзельнічаюць у баях, так і будзённасць грамадзянскага насельніцтва чэшскіх земляў. «Ваенны хранатоп» увасабляецца таксама праз апісанні дзеянняў «Вялікай чырвонай адзінкі», слаўтай пехотнай дывізіі амерыканскай арміі ў Алжыры, Паўночная Афрыка, у 1942–43 гг. у тэкст паралельна аўтарскаму аповеду ўстаўляюцца часткі дзённіка амерыканца Піта. Баі, людзі, іх пачуцці, сяброўства, шпіталь, смерць, калецтва.

Як згадвалася, часткай «ваеннага хранатопу» становіцца «канцлагерны хранатоп», апісаны Эн Ван’е. Гэта яе ўспаміны, тое, што яна расказала даросламу, нават сталаму, Тамашу ў Каларада. «Мы збіралі рэчы на дарогу ў Тэрэзін, толькі самае неабходнае. Але што значыць самае неабходнае? Ежа? Кнігі? Важнейшы посуд ці адзенне?... Але што былі мае ўяўленні! Прыехаўшы ў гэта, я перажыла, напэўна, самы вялікі шок у жыцці. Гусіная скура і страўнік з бетону. Знаёмства з умовамі гэта.

Пасля першага наведвання прыбіральні я хацела памерці...Трэскі і застрэmlеная годнасць. Жах! Я так не змагу! Не змагу тут сесці і пры гэтым назіраць за мінакамі. Я хацела з гэтым скончыць. Каб у мяне быў глыток яду, я б выжлукціла яго без ваганняў. Але ўрэшце я вырашыла, што часу на гэта хопіць» [1, с. 59–60].

Распавядаючы пра габрэйскае пытанне і тое, як яго вырашалі немцы на акупаваных тэрыторыях, чэшская раманістка ўтэкст уводзіць сапраўдныя вытрымкі з тагачасных газет, якія чытае Тамаш. Дарэчы, дзякуючы інтэрв’ю з пісьменніцай мы ведаем, што яна прачытала шмат сведчанняў людзей, якія прайшлі праз Тэрэзін і Асвенцым. Размаўляла Андранікава і з жывымі сведкамі Халакосту. Цікава тое, што ў «канцлагерны хранатоп» чэшская аўтарка ўводзіць тэму мастацтва. Рахель згадвае Кафку і гаворыць пра тое, што ён ўсё ведаў ўжо тады. Распавядаецца пра егіпецкую «Кнігу мёртвых». Падрабязна апісваецца лёс і пагібель таленавітага габрэйскага кампазітара ў канцлагеры. Даецца гісторыя асістэнта рэжысёра Нацыянальнага тэатра Прагі габрэя Густава Шорша, адэпта пражскага авангарду, які эксперыментаваў, рэжысіраваў і дэкламаваў вершы на вечарах паэзіі, якія ладзіў у Тэрэзіне. На сцэне са старых анучаў, кардону, парасонаў і мяшкоў, у касцюмах з прасцін, у якіх загортвалі мярцвякоў, ён паставіў «Жаніцьбу» Гоголя, жорстка і бязлітасна. Гэта была апошняя мара Шорша, якая спраўдзілася.

Гістарычныя падзеі напярэдадні вайны і падчас яе апісваюцца, галоўным чынам, вачамі Тамаша Кеплера. Мюнхен, Судзеты. Тамаш, які сам напалову немец, усклікае: «Я не магу ў гэта паверыць. Нямецчына. Краіна Бетховена, Гётэ, Шылера, Гейнэ!..» [1, с. 90]. У адрозненне ад Рахель, якая была перакананая, што ў кожным ёсць нешта ад добрага чалавеку, ён не меў ніякіх ілюзій. Пасля падзей 1938 году Тамаш Кеплер не сумняваўся, што «немцы ўспрымаюць ідэю чыстай расы сур’ёзна і што кожны габрэй, які трапіцца ім на шляху, – патэнцыйны мярцвяк» [1, с. 90]. Андранікава праводзіць паралель паміж пакаленнем Тамаша і яго сына, калі маладыя ў 1968 г. таксама спадзяваліся, але марна.

У кола герояў рамана чэшская пісьменніца ўключыла таксама рэальных гістарычных персанажаў, напрыклад, Тамаша Бацю, прадпрымальніка і гаспадара цэлай імперыі абутковых канцэрнаў. Яна ўвяла ў кнігу гісторыю яго жыцця і смерці, паказаўшы чалавекам апантаным, смелым, які памер так, як жыў, яскрава і неардынарна, які менавіта такіх самых людзей і выбіраў у якасці інжынераў для сваіх фабрык. Тамаш Кеплер мае шмат агульнага з дырэктарам канцэрна, бо аддаваўся сваёй справе будаўніка поўнасцю. Дарэчы, апісанні таго, як працуюць будаўнікі, як яны сваім прыкладам пераконваюць рабочых у Індыі, бо там людзі іншай ментальнасці, займаюць многія старонкі кнігі. Можна нават гаварыць пра так званы «будаўнічы хранатоп» у рамане.

Такім чынам, сюжэтны час твора складаецца з апісання перадваенных падзей у Індыі і Чэхаславакіі, з трагічных гістарычных перыпетый часоў Першай і Другой сусветнай вайны на тэрыторыі пратэктарату Чэхіі і Маравіі, на землях Польшчы, у Паўночнай Афрыцы. На многіх старонках твора месцам і часам дзеяння становіцца рэчаіснасць Тэрэзіна і Асвенціма. Жыццё Тамаша і Даніэля ў Амерыцы пасля вайны таксама раскрыты дастаткова грунтоўна. Час аўтара і час чытача рамана супадаюць, таму што «Гук сонечнага гадзінніка» пісаўся ў XXI стагоддзі. Ягоная рэцэпцыя адбываецца сёння і цяпер, можна сказаць, што тут адсутнічае любы кагнітыўны дысананс паміж стваральнікам і рыцыпіентам тэксту. Час персанажаў рамана абмяжоўваецца 1930-мі і 1990-мі гадамі. Для разумення твора важным становяцца розныя семантычныя коды, скажам, міфалагічны, паколькі міфы не проста захапленне персанажаў па сюжэце, але і частка раманняга наратыву. Пільная увага да ўнутранага хранатопу таксама яскравая рыса мастацкага свету аналізуемага рамана, паколькі памяць, свядомасць, прастора душы становяцца часта ў Андранікавай месцам дзеяння. Праз успаміны, дзённікавыя запісы, ліставанне, снабчання часта рэалізуецца апавядальніцкая стратэгія чэшскай пісьменніцы. Гістарычныя коды і сэнсы звязаны з “ваенным хранатопаў”, часткай якога становіцца «канцлагерны хранатоп». Культуралагічная, філасофска-эстэтычная і рэлігійная семантыка ўвасабляецца праз індыйскі, нямецкі, чэшскі і габрэйскі нацыянальныя кампаненты. Нам падаецца, што праз іх Андранікава раскрывае ідэю шматмернасці, многаграннасці і стракатасці быцця.

Бібліграфічныя спасылкі

1. *Андранікава Г.* Гук сонечнага гадзінніка / Г. Андранікава. Мінск: І. П. Логвінаў, 2005. 300 с.
2. *Бахтин М. М.* Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. М.: Художественная литература, 1975. С.234–407.
3. *Лихачев Д.* Внутренний мир художественного произведения / Д. Лихачев // Вопросы литературы. 1968. №8. С.74–87.
4. *Савельева В. В.* Художественный текст и художественный мир / В. В. Савельева. Алматы: ТОО «Дайк-пресс», 1996. 192 с.
5. *Темирбулатова А. Б.* Художественное время и пространство: их значение и функции / А. Б. Темирбулатова // Вестник КазГУ. Серия филологическая. 2001. №1. С. 60–67.

ЗНАКАМІТЫЯ ВYДАННІ ПРАФЕСАРА Т. І. ШАМЯКІНАЙ

